

Pišu i govore:

Andrea Feldman,
Biljana Kašić, Nataša
Govedić, Nadežda
Čačinović, Vesna
Teršelić, Ingrid
Šafranek, Sanja
Iveković, Rosana
Ratković, Sabina
Sabolović

stranice 21-29

zarez

„ „ „ „

**Biljana Kašić
Sanja Ivezović**

ISSN 1331-7970

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja • zagreb, 2. ožujka 2000., godište II, broj 26 • cijena 10,00 kn; za BiH 2,5 km; za Sloveniju 320 sit

Razgovor:
Zlatko Uzelac

Kronika urbanističkog beščašća

stranice 12-13

Polemike

Buden ili Novak, pitanje je sad

Pišu Katarina
Luketić, Dejan Kršić
stranice 7-8

Rasprava

Rad i bijes

Dean Duda
stranica 3

Indije Karmen Bašić

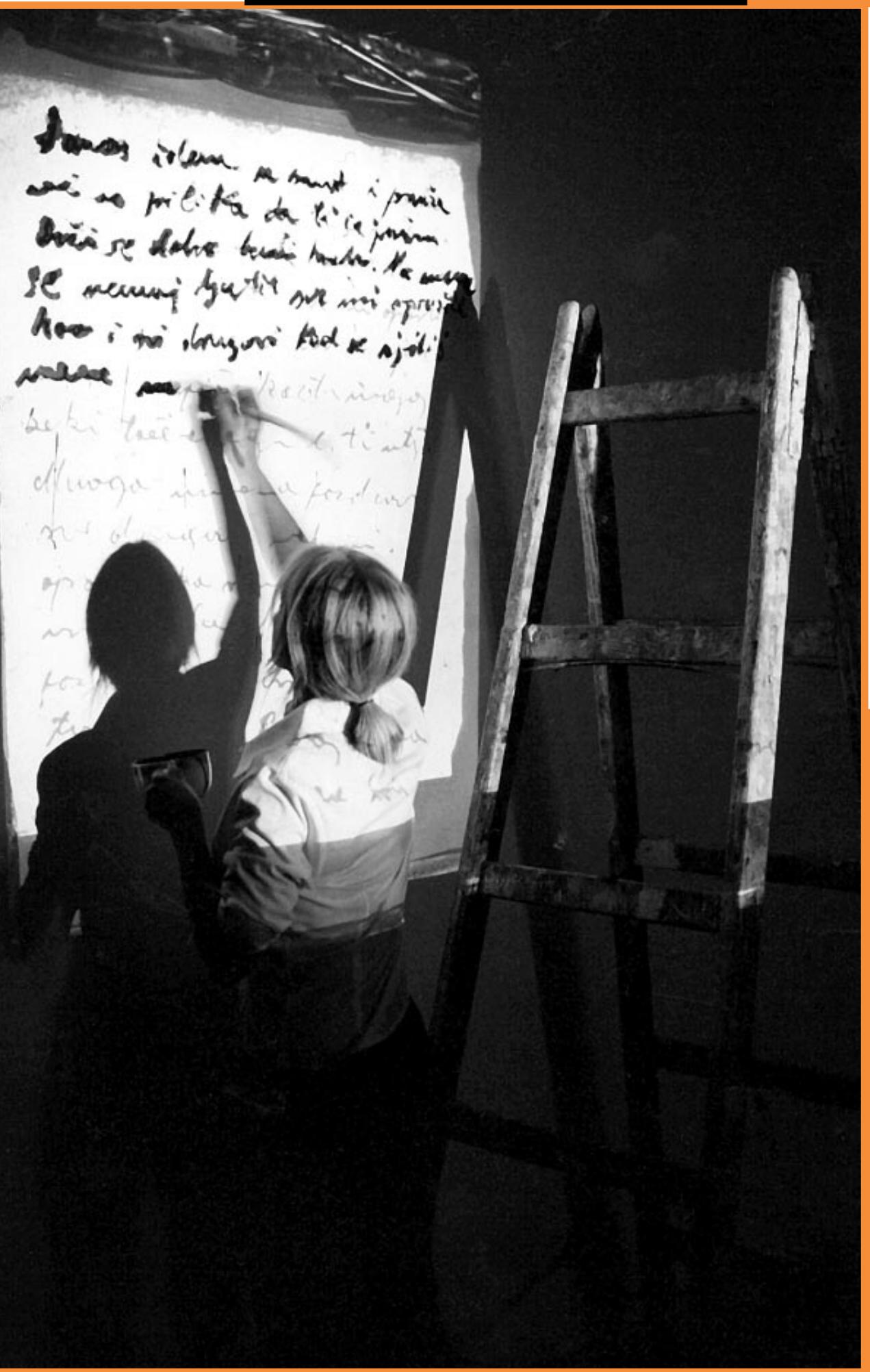
Gvozden Flego
stranica 20

Giordano Bruno

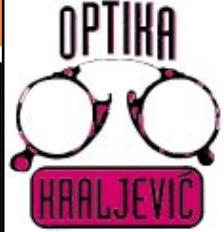
Plamenom na misao

Srđan Vrcan, Vedrana
Martinović

stranice 14-15

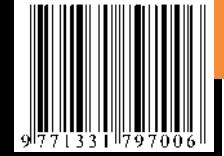
*Sasvim obične
besmislice*

KNJIŽEVNA KRITIKA

Kiril Miladinov, Dušanka Profeta, Gordana Crnković, Katarina Luketić, Grozdana Cvitan, Igor Štiks

stranice 35-40

zarez

gdje je što

Zarezi

Info: veljača 2000. • Dina Puhovski, Agata Juniku **5**
Najave: ožujak 2000. • Dina Puhovski, Agata Juniku **5**

Polemike

Crnci po defaultu • Dean Duda **3**
Sol tople moćvare • Branko Matan **4**
Novak ili Buden, pitanje je sad • Katarina Luketić **7**
A tko ste vi? • Iva Ples **7**
Pazi, tako da ostanemo nevinii! • Dejan Kršić **8**
Tisuću i prvi cvijet • Boris Beck **9**
Generalizacija ekstremno desnih stranaka • Mirko Petrić **10**
Otvoreno pismo Josifu Brodskom • Nataša Govedić **42-43**

U žarištu

Čišćenje iskvarene maticice • Jurica Pavičić **6**
Inicijativa za javni radio • **6**
Glogov kolac za Brežnjeva • Pavle Kalinić **10**
Uvod u rasizam • Nela Rabić **11**
Sokol će ga zavoljeti • Tibor Radja **11**
Razgovor sa Zlatkom Uzelcom: Kronika urbanističkog besčašća • Davorka Vukov Colić **12-13**
Poznate žrtve i nepoznati krvnici • Srdan Vrcan **14**
Advokat tisuću sunaca • Vedrana Martinović **15**
Pozdrav posadi • Dušanka Profeta **15**
Pisma iz Indije • Gvozden Flego **20**

Likovnost

Razgovor s Carlosom Basualdom: Umjetnost i tržište u tranziciji • Evelina Tuković **16**
Ulični muzej • Željko Kipke **17**
Upotreba vrijednosti umjetnosti danas • Nataša Ilić **17**
Gradani-terminali i virtualna politika • Mirko Petrić **18**
Kobna melankolija • Rade Jarak **18**
Radikalno i nježno • Antun Maračić **19**

Glazba

Razgovor s Boškom Petrovićem: Veliki dečko jazza • Davor Hrvaj **30**
Rijetka prilika • Zrinka Matić **30**
Korak do dokolice • Dina Puhovski **31**
Razgovor s Rambom Amadeusom • Dina Puhovski **31**
Cedeteka • Kornelije Hećimović **31**

Kazalište

U potrazi za izgubljenom kulturom • Nataša Govedić **32**
Život na istoku • Filip Krenus **33**
Redukcija romana • Milovan Tatarin **33**

Film

Ulaž pod kožom • Marijan Krivuk **34**
Nelagoda savršenosti • Tonči Valentić **45**

Kritika

Je li moguća obnova socijalne države? • Kiril Miladinov **35**
Zafrkancija o seksu i ratnoj kuhinji • Dušanka Profeta **36**
Fenomenologija logorskog života • Grozdana Crnković **37**
Starice kroz prozore! • Katarina Luketić **38**
Polemično o Vihoru i generalima • Grozdana Cvitan **39**
Prolaznici koje treba zaustaviti • Igor Štiks **40**

Reagiranja

Priopćenje za tisak • Slaven Baraćić, Nacionalno vijeće za visoku naobrazbu **40**
Mastodontsko sveučilište — monopol • Krošo Zakarija **41**
Sumnja u vjerodostojnost iskaza • Nada Vrkljan Križić, Tibomir Milovac **41**
Haideru, sram te bilo! • Višeslav Kirinić **41**
Mogu se stidjeti mnogi • Neven Lončarić **43**
Mistifikacija nastave vjeronomaka • Damir Banović **46**

Zarezi

Kolonade • Boris Maruna **29**
Ukratko: knjige i časopisi • Rade Jarak, Dušanka Profeta, Tonči Valentić, Mirna Šolić, Filip Krenus **44**
Eurozarezi • Srdan Rabelić, Gioia-Ana Ulrich **47**

TEMA BROJA: ŽENSKI STUDIJI

Paradoks ženske povijesti • Andrea Feldman **21**
Razgovor s Biljanom Kašić: Država se ne događa nekome drugome • Nataša Govedić **22-23**
Razgovor sa Sanjom Iveković: Opasnost dolazi s Istoka • Rosana Ratkovčić, Sabina Sabolović **24-25**
Razgovor s Nadeždom Čaćinović: Žene s odobrenjem • Anrea Zlatar **26**
Socijalna konstrukcija/rodna konstrukcija • Nadežda Čaćinović **26**
Zna se tko je gazda • Vesna Teršelić **27**
Cilj je komunikacija • Ingrid Šafranek **28**
Testament iznimna života • Andrea Feldman **29**

RADNO VRIJEME
PON-PET 8-16 h
SUB 8-14 h

DEVIN
d.o.o. 10000 ZAGREB
A. HEBRANGA 23
TEL (01) 4856-252

Pršut cijeli i rezani
Sirevi paški i livanjski

Zaklada prof.dr. Marijan Hanžeković
Katančićeva 5, 10000 Zagreb, tel: 01/4819 363, fax: 4819 365
<http://zaklada-hanzekovic.ijf.hr>
e-mail: Zaklada.Hanzekovic@ijf.hr

t a s p i s u j e

Prvi natječaj za dodjelu godišnje nagrade "Prof. dr. Marijan Hanžeković"

Uvjeti natječaja za 2000.

Zaklada prof. dr. Marijan Hanžeković objavljuje natječaj za dodjelu godišnje nagrade za 2000. godinu. Traže se članci iz šireg područja financija. Radovi na hrvatskom ili engleskom jeziku predaju se najkasnije do 1. lipnja 2000. Uz radove se predaje i Obrazac za prijavu na natječaj. Svi natjecatelji moraju zadovoljiti propisane uvjete.

Nagrade

Nagrada se dodjeljuje u dvije kategorije:
Jedna redovna nagrada koja se sastoji od diplome, medalje i iznosa od **15.000 kn** bruto.
Jedna studentska nagrada koja se sastoji od diplome i iznosa od **5.000 kn** bruto.

Kriteriji

Na natječaj se prijavljuju radovi znanstvenog i stručnog sadržaja iz šireg područja financija. Posebno će se cijeniti ekonomske, pravne i institucionalne teme važne za razvoj Republike Hrvatske.
Traže se radovi koji nude nova razmatranja, ocjene, sudove i spoznaje.
U obzir dolaze samo originalni, neobjavljeni radovi.
Pri ocjeni radova vrednovat će se kvaliteta, originalnost i tehnička izvedba.
Kod redovne nagrade uzimati će se u obzir dob natjecatelja, tako da će mladi natjecatelji dobivati dodatne bodove.
Natječaj je javan, a radovi se predaju pod zaporkom.

Rezultati

Zaklada će o rezultatima obavijestiti dobitnike nagrade i javnost do **30. rujna 2000**. Dodjela nagrada održat će se u prvoj polovici prosinca.

♦ ♦ ♦

Detaljnije informacije o Zakladi, uvjetima i kriterijima natječaja te obvezni *Obrazac za prijavu na natječaj*, mogu se dobiti na adresi:

"Zaklada prof. dr. Marijan Hanžeković"
Katančićeva 5, 10000 Zagreb
tel. 4819 363, 4922 592, 4922 581
fax: 4819 365
e-mail: Zaklada.Hanzekovic@ijf.hr
<http://zaklada-hanzekovic.ijf.hr>

Zabludovsky Instituttet

Zabludovsky og Zorica

De Fantastiske
Fabeldyr
fra Roskilde

Museet for Samtidiskunst.
Palaet. Roskilde. Danmark

25. februar - 24. marts 2000

U prvome licu

Crnci i po defau/tu

Strah me posljedica Vujićeva svijeta svedenoga na binarnu opreku oblikovanu načelom *i-i*. Jedno je *fair play*, a drugo mentalna higijena

Dean Duda

Sedamnaest godina nakon prvočika *Krika i bijesa* njegov je autor za izdanie *Portable Faulkner* sastavio genealogiju obitelji Compson. Još se sam sa sobom sporim oko funkcije tog dodatka. Češće mi se ipak čini da je posrijedi tržišni mentalni nadomjestak kilometrima udaljen i od ishodišnog sustava modernističkih vrijednosti i od pretpostavljenoga čitatelja romana, dodatak koji ozbiljno narušava izvornu modernost teksta i snažno vuče diskurz prema predmodernističkim strujanjima. Genealogija umiruje obitelji nije mi ovom prigodom važna zbog svoje književnopovijesne težine, već zbog završne rečenice, one otisnute kurzivom iza imena Dilsey, one koja u hrvatskome prijevodu glasi: *Crnci su izdržali*.

Rad i bijes

Nju izravno, bez ikakva okolišanja i reči potrebne lažne skromnosti, posvećujem najustrajnijima — među kojima, eto, sâm baš nisam bio — dakle onima koji su zadnju godinu dana posvetili svakidašnjem održavanju *Zareza* na životu. Najprije zato što su izdržali. Zatim zbog toga što će i nadalje, uza svu dužnu postkolonijalnu ispriku, političku korektnost i možda poneki grubo izgubljenu iluziju, po *defau/tu*, ostati *crncima*. Povrh toga će im, čini mi se, stići i pristojna kamata, posve jednaka onome što kod Faulknera izvorno pripada propadajućim bijelcima. U njihovu se crnačkom paketu, naime, nalaze *krik i bijes*.

Zašto tako mora biti? Jednostavno zato što drukčije u Hrvatskoj ne može. Dakle, i dalje će se u *Zarezu* sigurno rintati od jutra do mrača, i dalje će naravno nadnica za slobodu biti takva kakva jest, i dalje će se za svaku kunu morati crnčiti najmanje pet puta više od onih u tobože konkurenčkim novinama za kulturu. I dalje će se za petnaesti dio tuge budžeta proizvoditi triput više teksta, i dalje će se prodavati više od nazovi sličnih novina zajedno. I dalje će veliki hrvatski slobodarski umovi četiri puta okolišati i peti odbiti ponudu za tekst, a zatim objaviti isti ili sličan u, primjerice, glasilu MH na koju su prije godinu i par mjeseci, u znak solidarnosti, liberalno ispaljivali plotune građanske slobode. Pinka je ipak pinka, pa zato neka bude život na mome žiro računu, da parafraziram znamenitu mladenačku izreku tužnoga čovjeka i akademika koji uređuje najunosnije biblioteke u Hrvatskoj, piše komemorativne školske zadaće, dvoji između mirovine predsjednika Sabora i predsjednika Republike, i koji je, naravno, kako već dolikuje, organizirao mirnu primopredaju vlasti.

Nekoliko se stvari dogodilo u našem svakidašnjem cirkusu koje mi, nažalost, kaplju gustu crnu boju u lagano prozračno sivo. Zajednički im je nazivnik licemjerje. To je po definiciji ona situacija u kojoj ti Zlatko Canjuga vraća ime *Dinamo*. Ne mislim pritom samo na objavljanje niza komentara Zuppine *Bilježnice* u dvotjednom arheološkom glasniku, od kojih jedan, po dobrom običaju funkcioniranja najstarije hrvatske kulturne institucije i priredivača specijala o pokojnom predsjedniku, završava umjerenou optimistički, spominjući artikulacije središnjih ideja

Danas bi možda biranim riječima trebalo govoriti o onima koji su našli svoju novinu za kulturu

Zuppina prijedloga u krugu najjače političke stranke. Drago mi je da su stari anarholiberali, ljevičari i prekaljeni sindikalni borci u Matici napokon došli na svoje. Uskoro se može očekivati solidan temat o Guti Cesarcu, Tonyju Blairu, sestrama Baković, bell hooks, Đuki i Štefu Cvijiću. A možda će tom prigodom Josip Bratulić raspisati i neki natječaj za instalaciju. Pod radnim nazivom *Crveni peristil*.

Ikone ministrove mladosti

Više mi je od toga stalo do nekih stajališta ministra kulture koji na istom mjestu naciji pripovijeda o afirmaciji modernite. Baš je dobro da se u sedamnaestom razgovoru s novinarima Vujić napokon sjetio Joycea. I ne samo njega, već i drugih ikona svoje mladosti. Primjerice, *Telegrama*. Da nam je danas *Telegram* ili barem njemu sličan kulturni list, čitan i prisutan u javnosti. Da barem netko, tko tek prelista *Zarez* i možda provede večer u *Gjuri* ili

Tvornici, kupi ujutro *Hrvatsko slovo* zbog novih spoznaja o etnogenezi Hrvata i ritmičkoj organizaciji Baščanske ploče, a poslijepodne prekrati s *Vijencem* zbog novih pjesama hrvatskih pjesnika (u *Zarezu* je ionako tretman lirike katastrofalan, reče jednom jedan od dežurnih kulturnih meteologa) ili pak pregleda novih brojeva široke palete časopisa ograničaka MH. Navečer bi zatim mogao u ime neke nevladine udruge slati besmisleni e-mail za smjenu ministra kulture. Jer šteta je što oni koji čitaju jedan od tih listova, primjećuju mi-

ta priča. Naime uz Microsoftov sveprisutni operativni sustav strojeve pokreću i *Linuxove* distribucije.

Seniori plavog telefona

Zato će i dalje biti crnaca, zato se načelno ne piše dobro *Zarezovon* malon i mladon timu, zato će drugi po logici stvari proći bolje. Međutim, istodobno znam da kriteriji prema kojima se prosuduje što je to *bolje* pripadaju svijetu koji je daleko za nama. Svjetu torbara koji čekaju pred Ministarstvom kulture. Svjetu predtržišne obiteljske incestuoze i dogovorne kulture. Nadam se da i Vujić to zna.

Tjeskobna neizvjesnost i mentalna sloboda karakteriziraju klimu u *Zarezu* od samega početka. Ono što se nekome učini kao nespretnost, ishitrenost ili teža riječ možda bi vrijedilo provjeriti pitanjima koja će se najprije uputiti na vlastnu mentalnu adresu, a tek zatim autorima ili uredništvu. Mentaliteti su, doista, tamnici dugoga trajanja. Jer kako, primjerice, u našim glavama dokinuti službu kulturnjačkoga dežurstva u kojoj već desetljećima za plavim telefonom sjede jedni te isti ljudi i

Kriteriji prema kojima se prosuđuje što je to bolje u hrvatskoj kulturi pripadaju svjetu torbara koji čekaju pred Ministarstvom kulture

odgovaraju na pitanja o stanju u hrvatskoj kulturi. Recept je jednostavan: malo masturbacije vlastitoga intelektualnog ega, malo slobode na barikadama, ali uvijek s figom u džepu, uvijek s dvostrukim kriterijima. Hodaju oni uokolo s obiteljskim paketom papirnatih maramica i brišu tude nosove, a ne vide da i njima curi žuta žitka slina.

Sve bi trebalo zapravo završiti kao u onoj Harmssovoj farsici u kojoj nakon nekolicine odraslih izlučitelja na svršetku izlazi djevojčica i objavljuje da nema predstave jer im je svima muka. Dobro da to čini djevojčica, jer u njoj vidim sve one za hrvatski kulturnjački establishment imene i bezimene suradnike *Zareza*, desetine lju-

FATHER.	MOTHER.	CHILDREN.	COLORS.
European	European	Creslo	White
Croat	Croat	Creslo	White
White	Indián	Mestizo	White, § Indian=Fair
Indián	White	Mestizo	White, § Indian
White	Mestizo	Creslo	White=often very Fair
Mestizo	White	Creslo	White=but rather Sallow
Mestizo	Mestizo	Creslo	Sallow=often light Hair
White	Negro	Molatto	§ White, § Negro=often Fair
Negro	White	Zambo	§ White, § Negro=dark Fair
White	Molatto	Quarteron	§ White, § Negro=Fair
Molatto	White	Molatto	§ White, § Negro=Tawny
White	Quarteron	Quarteron	§ White, § Negro=very Fair
Quarteron	White	Quarteron	§ White, § Negro=Tawny
White	Quarteron	Creslo	White=light Eyes, fair Hair
Negro	India	China	§ Negra, § India
India	Negro	China	§ Negra, § India
Negro	Molatto	Zambo	§ Negro, § White
Molatto	Negro	Zambo	§ Negro, § White
Negro	Zambo	Zambo	§ Negro, § White
Zarab	Negro	Zambo	§ Negro, § White
Negro	China	Zambo-chino	§ Negro, § India
China	Negro	Zambo-chino	§ Negro, § India
Negro	Negro	Negro	§ Negro, § India

di koje znamo samo kao e-mail adresu. Kapilarnu krhknu mrežicu zakinutih koja danas može živjeti u dvotjedniku, sutra u virtualnom prostoru, prekosutra u časopisu ili dobro uredenoj biblioteci.

Jednom davno, u Joyceovo vrijeme, Roman Jakobson pisao je u povodu smrti Vladimira Majakovskoga o generaciji koja je prolumpala, potrošila i pogubila svoje pjesnike. Danas bi možda biranim riječima trebalo govoriti o onima koji su našli svoju novinu za kulturu.

Valja neće izmislieti eliksir života. To bi bilo pogubno za hrvatsku kulturu. Dobrodošli u povijesni slikokaz. Sretan Vam historicizam. I stalno tako. I uvijek iznova. □

Tri slike iz prevratnih vremena (2)

Sol tople močvare

Kako nas Edo Murtić vodi prema duhovnim vrijednostima »realnog socijalizma«

Branko Matan

Vrijeme poslije izbora doimalo se idilično: plivali smo u zadovoljstvu koje je mnogima bilo teško pretočiti u riječi, svatko se iznutra prelijevao u svojim pomalo nejasnim anticipacijama budućnosti. Anticipacijama koje su bile subjektivno slatke možda upravo onoliko koliko su bile nejasne. Carevalo je raspoloženje općega olakšanja u kojem nije bilo osobita slavlja ni velikoga bučenja.

Tada je, sasvim iznenada, idila narušena i počelo se činiti kako smo neoprezno bili pristali na varku, kako smo živjeli u prividu, unutrašnjem i vanjskom, došlo je do ledene otrežnjenja i sve što je privid gradilo sada je nestajalo u bolnoj definitivnosti u kakvoj, kao u opakom lijevkama, često nestaju najnaivnije iluzije.

Legija i hidra

U jednoj zagrebačkoj prostoriji okupilo se stotinjak ljudi i međusobno se častilo zaslugama za našu radost i zadovoljstvo. Naši sugrađani, veoma poznati ljudi, dijelili su si »spomenice« i odredivali sami sebe kao »najzaslužnije«, kao one kojima pripada naša zahvalnost i divljenje. Vidjeli smo na slikama njihove osmijehe i dobro razumjeli poruku tih osmijeha: Ne, nema promjene, sve je ostalo isto i nikada se u ovoj zemlji ništa neće promjeniti, nikada, dok nas u njoj ima, nas stotinjak, koji nismo stotinjak nego smo legija i hidra stoglavica, hidra kojoj svaka glava ima svoje vlastito i moćno ime, mi smo častohlepje i vlastohlepje, mi smo oholost i taština, intriga i brbljavost, samouvjereni autoritet i pre-vrtljiva lakomost, vječni pravednik izvan bilo kakva morala, mi smo kompaktna većina, mi smo sol ove tople močvare i mentalitet zemlje koja nije ničija do naša. Mi smo jači od bilo čega u njoj i nas nitko pobijediti neće i ne može, nikada i još stoput nikada.

Osmjesi koje smo gledali bili su završetak priče koja je počela relativno benigno i s nijansom šaljivosti, poput teme za neki budući cehovski vic. Nekoliko društveno ambicioznih kulturnjaka bilo se, uoči izbora, sastalo u ateljeu svojega omiljenoga slikara i poželjelo je učiniti nešto što bi pomoglo izbornim šansama opozicije. Odlučili su se uputiti javni poziv da se glasa za opoziciju, poziv koji bi prethodno trebao potpisati niz kulturnih uglednika. Poziv je nakon toga sašavljen i to iz dva elementa: teksualnog i likovnog. Uglednici su potpisali, njih šezdesetak, te je poziv objavljen u novinama (Jutarnjemu listu i Globusu od 31. prosinca). Nikome od uglednika nema se pojedinačno što zamjeriti, međutim njihov izbor u cijelini bio je višestruko neobičan. Spomenut će samo jedan aspekt: upadljivo su izostavljeni oni intelektualci čije je suprotstavljanje hadzezeovskoj vlasti bilo povezano s ozbiljnijim osobnim rizicima (primjerice onakvima kakve je donosio aktivizam u Hrvatskom helsinskem odboru).

Havana kao moralni areopag

Ipak, potpisnici su možda najmanji problem objavljenoga poziva.

među tim »priateljima«, navodno rodila suđuša ideja da se slika javno daruje onim hrvatskim građanima kojima bismo »pobjedu« trebali zahvaliti. Nije se medju »priateljima«, na žalost, našao nitko tko bi upozorio na makar samo neke očitosti: na činjenicu da je neukusno slaviti »pobjedu« (jer se o njoj moglo raditi u prvoj polovici devedesetih, da smo, eventualno, onda uspjeli izborno pobijediti, a da je sada posrijedi naprosto završetak razdoblja kontinuiranih poraza te je trenutno štuntha primjerenija od bilo kakva kolektivna samohvalisanja), ili pak da slika, onako kako je ispalila, bez obzira na »zanos«, umjetnički gledano možda nije najsjetniji povod za društvenu paradu (jer jedva da je više od recikliranog općeg mesta opusa).

se priprema, netko nije ni pročitao tekst pozivnice, netko je i novinar ili političar, pa stoga misli da mora biti posvuda i da su mu odgovornosti drukčije. Ili, recimo, misli da misli. Ali svi zajedno ipak tvore modelsku sliku kulturne i socijalne patologije ove sredine i njezinih dominanti, sliku okolnosti u kojima nitko nije sebi sličan i svatko je vlastita parodija ili negacija. Ovdje su ljudi najslabiji upravo u onome na što se pozivaju i što bi im, barem nominalno, trebalo biti konstitutivno. Ovdje su odgovornosti najmanje tamo gdje bi trebale biti najveće, ovdje ljudi kulture promeću najniže instinkte u društvene vrijednosti (dakle one instinkte koji bi djelovanjem kulture trebali biti zatomljeni), ovdje »intelektualci prihvataju politiku moći« te, u skladu s jednim zapisom Georgea Orwella, tako »prvo dokrajčuju svoj moralni osjećaj, a zatim i osjećaj za stvarnost«.

Potpisnici predizbornog apela nisu, kada je posrijedi stvarnost, zaslužni za izborni rezultat. Listom su to ljudi za koje se zna ili može prepostaviti da su cijelo desetljeće bili protiv režima. Većinom nisu šutjeli i ne vidim kako je njihovo sadašnje oglašavanje, tek posljednje u slijedu, moglo donijeti prevagu ili preokret. Bojam se da će neka buduća analiza teško moći izbjegći zaključak kako su glavnici vlasti režimskog potopa bili upravo vodeći ljudi režima.

U određivanju »najzaslužnijih za demokratske promjene« možda je posebno perverzna bila gesta prisvajanja. Pobjednici su u toj gesti postali analogni poraženima. Onako kako su Tuđman i njegova stranka deset godina prisvajali Hrvatsku, tako sada jedan slikar i njegovi »priatelji« prisvajaju »demokratske promjene«.

Iz jedne ludnice u drugu

A kakav je to slikar i kakva je narav njegovih društvenih nakana zorno nam je predočeno koji dan prije slikareva slavlja. Tada je u Saboru prvi put izložena slika Jadranke Fatur Donošenje prvog demokratskog Ustava Republike Hrvatske 22. prosinca 1990. i gospodin se Murtić javio brutalnom izjavom novopečenog pobjedničkog komesara. Kazao je: »To je sramotno i dilektantski napravljeno. Nezamislivo je tako nešto staviti u javni prostor, ovakvu bi sliku trebalo demonstrativno skinuti sa zida. No naslikan je Sabor kakav je i bio prilikom osnivanja, riječ je kič-Saboru i takva je i slika — kič.« (Jutarnji list, 21. siječnja)

Fatuša i Murtić slikari su koji rijetko slikaju povijesne događaje. Uzmemo li, primjerice, jedan od Murtićevih najpoznatijih izleta te vrste, njegov mozaik šušnjarske borbe u Dočiću iz 1968., i stavimo li ga uz Faturinu sliku, što će nam se pokazati i kako će ispasti usporedba? Kako su slikari slikali u »teškim vremenima«, kako su se njihove slike ponijele pred ideološkim pritiscima?

Jedan od estetski temeljnih elemenata, koliko kao nestručnjak mogu razabrati, nije u slikarevoj brizi da izbjegne ideološke pritiske, nego točno obratno, u brizi da ih što ljepše izrazi i artikulira. Najmračniji vid tada vladajuće ideologije, demonizacija protivnika, prikazan je kao najviša vrijednost dječja: neprijatelj je »zvijer« i mi vidiemo njegove ralje. Političar, koji govori na otkrivanju mozaika, rukom može upozoriti na »umjetnikovu poruku«.

Što može, nasuprot tome, reći hadzezeovski političar pred Faturinom slikom? Ima li išta u toj slici što bi on mogao ideološki prepoznati, prema čemu bi mogao pristom pokazati? Očito je da nema i da je jedino prepoznavanje ono koje se odnosi na fisionomije, a isto je tako očito da će političar pred tim prepoznavanjem zastati u nela-godi od »pretjerane doslovnosti« u prikazu tih fisionomija.

Pohvala skromnosti

Usporedba kazuje da se Jadranka Fatur nema čega stidjeti, dok bi gospodinu Murtiću bilo pametnije da usta i uši prekrije rukama. I da ne priča o »kič-Saboru« iz 1990., jer ćemo ga pitati o Centralnom komitetu iz iste 1968. i njegovom, valjda, »antikiču«. Da ne naklapa o politici prije nego nam rastumači kako je i zašto primao najviša državna priznanja u najmračnija vremena (4. juli 1984, AVNOJ 1985), te kakva opravdanja ima da kao politički insajder toga mračnog režima drži bukvice umjetnici koja je u oba režima bila posvemašnji autsajder.

Dodjeljivanje »spomenica« potiče na razmišljanje o tome kako smo se ponašali pod Tuđmanovom čizmom. Mnogi su se ljudi, vjerujem, držali izvanredno i morao bi postojati način da im se to javno kaže. Bude li u budućnosti netko pokušao tako nešto učiniti, predlažem mu da vodi računa o nekoliko stvari. Subjekt odlučivanja ne smije biti anoniman, on mora imati ime i prezime. Priznanje bi moralno biti specificirano, sažeto na provjerljive činjenice. Treba, nadalje, razlikovati suprotstavljanje režimu od za-stupanja demokratskih vrijednosti (jer, kao što znamo, mnogi žestoki protivnici HDZ-a bili su, iz demokratske vizure, njegovi parnjaci).

Odlučivanje bi trebalo biti obilježeno duhom skromnosti i predlažem da se započne upravo tamo gdje je skromnost bila najveća. Naše priznanje ponajprije zavređuju oni koji su se najviše izložili i najviše riskirali, a da istodobno nisu mogli računati ni na kakvu osobnu korist ili zadovoljštinu. Predlažem, dakle, da se započne što dalje od estrade, pogotovo kulturne. Ako zasluga ima i uopće može biti, tada su one tamo gdje se o njime ne govoriti i ne misliti.

Lijep plakat za kongres »naprednih pisaca« u Havani prije četiri desetljeća

više nego zbunjajuća, slika kao da je doputovala iz davne i ružne prošlosti te je nejasno što zapravo govori njezin poziv: krećemo li mi to iz mučnih vratolomija hadzezevske povijesti na novi put unatrag, put u duhovne vrijednosti »realnog socijalizma«? Spremamo li se na izbore kojima ulazimo u dvadeset i prvo stoljeće ili pak na neki kongres »naprednih pisaca« u Havani prije četiri desetljeća?

Golubica, osim toga, sugerira da je glas protiv HDZ-a glas za mir i moralnu čistoću. Želi li se ovdje doista reći ono što se govori: da je HDZ krv za rat, a ne Milošević, te da je Havana naš moralni areopag? Ili se, tek, kazuje ono po čemu se naša sredina nerijetko prepozna, naime da se ne znamo izražavati, da smo neartikulirani, mutavi, da zeleći nešto kazati ne umijemo kazati to što želimo, da meljemo i prtljamo, da smo bolji u tapšanju po ramenima i koristoljubivom dogovaranju ispod glasa nego u razgovjetnom javnom govoru i izražavanju vlastitih misli, ako nam kojim slučajem neka sleti na nejaku pamet?

Nakon što je slikar Murtić saznao rezultate izbora, uzbudio se u stvaralačkom smislu u tolikoj mjeri da je »u velikom zanosu« naslikao sliku kojoj je dao naslov Dan pojeda 3. 1. 2000. (o čemu smo mogli sazнати iz članka u Nacionalu od 26. siječnja). Svoje djelo »pokazivao je«, kako kaže, »priateljima« i tu se negdje, u tom »pokazivanju« i

Perverzna gesta

Uskoro je poslana pozivnica na »svečanost dodjele grafika Ede Murtića javnim djelatnicima najza-

služnjima za demokratske promjene u Hrvatskoj«. Do danas nitko živ ne zna tko je sastavljao taj popis »najzaslužnijih djelatnika«, tko je brisao dio uglednika koji su pretodno bili potpisani predizborni apel, tko je dodavao nova imena okljuštenom popisu, jednako kao što nitko ne zna tko je sve bio predviđen da dobije »spomenicu«, te tko je od predviđenih »spomenicu« preuzeo, a tko se slaboumnom pozivu nije odazvao. Znamo jedino da su, uz Murtića, glavnu ulogu igrali Ivica Račan i Nino Pavić (obojica, također, kao »priatelji«), znamo i nekoliko desetaka imena ljudi koje su novinari spominjali u svojim člancima, znamo i kakvi su im osmijesi igrali na licima.

Kolektivna slika te »svečanosti« briše i poništava mnoge individualne nedužnosti sudionika. Jer, razumije se, netko nije imao pojma što

Usporedba kazuje da se Jadranka Fatur nema čega stidjeti, dok bi gospodinu Murtiću bilo pametnije da usta i uši prekrije rukama

O ž u j a k 2 , , ,

Dina Puhovski

Filmska ponuda

U Zagrebu su u tijeku 9. dani hrvatskog filma. Natjecateljski dio održat će se od 2. do 5. ožujka u dvorani Kinoteke, dok se popratni programi već od 28. veljače održavaju u MM-dvorani Studentskog centra. Manifestacija je popraćena i *bulletinom*, a kao i prošle godine i ove je organiziran i salon odbijenih filmova. Kino-

distributer UCD pak 2. ožujka počinje s revijom filmova pod naslovom *U susret Oscarima*, na kojoj će u kinu Tuškanac u Zagrebu predstaviti novije svjetske filmske hitove, poput *Dogme* ili *Man On the Moon*, od kojih su međutim samo tri nominirana za prestižnu nagradu *Oscar*. (D. P.)

FAMA

U vijećnici grada Münchena nedavno je održano predstavljanje novog kazališnog časopisa

FAMA, zajedničkog projekta hrvatske *Frakcije* i slovenskog časopisa za operu, ples i kazalište *Maska*. Predstavljanje je održano u Münchenu jer je broj tematski vezan uz 7. Internacionalni festival suvremenog plesa *DANCE 2000* koji ondje počinje 16. ožujka. Uredništva dvaju udruženih časopisa planiraju svake godine izdati jedan zajednički broj, a uskoro najavljuju predstavljanje FAMA, *Frakcije* i *Maske* u Zagrebu. (D. P.)

Dina Puhovski/Agata Juniku

Glazba i religija

Tradicionalni zagrebačko-ljubljanski muzikološki susreti ove se godine održavaju u Zagrebu, u Hrvatskom društvu skladatelja, Berislavićeva 9, 10. i 11. ožujka. U organizaciji Odsjeka za muzikologiju Muzičke akademije Sveučilišta u Zagrebu i Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Ljubljani te u suradnji s Hrvatskim muzikološkim društvom i Austrijskim kulturnim institutom u Zagrebu tamo će govoriti austrijski teolozi Franz Karl Prassl i Philipp Harnoncourt. Prassl, profesor gregorijanike i voditelj Odsjeka za crkvenu glazbu Sveučilišta za glazbu i likovnu umjetnost u Grazu, govorit će o *Gregorijanskoj semiologiji* kao znanstvenom temelju za pitanja interpretacije korala te na temu *Interpretacija korala na temelju semiologičkog istraživanja: kako znanstvene spoznaje povezati s estetskim doživljajem?*, dok će Harnoncourt, predstojnik Zavoda za znanost o liturgiji, kršćanskoj umjetnosti i himnologiji pri Katoličko-teološkom fakultetu Sveučilišta u Grazu, govoriti o *Pjevu kao izrazu vjere (cantare creditis est)* te o *Liturgiji kao simboličkoj radnji*. Predavanje će se konsekutivno prevoditi. (D. P.)

Odjava

Koncert Simfonijskog puhačkog orkestra Hrvatske vojske najavljen za 9. ožujka neće se održati. Odjava ne bi zaslужivala zasebnu vijest, kad ne bi bila

indikativna za stanje u orkestru, nekad važnom izvođačkom tijelu, osobito za noviju i hrvatsku glazbu. Šef-dirigent orkeстра, Mladen Tarbuk, već je neko vrijeme u odlasku zbog loših uvjeta rada, u kojima orkestar ne dobiva potrebna novčana sredstva niti se zna tko odlučuje zapravo o njegovoj sudbini. Zapovjednici orkestra stalno se mijenjaju pa tako ni sada nitko ne obavlja tu dužnost, a upitno je da li će orkestar moći dovršiti najavljenu sezonu. (D. P.)

Koltes u Splitu

U Hrvatskom narodnom kazalištu u Splitu 3. ožujka premijerno će biti izvedena predstava *Povratak u pustinju* Bernard-Mariea Koltesa, u režiji Ivice Buljana. »Oduvijek sam pomalo prezirao kazalište, jer je kazalište suprotnost životu. Ali stalno mu se vraćam i volim ga upravo zato što je to jedino mjesto za koje možete reći da nije život« — izjavio je svojedobno Koltes. Negdje na tragu ovako opisanog Koltesova odnosa prema kazalištu mogao bi se opisati i odnos hrvatskog kazališta prema Koltesu, pri čemu se njegov kultni status početkom devedesetih godina ovdje djelomice temeljio na činjenici da je bio kontroverzna ličnost i da je 1989. godine umro od AIDS-a, u 41. godini života. Bilo kako bilo, recepcija, kao i izvođenje, ovog doista izvrsnog dramatičara bila je gotovo čitavo desetljeće fokusirana na drame *U samoći pamučnih polja* i *Roberto Zucco*. Prije dvije godine pomak je u tom smislu učinjen u DK Gavella, gdje je poljski redatelj Krzysztof Warlikowski postavio *Zapadno pristanište*, a provjereni

poznavatelj Koltesa, trenutno ravnatelj drame Hrvatskog narodnog kazališta u Splitu, Ivica Buljan odlučio je, dakle, učiniti još jedan korak dalje u upoznavanju hrvatskog kazališta s Koltesom. Dramu *Povratak u pustinju*, napisanu i praizvedenu 1989.

godine, za ovu je priliku preveo Zlatko Wurzberg. Scenograf je Slaven Tolj, kostimografinja Najda Bauk, a skladatelj Dragana Lukić. Glavne uloge igraju Zaja Odak, Milan Štrlić, Elvis Bošnjak, Nives Ivanković, Nikola Ivošević i Arijana Čulina. Kao uvod u splitsku premijeru iznosimo nekoliko Koltesovih fragmenata o tekstu:

»Povratak u pustinju prvi je komad u kojem sam želio da prevladava komično.«

»To je komedija na temu koja u biti nije, i nije samo, tema komedije; no, nismo baš uvijek prisiljeni podrediti se zakonitostima žanra.«

»Francuska provincija koju sam tako dobro upoznao; obiteljske priče, nasljedstvo, nezakonita djeca, novac, to su teme kojima se treba smijati; mnogo manje je to daleka nazočnost rata u Alžиру. Želio sam obje ispreplesti, nasmijati im se i istražiti ih.«

Jedan Koltes uskoro će zaigrati i u Zagrebu. Prije tjedan dana, naime, u DK Gavella trebala je premijerno biti izvedena predstava *U samoći pamučnih polja*, u režiji Mislava Brečića te izvedbi Pere Kvrgića i Svena Medveščaka. Zbog bolesti glumca, premijera je odgodena, a novi datum bit će zakazan uskoro. (A. J.)

Ksenija Pajić u gostima

Prvo izbijanje Ksenije Pajić iz matične kuće, tj. DK Gavella,

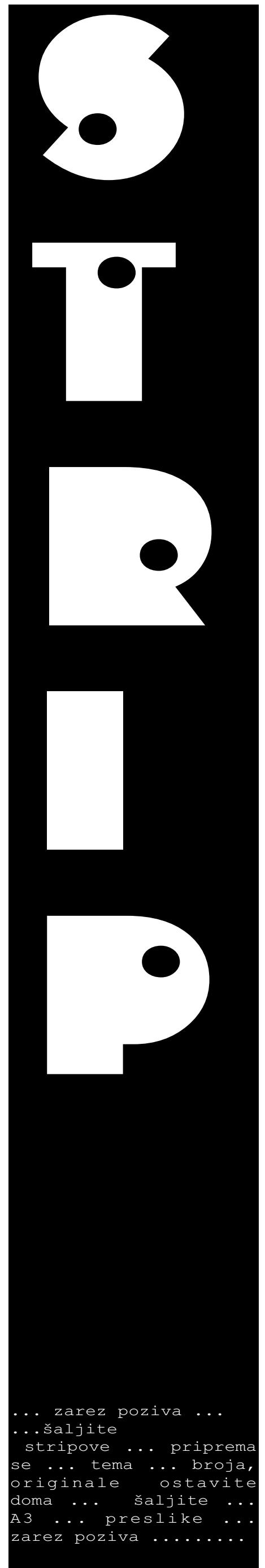
dogodit će se nakon dugo godina zbog angažmana u Teatru ITD. Riječ je, naime, o ulozi *Mrve — žene u dobi od četrdeset i nešto do jedanaest godina* u predstavi *Kako sam naučila voziti* redateljice Snježane Banović. Redateljica je slavni off-broadwayski tekst Paule Vogel ujedno i prevela, a osim Ksenije Pajić u predstavu je pozvala Gorana Grgića, Nenada Cvjetka, Natašu Dangubić i Nataliju Đorđević. Dramaturg predstave je Darko Lukić, scenografiju radi Drago Turina, a kostime Doris Kristić.

Za tekst *Kako sam naučila voziti* američka dramatičarka Paula Vogel nagrađena je 1998. godine Pulitzerovom nagradom, dok je istoimena predstava u sezoni 1996./7. dobila nagrade OBIE (Off-Broadway theater awards) za dvije uloge, režiju i tekst.

Inače u jednoj od brojnih postava ovoga teksta ulogu Ksenije Pajić igrala je 1998. godine Debra Winger.

— Vožnju bih opisala kao komediju. Dakako da ona to nije, ali prva polovica komada doista funkcioniра kao komedija. Na nekoj osnovnoj razini, to sam ja. Velik broj ljudi to pokušava pretvoriti u dramu o individualnoj obitelji, iako ona za mene to nije. To je način gledanja na mikrokozmičkoj razini kako ova kultura seksualizira djecu i kako nas već od rane dobi uče da gledamo ženska tijela. Jedna od vodećih izreka kojom sam se vodila dok sam pisala ovaj komad bila je da je potrebno cijelo selo kako bi se zlostavljaljalo dijete — izjavila je u jednom intervjuu Paula Vogel.

Zagrebačka premijera održat će se u Teatru ITD 4. ožujka. (A. J.)

SPLIT at Night

IMAŠ DVI
KUNE?

IMAŠ
RIZLU?

IMAŠ
VATRE?

E
D

... zarez poziva ...
... saljite
stripove ... priprema
se ... tema ... broja,
originale ostavite
doma ... šaljite ...
A3 ... preslike ...
zarez poziva

Jedan od najučestalijih i najpopularnijih mitema ranih godina hadzeovske vlasti bio je sjedinjenje domovinskih i iseljene Hrvatske. O dijaspori su govorili svi. Pripovijedalo se o njenoj neotkrivenoj književnoj proizvodnji, o njenim neograničenim intelektualnim kapacitetima i još bezgraničnjem kapitalu. Sanjalo se o autobusima mladih imigranata koji će se vratiti u domovinu, a u tu je svrhu utemeljeno i posebno ministarstvo. Uglednije su pripadnike dijaspore na aerodromu dočekivali sa crvenim tepihom i službenom delegacijom.

U toj cijeloj priči postojaо je skriveni i opasni neizrečeni politički motiv. Cijeli mit o dijaspori temeljio se na neizgovorenom i dubokom uvjerenju da je dijaspora *zdravi supstrat*, nekontaminirana jezgra iz koje će niknuti obnovljena nacija. Domovinski ljudi kontaminirani su komunizmom, lijenošću, čak i razvratom, govorio je taj mit. Dijaspore je ona koja će u domovinu donijeti ne samo kapital, nego i pravu hrvatsku knjigu, ali i pravi hrvatski duh, nepokvaren onim što je bilo poslije. A to što je došlo poslije nije bio samo komunizam, nego i urbanizacija, modernizacija i pop-kultura. Mit o dijaspori temeljio se na vjeri da se Hrvatska može prekrojiti po mjeri emigrantskog nostalgičnog sjećanja, da se mogu obnoviti popucale niti rustičnih tridesetih iz nečijeg osobnog crno-bijelog filma.

Domoljubno superiorni

Taj mit o dijaspori užasno me ljutio, kao i mnoge domovinske Hrvate. Postojala su barem dva razloga za ljutnju. Prvi je što se čitava jedna povijesna epoha, koja je uokvirivala kompletan moj život doživljavala kao lišaj, priraslica koju treba odstraniti. Kultura koju smo svaki skupa dijelili i okružje u kojem smo živjeli tretirano je kao kontaminat koji se u najboljoj varijanti može tek tolerirati. Mit o dijaspori bio je napad na našu kulturu i naše biografije. Drugi razlog za ljutnju bilo je licitiranje patriotizmom. Predtekst cijele priče o dijaspori bilo je uvjerenje da je emigriranje, odlazak, bijeg iz komunističkog pakla bio čin etički superioran ostanku. Ostajanje je u takvoj ljestvici vrijednosti bilo isto što i kapitulacija, kolaboracija, pristajanje na kompromise, davanje legitimite vlastodršcu. Emigriranje je bilo čin totalnog otpora, negacija tiranije.

Ljudi su iz Hrvatske emigrirali iz najrazličitijih razloga. Neki zato što su bili osob-

no ugroženi represivnim aparatom. Neki zato što sa svojim biografijama ovde nisu imali budućnost. Znatna većina njih naprsto zato što im je drugdje bilo bolje, kao što je i danas drugdje bolje iako što i danas Hrvati emigriraju. Nikako nisam mogao razumjeti zašto bi emigriranje bilo domoljubno superiorna pozicija. Milijuni ljudi u Hrvatskoj su tijekom desetljeća »mraka« radili svoj posao, neki dobro, neki loše. Vidljiv proizvod tog rada nisu samo Udba i represivni aparat, nego i pokoji metar asfalta, tvornice i zaobilaznice. Tim milijunima šljakera uziman je famozni »višak društvene vrijednosti« i iz njega pravljena ovakva Hrvatska kakva jest, dobra ili loša.

Najperverznički obrat vrijednosti hadzeovskog sustava bio je onaj u kojem je takav život i takav rad proglašen kolaboracijom.

ne antinacionalistička, nije novčarska, nego intelektualna i nije masovna, nego elitna i birana. Ali središnji politički motiv ostaje isti: motiv emigracije kao zdravog političkog supstrata koji će pročistiti iskvarenu matricu, motiv etički superiorne, odmaknute dijaspore koja nije, za razliku od nas, *sudjelovala*.

Citatelji Zareza dobro su upoznati s čitavom pričom o ministru kulture Antunu Vujiću i njegovu intervjuu *Globusu*. Ministar je u tom intervjuu (neprimjereno) usporedio dio hrvatskih intelektualnih »disidenta« i njihovu sudbinu sa sudbinom L. F. Celinea. Ono što je naljutilo Vujićeve protivnike činjenica je da nije držao potrebnim da se Hrvatska službeno ispriča svojim »disidentima« i oficijelno ih pozove natrag u domovinu. Usljedila je (neuspjela) peticija koju je Zarez

prisluškivali, izdavali iako je to bilo gubljenje novca i vremena, pravili kako-tako dostojanstveno kazalište i film pa makar i s mrvićima sa Sedlarova i Parova budžetskog stola? Jesu li i oni kolaboracionisti, zato što su pokušali smetlište napućiti s malo profesionalizma i smisla? Jesu li i oni krivi zbog *sudjelovanja*?

Fregali su smrad

Heni Erceg naziva tuđmanovsko razdoblje »deset izgubljenih godina«. One su »izgubljene« onoliko koliko je i pedeset godina komunizma izgubljeno. Za cijele generacije te godine nisu izgubljene, jer smo ih mi napućili svojim biografijama, djetinjstvom i odrastanjem. Imaju li na svoju priču pravo i oni koji su u Tuđmanovoj eri odrastali i imali mladost? Budu li je oni pričali, sigurno neće nazvati te godine »izgubljenima«.

»Izgubljenih« pedeset godina komunizma ostavilo je potomstvu EXAT, Zagrebačku školu crtića, Krugove i Razlog, Bauera i Tanhoffera. Za hrvatsku kulturu te godine sasvim sigurno nisu bile »izgubljene«. Golem je broj ljudi koji su se od 1990. godine naovamo trudili da ni devedesete ne budu bačene u ne povrat. Možda nisu postigli mnogo, ali nešto jesu. Na koncu konca, cijelo su to vrijeme postojali ljudi poput Bobe Jelčića i Nataše Rajković, Matije Dedića ili Vinka Brešana koji su

kopali osamljenički svoj kreativni vrtić, i na koncu je nešto ispalo.

Najgluplje je u priči o hrvatskoj intelektualnoj dijaspori to što je njen lavovski dio kreativno pomagao da *izgubljene godine* ne budu izgubljene. Iza Boris Budena ostat će Bastard, iza Rajka Grlića nisu u devedesetima ostali filmovi, nego rudarski kulturtreserski poduhvati poput Imaginarne akademije i Motovuna. U grotesknom obratu vrijednosti to će im se još upisati kao minus, suradnja. Na koncu će im se još prigovoriti što se nisu dovoljno gnušali, što nisu imali dovoljno fin nos pa su uzeli sanitarni WC i fregali smrad. Etički superiornom bit će proglašena pozicija distanciranog zgražanja, nebeskog olimpijskog nesudjelovanja. Nebesnici evazije sletjet će na aerodrom, ponistići naših strašnih i važnih deset godina i početi provoditi svoj crno-bijeli, nostalgični film o vremenu koje se može vratiti.

Jedino što im nedostaje jest ministar kulture koji bi ih čekao s druge strane tepiha. □

Izgubljene godine Čišćenje iskvarene matice

Komu se komunizam i tuđmanizam moraju ispričati: onima koji su otišli ili onima koji su ostali?

Jurica Pavičić

Za razliku od odlaska, nesudjelovanja koje je proglašeno vrlinom, trud je proglašen izdajom. Jedan politički počudni splitski ravnatelj škole tako se politički obrušio na jednu od svojih nastavnica delegitimirači je politički i profesionalno. »Ali ja u vrib trideset godina nisam nikad bila na bolovanju« odgovorila je ona, vjerujući da se brani. »Eto, o tome i govorim«, odgovorio je on.

Smetlište napućiti smislom

Hadezea tehnički gledano više nema. Ideologija koja se donedavno činila mramorno čvrstom, osnovicom koja se ne može zaobići u definiranju Hrvatske, danas je nepovratno razglašena kao moralno izopaćena, politički promašena i kulturološki sramotna. Deset godina poslije, na razvalinama tog ideološkog fijaska, najmoderni prisustvujemo novom političkom rođenju tog uvredljivog i besmislenog političkog mita: mita o emigraciji. Emigracija ovaj put više nije nacionalistička,

prenio u prethodnom broju, baš kao što je objavio i ostar tekst protiv ministra Vujića i SDP-a. Glavnina negativnih reakcija na Vujićev istup temelji se na tezi kako su Vujić, njegova stranka i svi ostali intelektualci *kollaborirali* s režimom i da su dužni izustuti ispriku barem kao (*Polu*)voljni Tuđmanovi izvršitelji.

Doista, *tko* se mora ispričati i *komu* se tuđmanizam mora ispričati? To se pitanje može metodološki proširiti: komu se komunizam mora ispričati? Da li onima koji su otišli — htjeli to ili ne — i zasnovali bolji, slobodniji, bogatiji život negdje drugdje? Ili onima koji su moralni po rebatinke u Trst, kojima je julio »višak vrijednosti«, koje je tjerao da uče TIPSS i ONO i DSZ i da metu lišće po vojarnama srednjeg i južnog Balkana?

Kome se, dakle, tuđmanistička Hrvatska mora ispričati? Onima koji su otišli i digli ruke od cijelog tog hrvatskog smrada? Ili onima koji su pisali iako su ih cenzurirali i

oštećen nakon finansijske fuzije s Televizijom,

* tražimo izradu elaborata o raspodjeli RTV preplate;

* Hrvatski radio ubuduće promatrati neovisno o Televiziji, kao nenadomjestiv i specifičan čimbenik u stvaranju pluralnosti medijskog prostora, a kriterije vrednovanja novinarske profesije ne postavljati prema vrsti medija, nego prema stupnju kvalifikacije i kvaliteti rada novinara;

— u tom smislu potaknuti konstituiranje posebnog tijela u Vijeću za HRT za praćenje i analizu radijskog programa kako se ocjene programa ne bi, kao do sada, donosile paušalno, neargumentirano i potpuno nemotivirajuće;

— tražimo da Hrvatski radio ponovno dobije odgovarajući vlastiti prostor kako bi zaposleni imali uvjete rada primjerene zahtjevima profesije;

— potaknuti raspravu koja bi pokazala uzroke pada slušanosti Hrvatskoga radija i tražiti određivanje kriterija za poboljšanje programa, povećanje slušanosti u cjelokupnoj dobroj populaciji, s poštivanjem uloge javnog radija;

— u što bržem roku izraditi strategiju tehnološkog, kadrovskog i programskog razvoja, uključujući i uvođenje novih tehnologija i pružanje usluga;

— tražimo da, ako se Odašiljači i veze izdvoje iz sustava HRT-a, Hrvatski radio i Hrvatska televizija budu glavni i većinski vlasnici novog poduzeća.

Pozivamo sve zainteresirane za slobodu javne riječi i ulogu Hrvatskoga radija u informiranju javnosti da svojim prijedlozima i sudjelovanjem pridonесu otvaranju javne rasprave i ostvarenju postavljenih ciljeva.

»Inicijativu za javni radio« pokreću djelatnici Hrvatskog radija: — novinari, spikeri, glazbeni urednici, tehničar, lektor.

Mr. sc. Nada Zgrabljić, spikerica; Gordana Zuccon, novinarka; Božidar Rožman, tehničar.

Koordinacija: Darko Sušić, novinar; Nela Čurčić, novinarka; Mario Harapin, novinar; Tanja Markeljević, novinarka.

Inicijativu podržali: Branko Merlin, Ivana Sutlić-Perić, Aleksandar Stanković, Dražen Korda, Anamarija Šnajder, Muhamet Kulenović, Dario Bulić, Branko Bošnjak, Vera Tomasek, Dražen Kolak, Ivana Ujević, Tomislav Šikić, Zoran Mihajlović, Željko Kašaj, Nives Nedved, Dubravko Sidor, Vesna Turtula, Katica Culig, Branka Husendžinović, Maja Antonić, Renata Margaret Urlić, Blažena Satačić, Jadranka Rilović, Vladko Sakoman, Stanko Matejaš, Margaret Pejar, Nenad Stazić, Franjo Marinković, Vjekoslav Madunić, Jasenka Ružić, Ksenija Trajbar, Senka Maršić, Vasva Mazele, Branka Jovičić, Momir Jovičić, Tomislav Novak, Igor Koščec, Vjekoslav Mahovlić, Irena Lešić, Jadranka Kunac, Željko Joksimović, Mladen Gavrančić, Željko Tomac, Borka Ivošević, Ivan Kojundžić, Robert Jakšić, Sanja Cota, Vera Božac, Mihovil Dulčić, Mijana Donkov, Tatjana Kolesar, Gorjana Ivoković, Ladislav Vindakijević, Vesna Sir, Borben Vladović, Mate Matićić, Davor Rocco, Lada Martinac, Mira Ostrogović, Mirjana Vukojević, Nada Zoričić, Adriana Kramarić, Darko Tralić, Dejan Sorak, Ranka Mesarić, Alan Šnajder, Božidar Pandurić, Rudi Iličić, Hrvoje Hanzec, Emir Altić, Dubravko Pavčec, Ivan Radošić, Davor Kralj, Branko Kordić, Mario Francetić, Danijel Blagec, Miljenko Kopač, Božidar Mikulan, Mario Bašić, Zoran Uročić, Marko Malnar, Pero Baule, Đoni Lešević, Bruno Papac, Dario Pavlović, Nenad Vasić, Biserka Sinković, Marija Dražić, Sanja Halilović, Ivica Fodor, Tatjana Kolesar, Andelko Perinić, Milena Jukić-Ugrin, Sanja Rabuzin-Perić, Milan Puljiz, Ljiljana Granić, Jasena Domaš, Smiljana Sunde Zagreb, 29. veljače 2000. □

Inicijativa za javni radio

Ovom Inicijativom dajemo svoj glas za javni radio. S tim ciljem izražavamo svoja profesionalna zapažanja i prijedloge.

U cilju demokratskog i tržišnog uredenja hrvatskog medijskog sustava zalažemo se za izradu pravnog okvira koji će, na temeljima zakona i prakse koje potiče i zastupa Vijeće Europe i Europsku uniju, štiteći pluralizam, jednakost i slobodu medijskog prostora, definirati mjesto i ulogu Hrvatskog radija u sastavu HRT-a i cjelokupne hrvatske radio difuzije.

Smatramo da je kontinuirano zapostavljena društvena briga za Hrvatski radio, što je dijelom i posljedica općenito nezadovoljavajućeg medijske pismenosti i medijskog barabarizma za javnu riječ u Hrvatskoj, a što, vjerujemo, pripada prošlosti.

Društveno je opasno i štetno zanemarivati nenadomjestivu informativnu specifičnost i kulturnu i edukativnu ulogu Hrvatskoga medija. U okružju tržišno orientiranog medijskog prostora, Hrvatski radio kao javni radio ima specifičnu i zahtjevnu ulogu u promicanju interesa svih dijelova društva i u ostvarenju najširih težnji javnosti kao kognitivna prava na informaciju.

Zato pokrećemo javnu raspravu o Hrvatskom radiju kao javnom radiju, o zakonima i pravilima kojima će se definirati njegovo mjesto i uloga u demokratskom strukturiranju javne sfere društvenog života u Hrvats-

Baraka Četiri Be

Novak ili Buden pitanje je sad?

Eтикетiranjem drugih Novak verificira sebe, svoju središnju ulogu u hrvatskoj kulturi za koju misli da mu pripada

Katarina Luketić

»Zarez su preuzeli mladi autori približivši ga duhovnom okruženju Borisa Budena« rekao je u nedavnom intervjuu *Večernjem listu* Slobodan Prosperov Novak. Nekoliko dana potom, u intervjuu *Vjesniku*, Novak je peticiju za smjenu ministra kulture Antuna Vujića ocijenio kao »znak lijevog terorizma«, zaključivši kako je »abdikacija suviše ozbiljan čin da bi o njoj gospoda Saša Milošević i Bojan Munjin ista za sada znali«. Dva slučaja naizgled možda različita, ali samo dok se ne povežu njihovi subjekti, ono što im se pripisuje i za što ih se optužuje. Jer, ako Zarez prebiva u Budenovu *dubovnu okruženju* — kako tvrdi Novak — a Buden je pak jedan od potpisnika navedene peticije, onda su, logičnim slijedom, i ljudi koji pišu i uređuju ovu novinu također nositelji toga *lijevog terorizma*. I tu nije kraj. Naime, iza *terorističkog dubovnog okruženja* u kojemu prebivaju potpisnici peticije protiv Vujića (inicijatori koje su jedan *sorosevac* i jedan *HHO-ovac*), zajedno s Budenom i Zarezom naslućuje se široki podtekst Novakova razumijevanja kulture, javnog dijaloga i javnog angažmana pojedinca. Krenimo redom.

»SPN/PEN« protiv »4B«

Kada kaže da su »Zarez preuzeli mladi autori približivši ga duhovnom okruženju Borisa Budena«, Novak možda i ne sluti da je sličnu rečenicu vrlo lako mogao izgovoriti i sam Buden, naravno stavivši umjesto svojega imena ono Novakovo. Što će reći da je i onome u čijem *dubovnom okruženju* navodno prebivamo ova novina možda jednako neprihvatljiva, istina iz ponešto drukčijih razloga, razloga koje, vjerojatno, valja tražiti među određenjima — *previše gradanska, uljudna i nejasno profilirana*. No pustimo sada tu *vjerojatnost* Budenove ocje-

okruženja? Otkuda uopće ta ideja da se jedna osoba i njezin (kompleksni) svjetonazor nadreduje desetima drugih osoba i njihovim (kompleksnim) svjetonazorima; da nečiji individualan glas *usutku* druge individualne glasove? Kakva koncepcija kulture iz toga proizlazi i kakvu komunikaciju tako uspostavljeni odnosi prepostavljaju?

Buden, može se prepostaviti, za Novaka utjelovljuje marginalca (*bastarda*), ljevičarsko-anarhoidnih pogleda (koji progovara s *barikada*) i povremenih terorističkih pobuda (potpisivanje peticije protiv Vujića) čiji je negativističko-destruktivski glas toliko jak i prepoznatljiv da je ispod svoje *kabanice* porodio cijelu ergelu *mladih sljedbenika* (između kojih i cijeli Zarez). Tako je pod šifrom »4B« — Bastard, Barikade, Boris Buden kao autor i kao *institucija* — za Novaka izgleda sadržano sve čega se u hrvatskoj kulturi treba čuvati, sve ono *kritizerski nastrojeno*, marginalno, autonomno i različito. Različito od čega? Vjerojatno od onoga *pozitivnog*, središnjeg i navodno društveno široko prihvaćenog. Hoće reći, različito od one *prave gradansko-liberalne* orijentirane hrvatske kulturne javnosti koja je bila proganjana posljednjih desetak godina u vrijeme hadzeovske vlasti, ali kojoj su ti isti progoni, paradoksalno, pomogli da ustoliči

svoju *begemonijsku nezavisnu poziciju*. Toj pravoj kulturnoj javnosti — iščitava se iz Novakovih izjava — ne pripada Buden (valjda zato što je više napadao Gotovca i *liberalne intelektualce* nego same hadzeovce), ne spada ni Zarez (valjda zato što se drznuo o jednoj medunarodno uglednoj organizaciji kao što je PEN, točnije PEN-ov hrvatski ogrank, pisati posprdo u *Pojmovniku hrvatske kulture 90-ih* objavljenu u novogodišnjem broju), ni više desetaka stalnih suradnika ove novine (valjda zato jer su se, u ime stručnosti, usudili napisati nešto

po kojim se to kriterijima utvrđuje što je marginalno, a što središnje; što periferno, a što centralno; alternativno i službeno. Ako Novak marginalno utvrđuje s obzirom na prisutnost, odnosno doseg javnog odjeka, onda je po tome određenju Zarez jedna od *središnjih hrvatskih kulturnih novina*, s obzirom da se čita i komentira skoro više od drugih. (Štoviše, ako ćemo suditi po brojkama, onda je nedavno ukinuti *Cicero* koji je Novak uredivao bio možda *najmarginalniji hrvatski kulturni časopis*, marginalniji i od *Hrvatskog slova* koje je u tisućama pri-

ru važnih knjiga iz književne povijesti te kao *gromoglasnom* nezavisnom intelektualcu koji je u vrijeme hadzeovske vlasti bio u nemilosti. Novak tako ne nastupa više kao pojedinac s određenim stavovima, već kao *institucija* koja onda nasuprot sebi postavlja drugu *instituciju* (Budena); a sve ono što stoji između njih, između ta dva *fronta*, više-manje tek je anonimna *raja*.

Umiveni meštar karnevala

S. P. Novak time ne pristaje na mogućnost da njegov glas bude ravnopravan s drugim glasovima, da ozbiljan kulturni dijalog ne počiva na kategorijama *centra* i *periferije* te da je svačija intelektualna pozicija prije svega individualna i u sebi promjenjiva. On olako zaboravlja da je kultura prije svega *dynamicu*, izmjena mišljenja, sukobljavanje i argumentacija, dakle da biti dio neke kulturne javnosti prvenstveno znači provjeravati sebe kroz dijalog s drugim, različitim i pojedinačnim. Jer, kako drukčije tumačiti njegovo nadmeno ignoriranje ljudi koji pišu u ovoj novini, površno i ideološki determinirano definiranje nekog kulturnog prostora kao nečijega *dubovnog okruženja* i uspoređivanje jedne gradanske inicijative — koju je *nota bene* potpisalo svega šestero ljudi — s terorističkim činom.

Zanimljivo je da, osim o *Zarezu i lijevim teroristima*, u oba spomenuta intervjuva Novak govori i o zagrebačkom karnevalu, točnije on se u njima predstavlja kao glavni karnevalski meštar. Preko karnevala on želi pokazati i svoj odnos prema vlasti, bivšoj i sadašnjoj, o čemu govore već i naslovi spomenutih razgovora koji glase *Na razmedu bivše i sadašnje vlasti izabralo sam karneval!* i *Demokraciju uvježbavam Smijebom*. Nadalje, Novak tu mnogo govori o naravi karnevalskog osjećaja svijeta, o karnevalu kao *oslobodenju i povlaštenom mjestu dijalogu* te o tome koliko je *nakon mrzvolje spasonosan smijeb*. Pri tome mu uopće ne pada na pamet da je upravo, optuživši neke ljudi za *lijevi terorizam* i proglašivši desetke autora jedne novine za kulturu nečijim *sljedbenicima*, dokinuo samu bit karnevala, njegovu *subverzivnost* i otvorenost, njegovu nepriznavanje autoriteta i izokretanje postojeci vrijednosti, njegovu ambivalentnost i dijalogičnost.

Uostalom, o tome kako Novak zamišlja javni dijalog (kulturni, karnevalski...) govori već i rečenica koju je izgovorio u televizijskoj emisiji *Otvoreno*, a koja glasi »Nama ne treba oporba, treba nam dijalog«. A kakav je to dijalog bez oporbe, odnosno bez suprotstavljanja mišljenja? Jedini odgovor koji se nudi jest dijalog sa samim sobom. □

Gle, tko to govori

A tko ste vi?

Nečija anonimnost ne može biti argument protiv nečijih riječi ili nečijih djela

Iva Pleše

Nedavna peticija za smjenu ministra kulture Antuna Vujića — nazvana i najneuspješnijom peticijom ikad pokrenutom u Hrvatskoj — potaknula je ponovno izvlačenje »argumenta« dobro poznatog iz kulture javne rasprave u nas. Ukratko, rečenica kojom se mnogi vole braniti od kritike glasi: *Pa tko je uopće taj...* Time se na svaku moguću raspravu stavlja simbolična ili stvarna točka. Ne treba

objašnjavati svoje postupke, ne treba pojašnjavati rečenice, ne treba se truditi da vas netko razumije, niti da vi razumijete drugoga, ne treba uopće raditi ništa. A ako ipak odlučite nešto reći i nakon rečenice *pa tko je uopće taj*, onda svima dajete do znanja da je riječ isključivo o vašoj dobroj volji, o vašoj veličini zbog koje ste, eto, spremljni govoriti. Jer, tko su ti ljudi koji su vas, posredno ili neposredno, pristojno ili nepristojno, blago ili grubo, pozvali da na kritiku odgovrite javno? *Nitko ni ništa* — to se, naime, jedino može zaključiti iz spomenute »upitne« rečenice.

Jedni od

Ministar Vujić tako je na upit o peticiji — kako to prenose jedne dnevne novine, a ovdje je zabilježeno po sjećanju — uskljuknuo: *Sramota! Pa tko su uopće ti ljudi?* Nešto slično izjavio je i Branimir Donat spominjući još k tome i švedsko razdoblje života jednog od pokretača peticije te profesionalni uspjeh onih o kojima je bila riječ u Vujićevu intervjuu *Globusu* zbog kojega

je i pokrenuta peticija (argumenti su to po svojoj »snazi« bliski »argumentu anonimnosti«). Na sličan način posljednjih godina — da se ne vraćamo u daleku prošlost — reagirali na kritiku i mnogi drugi — i predstavnici političke moći i oni u opoziciji, javno ili još češće »u kuloarima« — navodni intelektualci, oni koji bi trebali znati da se osobi koja je napisala lošu kritiku twoje knjige, kazališne predstave ili izložbe, koja je ukazala na nedosljednost tvojih postupaka ili pak »samo« rijeći, koja je javno rekla što o tvome radu misli — pa makar ili čak upravo onda kada je u svojoj ocjeni pogriješila — ne može odgovoriti retoričkim pitanjem *a tko si ti?* Možemo se ne slagati s peticijom (mišljenjem, tekstrom, izjavom, porukom), možemo je smatrati glupošu, kritikom sročenom u potpuno neprilagodnom obliku, puhanjem na hladno, željom za vlastitom promocijom, bilo čime, ali ne možemo — to je moje mišljenje — nikome odrediti pravo da govoriti. Rečenicom *a tko si uopće ti?* odričemo nekome pravo na govor.

Ali što zapravo stoji iza takve rečenice? Uskraćujemo li nekome mogućnost govoriti i odgovoriti zato što je taj netko potpuno

nekompotentan u pitanjima o kojima govoriti, je li to zbog toga što je neradnik, lažljivac, nemoralan ili pak nešto slično? Čini mi se, možda grijesim, da nije u tome stvar. Kriteriji po kojima netko odlučuje tko će biti pripadnik, a tko neće povlaštenoga kruga onih koji imaju pravo na govor često su potpuno različiti ili čak suprotni kriterijima stručnosti, profesionalnosti, kvalitete. A ako je — iz perspektive onih koji viču *tko si ti?* — i riječ o kriterijima kompetentnosti, zašto se ne upitaju jesu li baš njihovi kriteriji jedini ispravni i općevažeći? Nisu li oni samo »jedni od«? Bez središnjega kanona i svevažećih vrijednosti, odakle im pravo da odlučuju tko smije, a tko ne smije govoriti?

Jednostavno i banalno

Bez obzira na moguću složenu priču o igri diskursa i njegovih zabrana i isključivanja, stvar je vrlo jednostavna i banalna: nečija anonimnost (koja je, usput rečeno, uvjek relativna) ne može biti argument protiv nečijih riječi ili nečijih djela. Na govor se odgovara govorom, na tekst tekstrom. Pa makar tekst napisala osoba za koju nikada u životu niste čuli. □

Pazi, tako da ostanemo nevini!

Danas nam treba ozbiljnost, odgovornost, kritička diskusija o problemima, a ne još jedan ritualizirani show u kojem će tek prividno svi biti izjednačeni

Dejan Kršić (Arkzin/Bastard)

Pobjedničke stranke »novog centra« — odrednica koja koaliciji SDP-HSLS odgovara bolje od »trećeg puta« — još nisu uspjeli pokazati kojim će konkretnim sadržajem biti ispunjeni njihovi predizborni slogan, a već se pojavila zamjena za »Srbe«. »Židovi« su očito *out*, »odnarodena kozmopolitska inteligencija« ne zvuči dobro za uši Zapada, pa su jučerašnji »jugonostalgici« sad postali »mladobosanci« i »lijevi teroristi«! Od potpisnika peticije kojom se poziva na smjenu ministra kulture Vujića, do opatijskog gradonačelnika Luttenbergera, »lijevi terorizam« novi je simbolički neprijatelj koji svojom kritikom potkopava »demokratski entuzijazam« i ometa postizanje imaginarnog jedinstva nacije i ostvarenje svih naših tisućljetnih težnji za demokracijom i kapitalističkim tržistem.

Otkud S. P. Novaku, koji je taj pojam uveo u aktualni diskurs, »terorizam«, pa još »lijevi«? Koji je stvarni sadržaj tog pojma? Zar doista šaćica potpisnika jedne sasvim javne peticije predstavlja neku opasnu terorističku skupinu, domaću Frakciju crvene armije ili Crvene brigade, koja će sad, »kad širimo demokratski prostor« u svom bijesu prema svemu »što smo postigli«, uzeti rašpe, bombe, rivolvere i krenuti u krvavi obračun?

Ako je prema S. P. Novaku onaj tko »već danas kritizira novu vlast moralni bijednik«, što je sam S. P. Novak, kolumnist demokratskog *Globusa*? Ono isto što je bio i jučer — plutać uzvodno! Je li proteklih godina S. P. Novak za terorizam prozvao one koji su stvarno s oružjem u rukama ugrožavali živote hrvatskih građana druge nacionalnosti i slobodu političkih neistomišljenika? Ne, on je kao i danas, sasvim dosljedno, ruku pod ruku s Leticom i Kuljišem konstruirao »vještice iz Rije«!

Subjekt za kojeg se prepostavlja da je Novak

Taj isti S. P. Novak danas dijeli prvoboračke zasluge: »Neće se moći zaboraviti da je P. E. N. zajedno sa Supekomom Hrvatskom akademijom znanosti i umjetnosti, s Gotočevom Maticom hrvatskom i Čičkovim Helsinski odborom na svojim ramerima ponio težak teret borbe za alternativu, ali zato jedinu Hrvatsku«. Na stranu pitanje logičke konzistentnosti te alternativu u jedinji, i ma kako kritičan bio prema Čičku i svim problemima u radu HHO-a, staviti tu organizaciju sa svim njenim aktivistima i suradnicima ravноправ-

no uz bok oportunističkim liberalnim nacionalistima PEN-a, HAZU-a i Maticu hrvatsku ne građi samo s razumom, već i otvo-

zove, ne zna se niti konkurenca, obrisi kulturne politike tek se naziru, ali on već unaprijed zna — bit će prvi! *Nomen est omen* —

tualno preokretanje vrijednosti, već i periodička provala nasilja. Nije li čitavo prethodno desetljeće bilo jedno takvo produženo karnevalsko razdoblje u kojem su sve vrijednosti bile izokrenute? Živjeli smo veliki karneval, prepun maski i travestija, izrugivanja nad pameću i zdravim razumom, rušenja svih konvencija normalnog ljudskog života. Nije li to bila produžena vladavina *kralja Karnevala*, bahatog, prodržljivog, slijepog za ljudsku patnju, gluhog za argumente? Transgresija javnog zakona bila je sastavni dio društvenog porekta. Nije vladao dnevni *Zakon*, već užitak gomile. Moglo se nekažnjeno lagati, krasti, ubijati. Proizvodnja je zamijenjena preprodajom, švercom, dilanjem. Sve je bilo dopušteno, nitko nije bio kažnen. Sudovi nisu mogli završiti procese jer vlast nije bila u rukama *Zakona*, već republike karnevala.

Stoga nam danas treba sve samo karneval ne. Upravo je karneval, gornjogradski balovi, to primitivno natjecanje s Venecijom, a ne peticije za ostavkom, nešto »bedasto«, »tako glupo i iritantno«, u čemu ne želimo sudjelovati. Danas nam treba ozbiljnost, odgovornost, postavljanje pitanja, kritička i racionalna diskusija o problemima, a ne još jedan ritualizirani show, u kojem će tek prividno svi biti izjednačeni, samo kako bi svjibjegli odgovornost.

Nije li upravo odnos prema Tudmanovoj smrti, manjak bilo kakvog respekta, zluradi smijeh dojučerašnjih poslušnika, bio po-kazatelj da je upravo Tudman, taj »kralj Karnevala«, onaj kojeg sad nakon deset godina nacionalne razuzdanosti treba spaliti kako bi na sebe preuzeo sve grijeha koji bi se mogli pripisati nedužnom političkom narodu Hrvatske? Kolektivne krvice nema, a individualnu odgovornost nitko nije spreman preuzeti. Kao da su oportunističke mase na čelu s HDZ-om nakon Tudmanove smrti rekle: *Ivice, preuzmi vlast, ali pazi, tako da ostanemo nevini!*

Koalicija »novog centra« na svaki način želi zatrjeti svaki trag aktivnog građanskog angažmana. Zato je jedna demokratska peticija, koja uostalom nikog ne obavezuje, postala tema dana i u našim medijima izazvala više bure od prijedloga onog njemačkog svećenika da je vrijeme da papa razmisli o penziji!

Teror ideološkog isključivanja

Kad S. P. Novak sa svojim trabantima gura grad u »pučku svečanost karnevala«, nije li to samo način da se još jednom pažnja skrene s politike, da se svaka stvarna politička kritika odbaci, a umjesto nje uvede neobavezna, šaljiva, za vlast bezopasna komedija? Zagovara se brza dezideologizacija, povlačenje iz aktivnog angažmana civilnog društva u pasivni, apolitični konzumerizam »između stare i nove vlasti«. A tko bi novu vlast sad kritizirao bio bi »moralni bijednik!«

Istina tu opet izlazi na površinu, površinu plakata. Slogan »Dodite na Gornji grad« nije poziv na narodnu veselicu, već ono zazivanje koje sami organizatori žele čuti, poziv nove vlasti, »kolega« — dodite i vi, novaci, na Gornji grad, to simboličko mjesto moći. Poziv koji će on, naravno, »prihvatiti!«

Vizualni dio plakata — narednik s britanskog plakata za *novac* kojem su namontirani brkovi i kapica dvorske lude — ne

ismijava vlast i moći, već pokazuje dragovoljni angažman jednog »ražalovanog profesora« da se militarističkom, nehumanom i mrzovoljnom poretku stavi maska demokracije i smijeha kako bi privilegije i odnosi moći ostali isti. To je doslovno ta njegova »alternativna, ali jedina Hrvatska«. Ona u kojoj se sve mijenja kako bi sve ostalo isto.

Optužba za »lijevi terorizam« pokušaj je da se autentična lijeva, kritička pozicija etiketira, otpiše, i time automatski izbací iz političkog prostora. Moćne, emocijama nabijene oznake poput »fašizma«, »terorizma«, »fundamentalizma« uvijek su pripravno sredstvo za obračun s protivnicima svih vrsta. Emocionalni naboje tih etiketa predstavlja zahtjev da se prekine analiza određenog društvenog fenomena — o tome ne treba razmišljati, to treba najoštije osudit! U toj oznaci prisutan je snažan *mobilizacijski* poziv da se neprijatelja dohvati drugačijim sredstvima. Oni koji javnost plaže »lijevim terorom« sami zagovaraju teror ideološkog isključivanja.

Ono što S. P. Novaka u poziciji »lijevičarskog terorizma« doista smeta nije izmišljeni »teror«, to je tek simptom osjećaja ugroženosti i retorički dodatak za zastrašivanje naroda, već upravo ono »lijевo«. Zbog toga otkrivatelji »lijevog terorizma« ne ulaze u njegovo objašnjavanje, ne definiraju njegov sadržaj, jer to je nešto tako »očigledno«.

Zar je odsutnost šovinizma, zalažanje za prava manjina, svi jest o globalnim vrijednostima suvremene kulture, nešto isključivo lijevičarsko? Zar je odvojenost Crke od države ekstremistička lijevičarska pozicija? Zastupati tezu da ubojice moraju biti u zatvoru, zar je to lijevi teror? Međutim, činjenica je da upravo te vrijednosti, oko kojih je u demokratskim državama suglasna većina političkog spektra, kod nas nisu imale produžetak kod najvećeg dijela kulturne i političke javnosti.

Prijetnja »lijevim terorizmom« trik je kojim desnica drži u šaci vladajuću koaliciju da kojim slučajem sama ne bi počela postavljati ili, ne daj bože po logici predizbornih obećanja, doista i provoditi neke lijeve ideje te uzdrmati libidinalnu ekonomiju ideo-loškog projekta hrvatske nacionalne države.

Više od partikularnih karakteristika, ovisnih o konkretnim društveno-političkim okolnostima, lijevičara određuje spremnost da svoju političku poziciju imenuje. Oni koji govore da ih politika ne zanima, da su apolitični, ili da nisu ni desno ni lijevo, već su po definiciji — to znamo još od francuskih poststrukturalista — desno. Činjenica da likovi poput Tomislava Merčepa i Ante Đapića s Jörgom Haiderom dijele neobičnu karakteristiku da o sebi govore u trećem licu: »Jörg Haider/Tomislav Merčep... je rekao/obecao/učinio...«, pokazuje da radikalna desnica, usprkos želji da definira svoju poziciju, ne može izdržati svoje neposredno imenovanje, pa pribjegava tom nezgrapnom retoričkom potezu.

Zbog toga, nasuprot *novacima* hrvatskog demokratskog oportunitizma, mi otvoreno kažemo, da, mi »mladobosanci« imamo svoje *principle*, ruka nam ne drhti i ne plašimo se iskazati ih. Mi jesmo lijevi te/r/oristi.

»Nezavisni intelektualac« u »ugovornom odnosu« s Europapress holdingom!? To je nova demokratska hrvatska književna laž za šesti svezak *Povijesti hrvatske književnosti*

Novak: regрут. Prvoborac. A akojim slučajem gospodin ministar ne bude znao pravilno »rasporediti nove suradnike«, onda će se već naći neka ozbiljna i ugledna gospoda koja za razliku od Saše Miloševića i Bojana Munjina (»Tko su, uopće, ti ljudi koji traže moju ostavku?«) — A. Vujić, *Novi list* 12. 2; »dva javnosti ne odveć poznata čovjeka« — N. Popović, *Novi list*, 13. 2) znaju sve o »ozbiljnim činovima« kao što je »abdukcija!« A vjerujem i da će svojim *popovanjem* u kakvih pola ure kulture naći čvrstu podršku.

Sve je lijepo kad si na vlasti...

Ministar Vujić nije dosad javnosti predio neki svoj program, čak ni »bilježnicu«, samo niz intervjuja. Ideološka je istina uvijek na površini. Pogledajmo samo te fotografije S. P. Novaka i ministra Vujića koje ovih dana prate njihove brojne intervjuje, od *Vjesnika*, *Večernjeg lista*, *Vijenca*, *Globusa...* a na svakoj vidimo onaj ti-

Mi jesmo lijevi te/r/oristi

pični cinični osmijeh. Zemlja je na rubu kolapsa, radnici štrajkaju, a oni su veseli, oni se podsmejuju, oni nam se smiju u brk. Oni ne samo da organiziraju novi karneval, oni nastavljaju staru. Kako Novak doslovno kaže »Na razmedj stare i nove vlasti ja sam izabran karneval!« i dodaje »učinilo mi se da je došao idealan trenutak da se Gornjem gradu vratiti ljudsko lice, da se njegovu strogost dezodorira jednom dobro dozom normalitetu!«

Ali karneval nije ni »ljudsko lice« niti »normalitet!« Za karneval je karakteristično maskiranje, bučne povorke, kršenje uobičajenog moralnog porekta, travestija... na kraju slijedi spaljivanje »princa Karnevala« kojim su simbolički kažnjene sve nepravde i uobičajeni društveni poredak može se dalje nesmetano nastaviti. Post-bahtinovska kritika naučila nas je da karnevalskna suspenzija društvene hijerarhije nije tek spontani narodni smijeh i ri-

vialno preokretanje vrijednosti, već i periodička provala nasilja. Nije li čitavo prethodno desetljeće bilo jedno takvo produženo karnevalsko razdoblje u kojem su sve vrijednosti bile izokrenute? Živjeli smo veliki karneval, prepun maski i travestija, izrugivanja nad pameću i zdravim razumom, rušenja svih konvencija normalnog ljudskog života. Nije li to bila produžena vladavina *kralja Karnevala*, bahatog, prodržljivog, slijepog za ljudsku patnju, gluhog za argumente? Transgresija javnog zakona bila je sastavni dio društvenog porekta. Nije vladao dnevni *Zakon*, već užitak gomile. Moglo se nekažnjeno lagati, krasti, ubijati. Proizvodnja je zamijenjena preprodajom, švercom, dilanjem. Sve je bilo dopušteno, nitko nije bio kažnen. Sudovi nisu mogli završiti procese jer vlast nije bila u rukama *Zakona*, već republike karnevala.

Stoga nam danas treba sve samo karneval ne. Upravo je karneval, gornjogradski balovi, to primitivno natjecanje s Venecijom, a ne peticije za ostavkom, nešto »bedasto«, »tako glupo i iritantno«, u čemu ne želimo sudjelovati. Danas nam treba ozbiljnost, odgovornost, postavljanje pitanja, kritička i racionalna diskusija o problemima, a ne još jedan ritualizirani show, u kojem će tek prividno svi biti izjednačeni, samo kako bi svjibjegli odgovornost.

Nije li upravo odnos prema Tudmanovoj smrti, manjak bilo kakvog respekta, zluradi smijeh dojučerašnjih poslušnika, bio po-kazatelj da je upravo Tudman, taj »kralj Karnevala«, onaj kojeg sad nakon deset godina nacionalne razuzdanosti treba spaliti kako bi na sebe preuzeo sve grijeha koji bi se mogli pripisati nedužnom političkom narodu Hrvatske? Kolektivne krvice nema, a individualnu odgovornost nitko nije spreman preuzeti. Kao da su oportunističke mase na čelu s HDZ-om nakon Tudmanove smrti rekli: *Ivice, preuzmi vlast, ali pazi, tako da ostanemo nevini!*

Koalicija »novog centra« na svaki način želi zatrjeti svaki trag aktivnog građanskog angažmana. Zato je jedna demokratska peticija, koja uostalom nikog ne obavezuje, postala tema dana i u našim medijima izazvala više bure od prijedloga onog njemačkog svećenika da je vrijeme da papa razmisli o penziji!

Zar je odsutnost šovinizma, zalažanje za prava manjina, svi jest o globalnim vrijednostima suvremene kulture, nešto isključivo lijevičarsko? Zar je odvojenost Crke od države ekstremistička lijevičarska pozicija? Zastupati tezu da ubojice moraju biti u zatvoru, zar je to lijevi teror? Međutim, činjenica je da upravo te vrijednosti, oko kojih je u demokratskim državama suglasna većina političkog spektra, kod nas nisu imale produžetak kod najvećeg dijela kulturne i političke javnosti.

Prijetnja »lijevim terorizmom« trik je kojim desnica drži u šaci vladajuću koaliciju da kojim slučajem sama ne bi počela postavljati ili, ne daj bože po logici predizbornih obećanja, doista i provoditi neke lijeve ideje te uzdrmati libidinalnu ekonomiju ideo-loškog projekta hrvatske nacionalne države.

Više od partikularnih karakteristika, ovisnih o konkretnim društveno-političkim okolnostima, lijevičara određuje spremnost da svoju političku poziciju imenuje. Oni koji govore da ih politika ne zanima, da su apolitični, ili da nisu ni desno ni lijevo, već su po definiciji — to znamo još od francuskih poststrukturalista — desno. Činjenica da likovi poput Tomislava Merčepa i Ante Đapića s Jörgom Haiderom dijele neobičnu karakteristiku da o sebi govore u trećem licu: »Jörg Haider/Tomislav Merčep... je rekao/obecao/učinio...«, pokazuje da radikalna desnica, usprkos želji da definira svoju poziciju, ne može izdržati svoje neposredno imenovanje, pa pribjegava tom nezgrapnom retoričkom potezu.

Zbog toga, nasuprot *novacima* hrvatskog demokratskog oportunitizma, mi otvoreno kažemo, da, mi »mladobosanci« imamo svoje *principle*, ruka nam ne drhti i ne plašimo se iskazati ih. Mi jesmo lijevi te/r/oristi.

Uz tekstove Dejana Kršića Od Račana do Račana (Zarez 23), La Lotta continua! (Zarez 24) i Tuđmanovi voljni izvršitelji (Zarez 25)

Prvi je Kršićev tekst, *Od Račana do Račana*, najgrozniji. Ovo mu je teza: Dražen Budiša »se unaprijed predstavlja kao pobjednik«, dakle »mi birači nemamo nikakva izbora«, dakle »možemo samo zamisliti što bi bilo da doista i bude izabran!« Budućnost u kojoj bivši studentski voda suspendira demokraciju i prijeti diktaturom Kršić je video očitao iz plakata na kojem iznad nasmiješenog Budiše piše *Budiša predsjednik*. Vjerotatno su svi osim stručnjaka za dizajn plakata doživjeli drugačije. To jest, kao lice i ime jednog čovjeka uz koje stoji ponuda: predsjednik. Pa ako vam to troje ide zajedno, glasajte za njega, ako ne, nemojte (što se i dogodilo). Kršić to tako ne vidi, Budiša je za njega autokrat usporediv s Tuđmanom, Pašalićem i Lujom XIV. Budiša je za njega nacionalist koji se neće pomiriti sa simboličkom i ritualnom ulogom predsjednika, a zbog toga što je sjedio u Parlamentu Budiša je i sudionik »kršenja ustavnog porekta i pužajuće diktature«. Budiša je istovremeno Tuđmanov poltron (»Zna li itko neku Budišinu izjavu kojom se jasno suprotstavio Tuđmanovoj politici prema Srbima?«), ali i član koalicije koja nakon Tuđmanove smrti »poručuje globalnom kapitalu — mi ćemo stvoriti bolje uvjete za vaše nesmetano djelovanje«.

Srećom, hrvatski politički Mjesec ima i uvijek svjetlu stranu, a to je za Kršića Stipe Mesić. Njemu ne prigovara što je član iste koalicije kao Budiša, što je s njim sjedio u istom Parlamentu, što vabi isti strani kapital i što se neodređeno izjašnjava o predsjedničkim ovlastima. Mesić neće biti diktator kao Budiša jer »već je nekoliko puta otišao s vlasti, pa možemo vjerovati da će to učiniti još jednom«. Mesić nije nacionalist kao Budiša jer »se jedini s plakata nedvosmisleno obraća svim građanima Hrvatske, a ne samo Hrvaticama i Hrvatima!«. Mesić nije idealan, »ali svi drugi su gori«. Mesić je idealan jer »bi morao igrati ulogu ne 'balansa' ili 'korektivnog elementa' pobjedičkoj koaliciji, već upravo formalnog elementa koji utjelovljuje vlast, ali je ne 'obnaša'«. Kršić, pod povišenom temperaturom, piše slijep od mržnje (prema jednom) i ljubavi (prema drugom), a to je politička agitacija najniže vrste. I uguracija prije inauguračije.

U rasutom teretu povećeg Kršićeva članka još se nalaze opća mjesta politički korektнog govora koja samo zauzimaju prostor, a ništa ne donose nova (Vještice iz Rije, mediokriteti s HTV-a, ljudska prava), citira se Lacan (nije ludak »prosjak koji umišlja da je kralj« već »kralj koji umišlja da je kralj«), ima nepotrebnih stranih riječi (*doppelgänger, non-design*), a tekst završava šarlatanskom frazom (»metaforička kondenzacija radikalnog restrukturiranja čitavog društvenog polja«). Još da spomenem rečenicu što me uvjerala kako je Kršić obično blebetao: »ironija tranzicije od Račana do Račana samo naglašava besmislenost svih ljudskih žrtava i

materijalnih gubitaka, i izgubljenošć deset godina hrvatske suverenosti.« Za politiku me boli don, ali da su baš sve hrvatske žrtve bile besmislene, i samo besmislene (a ne, recimo, i tragične, užasne, bolne, zaprepašujuće, nepodnošljive, opominjuće, nezamislive...), rečenica je toliko beséutna i arogantna da je, i bez liječničke svjedodžbe, spremno pripisujem logoreji.

La Lotta continua!

I taj je članak isisan iz prsta. Prst je Kršiću ovom prilikom pružio Tomac izjavivši »da, ako Budiša ne bude izabran za predsjednika, pobjednička koalicija neće moći ispuniti obećano«. Ja u toj časi vode ne vidim drugo do li fintu, skromnu pripomoć koali-

grebu akademik Tuđman utvrdio kako ne dolazi u obzir da se u tim kritičnim trenucima, kad još čita va zemlja nije oslobođena, 'u Zagrebu dopusti oporbena situacija, koja bi doveća u pitanje stabilnost Hrvatske'. Ne govori li danas, à propos mogućnosti izbora Mesića za predsjednika, Tomac nešto slično? HDZ je shvaćao vlast isključivo kao apsolutnu vlast, a sad nam to isto govori i *pobjednička oporba!*?

Kršić, dakle, ponavlja lekciju iz prethodnog članka. HDZ, SDP i HSLS predstavljaju smetlište povijesti, a Mesić ekološki raj budućnosti. Kršić se ponavlja u svemu: opet opća mjesta politički korektнog govora koja samo zauzimaju prostor, a ništa ne donose nova (Vještice iz Rije, Her-

stup novog premijera koji iznosi program Vlade bio je tako upečatljiv da je sam sadržaj potisnut u drugi plan. Taj novi stil jest bio sadržaj. Kao da je učio od Mesića! Zaista, od koga bi drugog...

Svatko od tisuću ljudi s kojima se Kršić svaki dan mimoide na ulici zna da je Račan ubrzo svoj govor još 1990. i da mu je odonda valjda jasno da će se morati boriti ne samo za vlast, nego i za bilo kakvo mjesto u društvu. Samo Kršić to ne zna i opet na kilavom temelju gradi velebnu teoriju. Ovom je prilikom povezao negativni prostor u Račanovu govoru s psihoanalitičkim objašnjenjem mucanja i svim hrvatskim političkim nedaćama devešetih. Domisljato, ali promašeno jer je proizašlo iz autorove

li kada je trebalo govoriti i smijali se kada je trebalo šutjeti; da se opozicija zadnjih deset godina jedino kilavila po Saboru; da hrvatski državljanji nemaju vozačku dozvolu za demokraciju i da će potrebno iskustvo steći tek nakon više karambola; da se Letica nikad nije oprao od Vještice iz Rije — dobro, ovo zadnje znamo skoro svi, ministar za kulturu kvari nam projekat. Ta gomila banalnosti samo pokazuje da je Dejan zapravo bezidejan. No ima nečega drugog u obilju, a to je netrpeljivost.

Evo izvora netrpeljivosti: »dok liberali politiku vide kao specijaliziranu sferu administriranja javnih poslova, za nas ljevičare je sve, ekonomija, prehrana, pop-glazba, dizajn... prožeto politikom.« Kršić je ljevičar pa ne voli liberalne, a kao svi pravi ljevičari mrzi socijaldemokrate jer su trulim kompromisima izdali revoluciju. S tako pouzdano orijentiranim ideološkim kompasom Kršić je prisegnuo na vjernost jedinom preostalom — Mesiću (koji se od njih razlikuje koliko i jaje od jajeta). Nije ga smetalo što je i on tek kandidat za administratora javnih poslova. Za njega je spreman zatvoreni očiju gledati Budišu, SDP optužiti za nedemokraciju Tuđmanova tipa, pa čak i prespavati deset godina — jer on je neprijatelj njegovih neprijatelja. I za njega agitira punom parom, jer, primjetili ste, Kršić ne piše ni o ekonomiji, ni o prehrani, ni o pop-glazbi, ni o dizajnu, nego baš o administratorima javnih poslova, i to uvijek protiv jednih administratora, a nikad protiv drugih.

Amorphophallus Titanum

Nekome se reakcija uredničkog Golijata na članak suradničkog Davida može učiniti nepravednom. Uvjeravam vas stoga da protiv Kršićevih tekstova nisam po službenoj dužnosti ništa poduzeo, a i ne namjeravam. Iako se po novinama ne oglašavam kao ljevičar, zaista smatram da nam je potreban cvat svih tisuću cvjetova. Međutim, njegova su me tri populjka uvjerila kako se ne radi ni o jednom od tih tisuću, već o tisuću i prvom: srodniku prašumskog cvijeta *Amorphophallusa Titanum*. To čudo prirode, veliko čak dva metra, ne oprajuju ni ljupki leptiri ni marljive pčele, pa ne mami ni mirisom ni izgledom. Ta nakaradna grdosija u doba cvata razvija visoku temperaturu i miris trulog mesa kojima privlači balegare što je oprajuju, zbog čega je sasvim zasluženo ponijela engleski naziv *Corpse Flower*. Naški bismo rekli crkotinara, krepanica, lešinača, mrtvacula, strvinika ili truplovac, ali Kršiću ne treba prijevod, on barata stranim jezicima.

Što se mene tiče, *Deania Kršićii* i dalje može u našem gartlicu čas kратiti, ja joj sigurno neću uredničkim škarama rezati kori-jena. Dapač, možda privuče znatiželjne, kao što je cvat *Amorphophallusa Titanum* u američkom botaničkom vrtu prije dvije godine bio prava medijska senzacija, popraćena televizijskim prijenosima i prodajom suvenira sa slikom gorostasnog smrdocvata. Ja u njezinu gredicu sigurno neću zalaziti, a finijim nosovima preporučujem da prije čitanja duboko udahnu i zadrže dah kako ne bi bez njega ostali. 7

Sučeljavanja

Tisuću i prvi cvijet

Boris Beck

Autor ovoga članka progovara isključivo u svoje ime te ne izražava stav uredništva, ni sadržajem ni tonom. Što se potonjem tiče, budući da je doba karnevala, autor si je uezao slobodu i sakrio se iza groteskne maske montipajtonovskog pradjeda Jonathana Swifta

cijskom drugu u kandidacijskoj nevolji. Kršić je u njoj našao pravu buru. Nevješto namještenu Tomčeva meka na Budišinoj udici Kršiću je razotkrila »ideološku obmanu«, iz čase su prokuljali *udbaši, prikriveni badezeovci, komunjare, simbolički Židovi, jugonostalgici, iskorijenjeni zagovornici civilnog društva, unutrašnji neprijatelji, etnički rasizam, opće stigmatiziranje svih Srba...* Koaliciji SDP-HSLS Kršić prigovara sve i sva, između ostalog i to što on u Hrvatskoj ne posjeduje »neka univerzalna i neotudiva prava«, što »državotvorni Hrvati vlastiti identitet uspostavljaju očajničkim razotkrivanjem binarnog koda suprotnosti prema Srbima«, a optužuje ih i da će njihova pobjeda dovesti do gubitka »liberalne parlamentarne demokracije«. Napuhujući Tomčevu rečenicu kao balon Kršić je došao i do zaključka: »Tako zvana realna demokracija, kakvu u ime nove političke elite zagovara Tomac, samo je drugo ime za nedemokraciju.«

Sada sljedi Kršićeva varka tijelom. Skreće pogled na Budiša i rezignirano uzdiše: »zar smo se za to borili?« Budiša, koji je vodio prvi i zadnji uspješni studentski bunt u Hrvatskoj (osim spaljivanja madarske zastave) i zbog toga bio drakonski osuden, napada gdje je najači: »njegovi korijeni u studentskom pokretu puka su biografika činjenica«. Nedemokratičan Tomac i »starmali« Budiša spremni su na sve: »spremnost pobjedničke koalicije SDP-HSLS da sve mijenja kako se doista tekovine Tuđmanove Hrvatske ne bi dovele u pitanje.« Na tako pripremljen teren, na Kršićevim ledima, ni kriv ni dužan, spasonosno ujahuje Mesić. »Prijetimo se da je nakon izbora i relativnog trijunfa opozicije u Za-

Kršić, pod povišenom temperaturom, piše slijep od mržnje (prema jednom) i ljubavi (prema drugom), a to je politička agitacija najniže vrste

cegovci, nepotizam), citira se Lacan (»žena ne postoji«), ima nepotrebni strani riječi (*La Lotta continua, side-effect*), a završava se šarlatanskom frazom (»konstantna afirmacija društvenih antagonizama rezultira stvaranjem novih veza univerzalne solidarnosti«).

Tuđmanovi voljni izvršitelji

Ne znam koliko je Valkira Brunhilda prospavala dok se nije Siegfried probio do nje kroz plamenove, ali znam da je Trnoružica spavala čitavo stoljeće. Rip Van Winkle, junak Washingtona Irvinga, spavao je dvadeset godina te prespavao američku revoluciju, a Dejan Kršić spavao je deset godina i, još iz kreveta, upalio radio: »Prije par dana s iznenadnjem na radiju čujem novog Račana — govori brzo, sigurno, jasno, nigdje onih čuvenih neradiofoničnih pauzi kad ste između dvije njegove riječi u najjednostavnijoj rečenici mislili da se program prekinuo. Taj prvi na-

mrzovolje. Mesić je na inauguraciji tečno pročitao svoj kratak govor zamucnivši tek na jednoj riječi — decentralizacija (između e i c). Hoće li Kršić iz te pukotine izvući novinsku stranicu drvlja i kamenja, jer njegovi tekstovi i nisu drugi, i sasutih ih na novog predsjednika? Nekako sumnjam.

Smilovat će se čitateljima koji su još uvijek sa mnom i neću više prepričavati Kršićeve članke. Oni su ionako prozirni poput kugle od pleksiglasa Državne lutrije u kojoj sumanuto odsakuju uvijek iste loptice i samo je pitanje slučaja kojih će šest od četrdeset pet ili sedam od trideset devet izaći i kojim redom. I onda opet, i opet, i opet... *La Lotta continua!* uskljuknut će Kršić. *Loto se nastavlja*, uzdišem ja.

Dejan bez i

Vjerujem da ste do sada naučili dovoljno da biste i sami mogli napisati tekst Dejana Kršića za Zarez. Odaberete nekog političara koji vam je odbojan iz osobnih ili ideoloških razloga, uzmete neku njegovu rečenicu ili koji postupak i razvucete ga na šest kartica. Kao materijal za popunjavanje uzmete sve što uopće ne valja u Hrvatskoj, a za što su svi već deset puta čuli i to proizvoljno povežete. Par najobičnijih izraza prevedete na koji strani jezik (kako ćete *lotta* umjesto borba, *doppelgänger* mjesto dvojnik itd.), citirate Lacana i završite nekom zapletljonom rečenicom. Ali i mi Lacana za trku imamo! »Užitak je ono što ničemu ne služi.« Kako Kršićevi tekstovi imaju jasnu namjenu, to jest riječ je o pamphletima, u njima nećete naći ni užitka u pisanju, ni, jao, u čitanju.

Jer što piše u tim plahtama? Ono što znamo svi: da HTV vode poltroni; da su Hrvati šutje-

Pod okriljem permanentnih izbora u Hrvatskoj — parlamentarnih, dvokružnih predsjedničkih i vrlo skorih izbora u Zagrebu — promakao nam je jedan veliki nepravedni rat. Ne tu negdje u susjedstvu, već daleko, vrlo daleko, na istoku koji je tako daleko da za njega nikada nismo niti čuli. Kao da ne znamo kako je to biti u nepravednom ratu u kojem ste daleko slabiji i nenaoružani, a svijet glumi fincu i uvodi embargo. Naravno, naša je povijest bila već videna na drugim dijelovima svijeta. Dok je Francko imao dvostruku liniju snabdijevanja, Mussolinija i Hitlera, međunarodna je zajednica republikancima stisnula embargo, a ni Allendeu nitko nije pritekao u pomoć dok mu je dojučenja načelnik generalštaba bombardirao palaču.

Halo, Dudajev ovdje

Sramno je da skoro nitko ni u Hrvatskoj, a ni izvan nje, ne reagira na genocid što se uporno i sustavno vodi protiv Čečena: Staljin je još 1944. godine za jednu noć iselio 650.000 ljudi. Nije to bio dio naroda, nego upravo cijeli čečenski narod, poslan na put bez povratka u jednoj jedinoj zimskoj noći, u stočnim vagonima. Pokušaj konačnog rješenja nije uspio. Ponovni pokušaj uslijedio je za predsjednikovanja voktaljupca Jeljcina koji je pokrenuo golemi stroj degradiranje sovjetske Crvene armije. Nakon raspada SSSR-a časnici ionako nisu

imali ni od čega ni gdje živjeti, osim u šatorima i provizornim vojarnama. Tako deklasirane, izludene okrutnom stvarnošću, nakon smrti Partije i *Ideologije* nije ih bilo teško pokrenuti u opravdani rat protiv »terorista«, »fundamentalista« i »separatista« koji se hoće *odcijepiti*. Naravno da im nije palo na pamet kako nema nikakva razloga da Čečeni ostanu

Čečeniju. Predsjednik Dudajev poginuo je prilikom predugog telefoniranja satelitskim telefonom tijekom kojeg je netko nepoznat dojavio Jeljcincu da se na tom i tom mjestu nalazi Dudajev. Dva ruska Suha 27 ispalili su rakete i Dudajev je otisao u legendu. Razni izvori tvrdili su i tvrde da su njegovu poziciju dojavili upravo američki vojni sateliti. Duda-

rat, ali ne više frontalni, nego partizanski. Upravo onakav kakav su Rusi izgubili u Afganistanu.

Pipe i nafta

Rat su prekinuli pregovori. Jeljcinc nije sjeo za pregovarački stol iz uvjerenja da je to ono što mu treba, već isključivo kako bi otvorio pritvorenu pipu zapadnih

priznata republika. S tom razlikom da je jesen/zimu 99/00 dočekala opet pod ruskim granatama. Ovaj put u uličnim borbama za neobnovljeni Grozni poginuo je i gradonačelnik Dudajev (nečak generala Dudajeva), a ranjen je i zapovjednik obrane Basajev koji je izgubio dio stopala nagazivši na minu. Grozni je »osloboden« kao što je bio i Vukovar. Borbe se nastavljaju na brdima u južnom planinskom dijelu Čečenije. Partizanski rat se rasplamsava i Ruse će, Putina pogotovo, nastavak rata skupo koštati.

Koliko ima civilnih žrtava zahvaljujući masovnom raketiranju kombiniranih snaga ruskog zrakoplovstva i topništva ne zna se ni približno. Međutim, pouzdano se zna da broj poginulih ruskih vojnika sigurno nije tisuću petsto, koliko je zapovjedništvo ruskih snaga u Čečeniji priznalo, nego daleko veći. Uostalom kome što znači rusk sirotinja kad je u pitanju profit ruske nafne industrije.

Na koncu, nije to samo rусki ili čečenski problem, već je u pitanju i preživljavanje Brežnjevljeve teorije »ograničenog suvereniteta«. Ono se sada odnosi »samo« na bivše sovjetske republike, što je i glavni razlog zbog kojeg Zapad šuti, a kad govori, čim to samo pod pritiskom vlastite javnosti. Kritika ruske intervencije u Čečeniji slabo se čuje i u Hrvatskoj, a upravo bi Hrvatska, itekako, imala razloga vršiti.

Kratko i jasno

Glogov kolac za Brežnjeva

Hrvatska ima mnogo manje od drugih pravo šutjeti kada je u pitanju veliki nepravedni rat

Pavle Kalinić

u Ruskoj Federaciji kad su u nju ionako ušli prije dvjestotinjak godina na silu.

Naravno, ni Jeljcinc nije umrao od ljubavi prema Čečenima i njihovu predsjedniku, sovjetskom ex-generalu Dudajevu i vojnog zapovjedniku Basajevu, ali je zato bio vrlo zainteresiran da njegova naftna industrija ima potpunu kontrolu nad naftovodima kojima su prolazili i prolaze kroz

jevu je to sada nevažno. I Grozni je razvaljen do dna i nitko na to nije reagirao niti se zbog toga zabiluo.

O silini udara na Grozni najbolje govori usporedba s udarima na naš grad heroj Vukovar. Topništvo JNA tuklo ga je dnevno s pet tisuća projektila raznih kalibara. Rusi su Grozni lupali sa sedam tisuća na sat. Čečeni su se povukli, pregrupirali i nastavili

kreditora čije su javnosti zahtijevale prestanak gaženja Čečena. Sporazumom je dogovoren povlačenje Ruske vojske iako nije do kraja definiran status Čečenske Republike. Po Moskvi ona je ostala sastavni dio Ruske Federacije, dok je vlada u Groznom, nakon povlačenja Ruske vojske, smatrala Čečeniju slobodnom republikom. Činjenica je da je Čečenija i danas međunarodno ne-

Emocionalizacija diskursa

2. Prijatelj koji živi u Austriji i koji zbog poslovne zauzetosti nije imao vremena pisati prilog raspravi, telefonski mi je rekao slijedeće: »Žižekov članak naljutio me čim sam ugledao njegov naslov. Cijeli problem članka, problem cijele Žižekove perspektive upravo je u emocionalizaciji diskuza, koja potire razlike i falsificira odnose. Kad netko kaže *ja volim Hitlera*, znamo da je to osoba nacist. Ali, rečenica *ja mrzim Hitlera* nije odgovor na rečenicu *ja volim Hitlera*. To nas zapravo razlikuje i to Žižekova perspektiva sakriva. Haidera možemo smatrati opasnošću, možemo se aktivno suprotstavljati njegovoj politici, ali to ne znači da ga moramo mrziti ili, još gore, da ga *svi* volimo mrziti. Pristane li se konzervativno na Žižekovu perspektivu, značilo bi to da, nakon proslaska treninga za razgradnju agresije, neki liberalno-demokratski kapitalistički menadžer koji je do jučer govorio *ja mrzim Hitlera*, može sretno reći *do jučer sam mrzio Hitlera, danas više ne.*« Svojom emocionalizacijom diskuza Žižek i takvom pristupu daje legitimitet.

Nervira me, nadalje, paušalni pristup problemu: ako već piše, Žižek bi morao poznavati ono o čemu piše (u ovom slučaju Haidera i Austriju.)

Konačno, nešto u svezi s paušalnim izjednačavanjem svih političkih opcija između ekstremno desne i (nepostojeće) radikalno lijeve. Neki dan sam u Klagenfurtu sreto djevojku koja je rekla da politički ne stoji ni lijevo ni desno. Još su mi francuski poststrukturalisti objasnili da to zapravo znači da je desno. Nakon kraće rasprave, prekinula je razgovor rekavši mi da zapravo mrzi politiku. Kasnije sam doznao da je Haiderova kućna prijateljica.

po le m i k o

Generalizacija ekstremno desnih stranaka

Haiderov uspjeh nije zasnovan na globalnom antikapitalizmu, nego na vještosti korištenju specifično austrijskih lokalnih kulturnih fobijsa

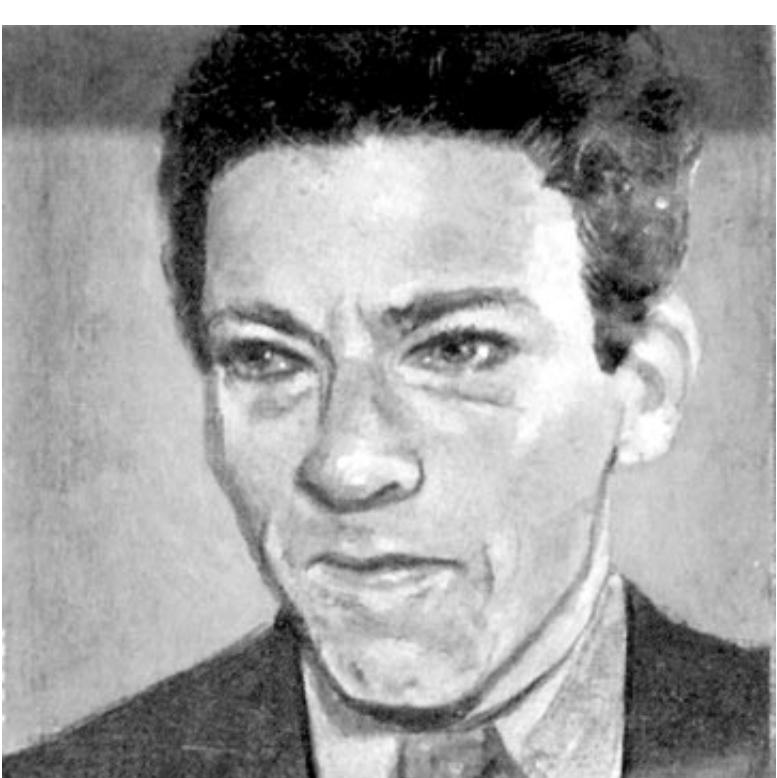
Mirko Petrić

Uz tekst Slavoja Žižeka Zašto svi volimo mrziti Haidera?, Zarez, br. 25, str. 12

U prošlom broju Zareza preveo sam tekst Slavoja Žižeka, pod naslovom *Zašto svi volimo mrziti Haidera?* Tekst je objavljen uz blok posvećen raspravi o pozivu Roberta Flecka na bojkot austrijskih kulturnih ustanova, zbog sudjelovanja Haiderove Slobodarske stranke u novoj Austrijskoj vladi. Smatram da je dobro da je naša javnost, uz mišljenja objavljena u bloku koji sam priredio, upoznata i sa Žižekovim stavom. No uredništvo molim da u ovom broju također objavi dva priloga raspravi o tom članku, koja sam objavio na mailing listi *Syndicate*:

Povijesni revisionizam

1. Žižekov je argument uredno strukturiran i izložen. Šteta što ne odgovara stvarnosti na koju se odnosi. Već i podaci o položaju suvremenih umjetnika i umjetnosti u austrijskom druš-

nu u austrijskom društvu (a jednako i za strance, pa na koncu i same Austrijance) postoji vrlo opipljiva i realna razlika opredjeljiva li se u glasovanju za socijaliste ili za Pučku stranku (koja onda koalira s Haiderom). Žižek tvrdi da u suvremenim zapadnim društvinama opredjeljivanje glasača za jednu od obično dviju liberalno-demokratskih opcija ima jednaku vrijednost kao i opredjeljivanje za dva — po svemu osim po boji pakiranja — jednaka umjetna sladila u američkim kafeterijama. Pitanje je, doduše, ko-

snim strankama, kao opcijama koje svoj uspjeh kod radničke klase zasnovaju na antikapitalizmu (nestalom iz lijevih programa), ne opisuje adekvatno razlog Haiderova uspjeha kod austrijskog glasačkog tijela. Haider se retorički ni praktičnim potezima ne pokazuje da se suprotstavlja kapitalizmu, čak ni multinacionalnom kapitalizmu: za prvog ministra financija u novoj Austrijskoj vladi bio je designiran šef austrijskog ogranka multinacionalnog koncerna *Billa*, a potvrđeni je ministar bio šef lokal-

Europa i islam

Uvod u rasizam

Zamaglijeni bošnjački i brutalno otvoreni hrvatski radikalizam nadopunjaju se i hrane

Nela Rubić

Bernard Lewis, *L'Europa e l'Islam*, Laterza, Roma-Bari, 1999.

Prije nekoliko mjeseci odlučila sam da o povijesti BiH, kao i o intrigantnim pitanjima odnosa Zapad-islam, pouzdane i konkretnе znanstvene informacije tražim kod britanskih historičara, Noela Malcolma i Bernarda Lewisa, eventualno, još kod Srećka M. Džaje. Ali i on, kao suradnik njemačkih znanstvenih zavoda za balkanološke studije, piše i objavljuje na engleskom, njemačkom, talijanskom.

Zašto?

Zato što u poplavi domorodačkih bosanskih »historijskih« mitova — ispisanih svježe retuširanim bošnjačko-muslimanskim, hrvatskim ili srpskim novogovorom rasne mržnje, teritorijalne i intelektualne rekonkviste — saznajem da su u Bosnu prvo došli Srbi pa amebe, ili da je srednjovjekovna Bosna bila izričito hrvatsko-katolička, a da su se »bogumili i dobri Bošnjani«, kako nas »multikulturalno« i recentno obavještava Enver Imamović u knjizi *Porijeklo i pripadnost stanovništva BiH* (Sarajevo, 1998), već tada svjesni svojih islamskih koriđena, nipošto slavenskih, »rijetko rasno miješali s drugim narodima, odnosno katolicima i pravoslavcima«. Svaki komentar na ovaj citat potpuno je izlišan. Jedino bih naglasila poentu Imamovićeva »istraživačkog« pregalaštva da su Bošnjaci-muslimani, povjesno »dobri Bošnjani«, najbrojniji, rasno najčišći, a samim tim i jedini državotvorni narod u BiH. Iz takve concepcije Bosne, logično, proistekla je i »duhovita« sociopsihološka floskula Enesa Karića, uglednog bošnjačkog gradanskog intelektualca, o Ivanu Lovrenoviću, kao »jedinom bosanskom Hrvatu«, izrečena na okruglom stolu *Kulturni identitet u Bosni i Hercegovini*, održanom koncem lipnja 1999. godine u Sarajevu, na što Ivan Lovrenović nije imao nikakvog odgovora. Svi su drugi bosanski Hrvati, valjda, u takvom intelektualnom određenju, ili kandidati za Haag, ili potpune ništice. Svi Hrvati optuženi za ratne zločine moraju i trebaju otići u Haag. Međutim, hipoteke njihovih ratnih zločina ne bi trebali plaćati ostali gradani hrvatske nacionalnosti, pa tako ni ja

Ovaj je osvrт ponuđen sarajevskom neovisnom tjedniku *Dani*. Nije objavljen. Da li zbog Karićevog vremena neugodnog sociopsihološkog gaf-a o Ivanu Lovrenoviću, jednom od urednika *Dana*? Da li zbog Envera Imamovića čija je najnovija »antropološka« povijest Bosne uči rasizam? Da li zbog Bernarda Lewisa koji otvoreno razmatra odnose Europa-islam? Uostalom, s Lewisom se može i polemizirati. Šutnja i cenzura najčešći su izvor nelagode i nesporazuma. Nastavi li se u BiH s tom praksom, i to u takozvanim »neovisnim« medijima, ova država teško će i mukotrpno dosegnuti razinu otvorenog društva.

koja nisam ušla u elitni izbor gospodina Karića. Mada u sfumato tonovima, Karićev je iskaz veoma radikaljan. Na taj se način bošnjački zamaglijeni i hrvatski brutalno otvoreni radikalizam međusobno »krasno« dopunjaju i hrane.

Zato volim Engleze koji se bave poviješću BiH ili poviješću islama, makar riskiram da me se proglaši snobom ili intelektualno kapricioznom osobom, svejedno.

Jezik rivala

Knjiga *Europa i islam* Bernarda Lewisa (rođen 1916. u Londonu), profesora studijskog predmeta Srednji istok na Sveučilištu Princeton, prvi je put objavljena 1990. godine. Izdanje je bilo obnovljeno već 1991. da bi iza toga uslijedilo njen prevođenje i promocija na ostalim svjetskim jezicima. Lewisa smatraju jednim od najvećih i najuglednijih recenčnih svjetskih povjesničara islama. Osim ove knjige, objavio je i *Muslimansko otkrivanje Europe* (1991), *Politički jezik islama* (1991), *Arapi kroz povijest* (1998), *Izgradnja Srednjeg istoka* (1998).

Ova kratka knjiga na svega 96 stranica, precizno, jasno, s pouzdanošću dobrog i savjesnog kirurga, secira četrnaest stoljeća odnosa između Europe i islama u izvanrednoj bogatoj sintezi, izvedenoj pod krepkim i jakim svjetlom koje nije propustilo niti jednu sjenu ideološke manipulacije.

Prvo poglavje, naslovljeno »Džihad i križarski rat«, bavi se odnosom islama i kršćanske Europe u doba njihovih srednjovjekovnih uspona i dekadentnih padova u međusobnim preplitanjima, te uzrocima znatnih islamskih teritorijalnih prodora na europski kontinent. U drugom poglavju, *Reconquista i Otomansko Carstvo*, pojašnjavaju se razlozi arapskog sloma u Španjolskoj kao i Otomanskog Carstva u Srednjoj i Istočnoj Europi. Treće, pak, poglavje, pod naslovom *Povlačenje i povratak*, govori o islamskom povlačenju sa Zapada i o ponovnom povratku u vidu ekonomskih emigranata koji s Istoka dolaze u Europu, te u vidu kapitala koje pojedinci i vlade iz islamskih zemalja ulažu u, na finansijskim burzama, veoma moćne europske korporacije.

U prvom poglavju knjige Lewis piše da su islamski religiozni koncepti bili veoma slični onima kršćanskim. Obje su religije imale svoje proroke, monoteizam, apostole i misionare koji su teološki iskorjenjivali poganski antropomorfni panteizam, uvjeravajući nepismenu čeljad da će, ukoliko bude slijedila »pravu« vjeru, dosegnuti vječni život u raju. Upravo je obećanje vječnog života, do tada rezervirano samo za besmrtnе bogove, među siromašnim i obespravljenim masama robova izazivalo ushit i bezrezervno prihvatanje novih uvjerenja. Nakon što je misionarenje dalo svoje rezultate, kršćanstvo i islam nisu se libili upotrijebiti i agresivnije oblike uvjerenja — križarski rat i džihad. Europske su i islamske države tijekom srednjeg vijeka postale politički i ekonomski rivali koji su govorili »istim jezikom... upotrebljavajući

identične oblike argumentacije i jednake modele razmišljanja, preuzimajući iste ili slične koncepte o religiji, pa su se islam i kršćanstvo uspijevali razumjeti čak i u svojim mimoilaženjima... a Kur'an je bilo moguće prevesti na latinski, što su srednjovjekovni monasi i učinili, jer je ovaj jezik posjedovao termine neophodne za razumijevanje, dok ga, s arapskoga, nije bilo moguće prevesti na perzijski, turski ili na indijske jezike budući da ovi jezici i kulture nisu posjedovale odgovarajuće koncepte i termine«. (*L'Europa e l'Islam*)

Tradicionalisti i moderni svijet

Islam je, tijekom srednjovjekovlja, stekao civilizacijsku nadmoć nad Europom, barbarski zađojenom kršćanskom doktrinom i sitnim međudržavnim ratovima i mržnjama, jer nije imao predsuda prema staroj helenskoj, romanskoj, perzijskoj i kineskoj kulturi. Tehnološki ojačani, zahvaljujući znanjima preuzetim od Euklida i Arhimeda, Arapi su svojim ratnim brodovljem osvojili Španjolsku, Siciliju i dijelove južne Italije, a dopirali su i do obala južne Engleske te neprekidno ugrožavali Francusku. Otmansko Carstvo je s lakoćom osvojilo međusobno zakrvljene državice Istočne i Srednje Europe.

Shvativši o čemu je riječ i odbacujući dogmatsko kršćanstvo, renesansna Europa počinje ubrzano tehnički napredovati. Jakim flotama otkriva nove svjetove, nove izvore bogatstva i stvarno užvraćajući udarac islamu. Reconquista nemilosrdno protjeruje iz Španjolske Arape i Židove. Europa, potom, odvaja državu od vjere, dajući kapitalu i gradanskim pravima bivše mjesto Svevišnjeg. Kolonije i ogromna bogatstva, nevjerojatan tehnički napredak, totalni slom Otomana, intelektualna oholost, uvjерavaju zapadni svijet u potpunu nemoć svoga, nekoć snažnog, takmaca.

»Lako je shvatiti bijes muslimanskog tradicionalista prema modernom svijetu. Odgojen u religioznoj kulturi u kojoj je, od početka, integritet značio nadmoć, video je tu nadmoć poraženu zapadnjačkom snagom; poraz u svojoj vlastitoj zemlji, uvezen iz inozemstva sa zapadnjačkim navikama; poraz među zidovima vlastitog doma s emancipiranim ženama i buntovnom omladinom.« Islamski je svijet odgovorio Homeinijevom revolucijom koja se pretvorila u preporodni, renesansni pokret. Masovno prisustvo islamskih emigranata i kapitala u svim europskim državama, kaže Lewis, »neki su spremni definirati kao treće, trijumfalnije i od prvog i od drugog, muslimansko osvajanje Europe... Prema tom viđenju, kapital i burza rada uspjeli bi tamo gdje su arapsko i tursko oružje izgubili«. Mada naglašava ksenofobiјu tog načina europskog razmišljanja, Lewis, na kraju zaključuje da »će njihovo prisustvo (islamskih emigranata) i prisustvo njihove djecе i unuka imati teško procjenjive, zacijelo ogromne posljedice na budućnost kako Europe tako i islama.«

Načina europskog razmišljanja, Lewis, na kraju zaključuje da »će njihovo prisustvo (islamskih emigranata) i prisustvo njihove djecе i unuka imati teško procjenjive, zacijelo ogromne posljedice na budućnost kako Europe tako i islama.«

Topovi s Pantovčaka

Sokol će ga zavoljeti

Ne bi trebalo dirati u izvorne ovlasti novoga hrvatskog predsjednika

Tihomil Radja

Birači Stipe Mesića mnogima su pomrsili račune, a ponajviše Ivici Račanu koji se ponadao da bi s ne previše zahtjevnim Budinom u vodeće snage u društvu i državi. Mesić uopće nije bio na programu pa ga sada pošto-poto treba »reprogramirati«. Prvi se javio Zdravko Tomić javno zaprijetivši da će u roku od mjesec dana promijeniti Ustav i tako ograniciti Mesićevu vlast. Slično je prozbrio Račanov zamjenik liberal Goran Granić, donedavni Matešin i Tuđmanov savjetnik za energetiku. Javio se i bivši vrhovni sudac Vladimir Primorac upozoravajući na vazda moguće zloupotrebe predsjedničkih ovlasti.

Oparen kašu hladi

Primorčeva reakcija je normalna i u skladu s onom narodnom da oparen i na hladno puše. Na sve zahtjeve i upozorenja Mesić »staloženo« odgovara da dobro znade što mu je činiti i da Ustav svakako treba mijenjati, ali promišljeno i uz prethodnu javnu raspravu. Dakako, Mesić nije protiv parlamentarnoga sustava vlasti, ali i u takvu sustavu potreban je državni poglavар, po stilu vladanja i krugu ovlasti bitno različitih od Tuđmana.

Svi Mesićevi oponenti zagovaraju parlamentarnu vladavinu pa čak i Smiljko Sokol, tvorac ustavnoga i izbornog inženjeringu u doba Tuđmanove vlasti. Štoviše Sokol sada zagovara čisti parlamentarizam, ali nije pojasnio da li pod tim podrazumijeva absolutnu vladavinu trodomnoga sabora iz socijalizma, što je nekoć predlagao kao idealan oblik državne vlasti. Uostalom i postojeći hrvatski model vlasti jedna je varijacija parlamentarizma jer se temelji na reprezentativnoj većinskoj logici kao i svi ostali parlamentarni modeli.

Historički gledano, svi su parlamentarizmi ponikli u okviru ustavnih monarhija, a mnogi su formalno takvi i danas: britanski, nizozemski, danski, švedski ili španjolski. Drugi su se parlamentarizmi razvili u kruži republika (Irske, Poljske, Austrije, Slovenije ili Izraela). Parlamentarizmi se međusobno razlikuju prije svega po obujmu vlasti državnoga poglavara, bio on nasljedni monarh ili pak izabrani predsjednik. Po tom mjerilu »najčišći« modeli parlamentarizma na snazi su u dvjema monarhijama, u Velikoj Britaniji i, odnedavna, u Švedskoj, jer tamo monarsi praktično nemaju nikakvih stvarnih ovlasti. Kao suprotnu krajnost može se navesti portugalski model u kome su dugovječni Salazar, a potom i predsjednik general Eanes vadrili i oblačili nad vladom i parlamentom. Između tih dviju krajnosti svrstavaju se svi ostali oblici parlamentarizma, uz odredene posebnosti francuskoga i finskoga modela.

Na tragu finskoga modela

Hrvatski parlamentarizam najблиži je francuskome, ali ipak uz značajne razlike. Kad predsjednik raspolaže većinom u parlamentu, taj se model može nazvati *većinskim prezidencijalizmom*. U protivnom slučaju, model se pretvara u *kobabitacijski parlamentarizam* u kome državni poglavar postaje u neku ruku šef opozicije i suparnik predsjedniku vlade. Otuda i naziv »polupredsjednik« za državnoga poglavara. Hrvatski model dosta je blaži od francuskoga, jer, između ostalog, hrvatski predsjednik ne može raspustiti parlament bez supotpisa predsjednika vlade, a francuski to može.

S obzirom na tekuće stanje i potrebe Hrvatskoj se možda najkorisnije ugledati na finski model koji je uspješno funkcionirao kroz cijelih osamdeset godina (1919-1999), u najrazličitijim političkim pa i ratnim konjunkturama, u stalnim uvjetima parlamentarne razdrobljenosti na sijaset stranaka i strančica. Doduše, lani je finski ustav preinačen u smjeru većih parlamentarnih ovlasti. Nova finska predsjednica Halonen izabrana je dan prije Stipe Mesića pa bi i to mogao biti povod da se usporedi finska i hrvatska ustavna iskustva u izravnom susretu predsjednice i predsjednika.

U međuvremenu je javljeno da Račanova Vlada sprema prijedlog Saboru za smanjenje Mesićevih ovlasti. To je pogrešan potez iz najmanje triju razloga. Prvo, narod očekuje od Vlade hitno rješavanje gorućih pitanja svakodnevice, a ne navrat-nanos potezanje ustavnih pitanja. Drugo, ustavna se pitanja rješavaju »u paketu«, a ne udarom na netom izabranog predsjednika. Treće, nimalo nije sigurno da će Vlada za svoj prijedlog skupiti dvotrećinsku većinu u Saboru. A što onda? Pad Vlade? Suvremeni historičar i član Račanove stranke Dušan Bišlandžić i sâm smatra da još traju turbulentna vremena u kojima ustavne promjene nisu prioritetne.

S druge strane, uz Mesićev *prezidencijalizam* u praksi se već postavlja pitanje i Račanova *premijerskog prezidencijalizma*. Naime, u svakoj koaliciji vlasti većinska stranka uživa klauzulu najpovlašćenije partie, što ostale stranke ne prihvataju baš tako lako. U užem kabinetu Račanove Vlade šest mjeseta pripada SDP-u, a samo dva HSLS-u. Time je narušen predizborni omjer od 2:1 između dviju vodećih stranaka, a prikraćene su sve ostale stranke. To se zove *konfetizacija* Vlade. Osim toga, koaličiske vlasti pate od raspodjele prebenda i položaja, jer na jednoga zadovoljnoga odmah se javlja sto nezadovoljnih.

Pravi je problem svih parlamentarizama što dvije vlasti — zakonodavna i izvršna — treba svrstat u tri organa — parlament, vladu i državni poglavar. Westminsterski (britanski) model je često oponašan, a nikada realiziran. Recentni švedski model je previše parlamentaristički radikaljan. Njemački *kancelarski* model je kudikamo prihvatljiviji, ali ga svojedobno Sokol nije volio, pa je izmislio i nadogradivao tuđanizam. Preostaje izgradnja nove arhitekture hrvatske vrhovne vlasti i podvlasti na tragu već spomenutoga finskog modela.

Dotele ne bi trebalo dirati u izvorne ovlasti novoga hrvatskog predsjednika, koje mu je uostalom narod i povjerio. Izvanstranački Mesić ipak nije Tuđman. Naprotiv, mali tuđmani se kriju baš u političkim strankama. Mesić nije opterećen stranačkim *proporzom* koji je u Austriji iznjedrio Heidera. Mesić nije ni Machiavellijev cinički vladar a nije ni Saint-Exupéryjev zlatni mali princ. Možda je nešto između, ali ni u kom slučaju ne treba se bojati da će topovima s Pantovčaka tući po Gornjem gradu kao nekoć Jeljcin po ruskoj *Dumi*. **Z**

Zlatko Uzelac, povjesničar umjetnosti i urbanist

Kronika urbanističkog beščašća

Davorka Vukov Colić

Stručnost i znanje srozalo se na najniže grane. U nas konzervatori, povjesničari umjetnosti i stručnjaci za prostorno uređenje nemaju nikakve mogućnosti ozbiljne samoinicijative. Struku je odavna zamjenila politika, estetiku još vrlo davno ideologija. U tom projektu nije čudo što nam povjesni gradovi nestaju — opisuje povjesničar umjetnosti i urbanist Zlatko Uzelac stanje u našem urbanizmu, potkrepljujući to osobnim iskustvima na izradi projekata za obnovu povjesnih jezgri u Požegi, Slavonskom Brodu, Ogulinu, Dvorcu u Kutjevu itd.

Požežanin rodom, pretežito se bavio istraživanjem srednjovjekovne i barokne baštine Slavonije, uporno — i nerijetko uzaludno — ponavljajući ideju da bez obnove i poštivanja starih urbanih jezgri nema ni suvislog suvremenog razvoja grada. Iako je projekt obnove tvrdave u Slavonskom Brodu u europskim konservatorsko-urbanističkim krugovima postao kulturni, ogledni primjer alternativnog, jeftinog, postupnog i racionalno organiziranog projekta takve vrste, kod kuće za to nije bilo previše sluhu. Gradonačelnik Požege i njegovi o svemu su imali svoje ideje, dok je u Slavonskom Brodu naprasno zaustavljen. Samom Uzelcu, pak, insistiranje na struci i znanstvenom pristupu donijelo je profesionalni ugled, ali ne i ostalo. Iako se bliži pedesetoj, zajedno s obitelji živi u podstanarskom stanu. Još kao student u Studentskom listu suprotstavio se devastaciji Isusovačkog samostana na Gornjem gradu i organizirao protestnu ekološku akciju spašavanja Botaničkog vrta u vrijeme kada su urbanisti planirali cestu preko njega.

Zlatko Uzelac rođen je 1953. godine u Požegi. U Zagrebu je diplomirao povijest umjetnosti i interdisciplinarni studij urbanizma paralelno na Filozofskom i Arhitektonskom fakultetu. Najprije se zaposlio kao kustos u Muzeju u Požegi. Godine 1983. zaposlio se u projektnom birou kao urbanist planer, nakon čega prelazi u Zavod za zaštitu spomenika kulture, gdje radi kao konzervator, a 1989. godine dolazi u Institut za povijest umjetnosti.

— U doba kada sam došao na studij, urbanizam je bio izrazito ideološki, funkcionalistički studij, kakav je uglavnom i danas. Ni sam nikako mogao shvatiti zašto su urbanisti planirali naše gradeve onako kako su ih planirali. To mi se činilo čistom metafizikom i zanimalo me zašto je to tako.

I što ste zaključili?

— Isto ono od čega sam krenuo: čista metafizika!

Kako se to odrazilo na Zagreb?

— Sve što je nastalo poslijepodneva svjetskog rata anonimno je i vrlo ružna aglomeracija bez urbanističke ideje. Novi Zagreb nije ništa drugo do primjena opće, funkcionalističke ideologije s razvojnim fazicama kroz koje možete pratiti ideološke mijene, ali ništa izvan tog koda. Zato funkcionalisti do danas nisu stvorili niti jedan urbanistički zahvat koji je gradu donio nešto novo i značajno. Takav duh preživio je sve do danas, štoviše, danas je življivo no ikada.

— Zašto se nije mijenjao posljednjeg desetljeća?

— Posljednjih desetak godina urbanizam se srozao na razinu lokacijskog urbanizma, čemu se pokušava čak dati ideološko

vjerojatno je kako se stvari ponavljaju: za isto mjesto raspisan je već natječaj za monumentalni spomenik maršalu Titu, i to u vrijeme kada je već bilo jasno da je titozam pri kraju. To isto sada rade s hadzeovskim urbanizmom na kraju balade, s tim da to čine praktički isti ljudi koji su pripremali i onaj natječaj. Isti ljudi, očito istog mentalnog sklopa, s istom vrstom priprema. Pritom mi je osobito žao što je riječ o generaciji koja je prije dva desetljeća obećavala promjene u gradu i u koju smo tada polagali velike nade.

vašib brojnih kolega. Ne bi li bilo pametnije da se njime oživjela, kao što su neki predlagali, mrtva zona između NSB-a i Koncertne dvorane, gdje se sada planira uredska zgrada Zagrebačke banke? Ili da je podignut u Novom Zagrebu koji nema miti jedne kinodvorane?

— Devastiranje staroga Zagreba nije od jučer. U istom prostoru bili su planirani vijadukti i tuneli, a Centar Kaptol samo je drukčiji oblik te devastacije. Priča je vezana na način privatizacije tvornice cipela Astra i to je ona poznata vrsta ekonomije koja uništava industriju u korist ra-

Demir Pasalić

U slučaju požeške katedrale boju je moleru odredila tajnica gradonačelnika, po svom osobnom ukusu, kao da je riječ o njezinoj dnevnoj sobi

Kako biste opisali hadzeovski urbanizam? Je li to anarhično shvaćena privatizacija u kojoj svatko gradi što, gdje i kako hoće, bez cjelovite vizije grada i bez ideje o općim urbanim i estetskim gabaritima?

— Slika i prilika hadzeovskog urbanizma je ono što se događa na Trešnjevcu, u Trnju ili u sjevernim dijelovima grada, ali prava slika i prilika hadzeovskog urbanizma jeste *logor* koji je Jure Radić izgradio za humano presejanje Janjevaca u Kistanju, s tipskim kućama koje nemaju nikakve veze s Dalmacijom. Trg za masovna urbana dogadanja, spontana ili programirana — kako piše u natječaju — samo su dio tog istog mozaika. I to pred *Spomenicom domovinske zahvalnosti*, dakle, još jednom 'Oltaru domovine'.

Centar Kaptol ili smrt tvornice cipela

Na Valentinovo svečano je otvoren Centar Kaptol s nizom trgovina i nekoliko kinosala. Izgrađen je u samoj staroj jezgri, unatoč protivljenju

pamet da se bavi takvim problemima.

Viktor Kovačić i kako mu nabiti rogove

Kakav je kadrovska sastav toga Zavoda? Gdje su stručnjaci?

— U njemu postoje znaci struke poput Silvija Novaka i Saše Laszla, kojima za vratom sjedi diletant, odgovoran za Marulićev trg, Trg burze... da ne nabrajam dalje. Znaci postoje, ali umjesto ljudi koji su doktorirali na zagrebačkim perivojima i trgovima poput Snješke Knežević ili Olge Maruševski, analizu perivoja radi dizajner kioska.

Što kaže struka?

— Struka je konsternirana.

Zašto se nije digla energično na noge? Kako to da nije mogla zaštititi ni arhitekturu jednoga Viktora Kovačića, na primjer?

— Nije Mihajlo Kranjc na Trgu burze prvi nabio robove Viktoru Kovačiću onim nesuvliskim popločenjem i vodoskocima. Hrvatski arhitekti to rade oduvijek. Ibler mu je to napravio s drvenim neboderom. Richter je izjavio da Kovačić nije imao osjećaj za proporciju. Za naše arhitekte on nije bio još dovoljno modernist. S jedne su ga strane uzdizali kao pionira moderne, a s druge mu predbacivali klasicizam, što je trebala biti neka vrsta uvrede, iako je Kovačić suvremeniji od onih koji danas odlučuju o Zagrebu.

Kako komentirate sastav ocjenjivačkog suda za spomenuti natječaj za Trg domovinske zadovoljnosti, na čelu kojega je zagrebačka gradonačelnica?

— Budući da je natječaj raspisan za spomenik domovinske zahvalnosti, jedan od članova je Krunoslav Bošnjak, provjereni kipar iz razdoblja tuđmanizma. Vladimir Maleković se u ovu ekipu vjerojatno kvalificirao ulogom u natječaju za Marulićev spomenik, a iskreno se čudim uvaženim arhitektima Nenadu Fabijaniću, Ivanu Crnkoviću i Borisu Magašu koji su pristali na ovu igru. Ne znam jesu li svjesni u što su se upustili.

Marina Dropulić i mudrost Jure Radića

Koga obvezuje taj natječaj, s obzirom na to da sadašnjoj gradskoj vlasti uskoro istječe mandat, a novozabrana možda neće biti istoga mišljenja?

— Budu li imali ambiciju kao Jure Radić, situacija će biti slična kao s autoputom Zagreb-Split. U inicijativi Splićana za brzu cestu čuli smo konačno jedan glas razuma, ali u međuvremenu je Jure Radić, sklopivši ugovor s Bechtelom, tako pripremio teren da je neke stvari vjerojatno teško mijenjati. Neki radovi za trasu preko Bosiljeva već su pripremljeni. Ne znam može li se to zaustaviti i hoće li za preinaku plana biti dovoljno vremena, jer je Radić učinio sve da to onemogući. Ne znam hoće li i Marina Dropulić i njezini uspjeti izvesti svoju nakanu, no to u ovome trenutku najviše ovisi o gradanima Zagreba, ali i o arhitektima. Svi natječaji su dobrodošli, a nadam se da se arhitekti neće držati zadanog programa. Nadam se da je to prijedlog mladim arhitektima, ali ih pozivam da pokažu svoju viziju trga, bez pridržavanja onako ne-profesionalno i diletački sročenih propozicija natječaja.

Koliko i kako se obnavljaju porušeni i oštećeni spomenici kulture u područjima koja su bila zahvaćena ratom?

— O obnovi najbolje govori Vukovar. Za taj grad nema nikakve konzistentne concepcije obnove. Umjesto toga, pripremaju se suvremene interpolacije, preuredenja i pregradnje, dok glavni spomenici još nisu taknuti. U glavnoj vukovarskoj ulici s karakterističnim trijemovima — sukob identiteta toga grada — nisu poopravljeni ni svi krovovi.

Je li u pitanju nedostatak novca?

— Nije, u pitanju je stav da to nije prioritet.

Zar obnova stare jezgre grada svetinje nije prioritet?

— Ne, prioritet je u izdvojenim pojedinačnim objektima, a Radić je to izveo tako da po jedan objekt ponavlja županije. Županije za to nemaju novca.

Zet policajac ili kako izazvati kaos

Svojedobno ste sa stručnjacima Instituta za povijest umjetnosti radići na konzervatorsko-urbanističkoj studiji povijesne jezgre Požege. Jeste li uspjeli pronaći alternativu takvom obnavljanju urbanizma?

— Na primjeru Požege s velikom povijesnom jezgrom pokušali smo razviti metodološke postupke, kojima bi premostili taj jaz i pokazali put prema integralnoj obnovi povijesnih gradova. Izradili smo detaljnju studiju, cjevovito i integralno valorizirajući svaku parcelu i zgradu, i na temelju toga predložili program koji podrazumijeva niz malih, postupnih koraka, nastojeći izbjegći izliku gradonačelnika da za to nema novca, te dokazati da uopće nije riječ o novcu, nego često samo o pametnim odlukama, onima koje slušaju struku.

I zašto je sve stalo?

— Suradnja je prekinuta, jer u protivnom lokalni moćnici ne bi mogli donositi volontarističke odluke. Suprotno našim uputama o tome kako deregulirati i smanjiti promet u povijesnoj jezgri i na velikom požeškom srednjovječnom trgu — najvećem takvom u Hrvatskoj — tadašnji gradonačelnik, inače pravnik, sam je nacrtao prometnu regulaciju i izazvao nevjerojatan kaos. Uskoro ga je smijenio novi, opet hadezevac, ali na nesreću grada Požege zet mu je bio policajac, koji je punca gradonačelnika uvjerojato da valjda on najbolje zna kretanje prometa u gradu, pa je napravio novu regulaciju, opet suprotno onome što su rekli prometni stručnjaci u našem timu. Tako je sada kaos krenuo u drugom smjeru i pretvorio se u kaos u cijelom gradu!

S kojim posljedicama za staru jezgru Požege?

— Sada najgušći promet automobila pa i autobusa bruji na tri metra od zidova crkve iz 13. stoljeća u kojoj sam zajedno s kolegom Stepincom svojim rukama ispod žbuke otkrio monumentalni romanički portal iz 13. st., koji je gradonačelnik ponovno dao zatrpati, jer nema novca da se obnavlja, iako je riječ o senzacionalnom nalazu prvoga reda.

Tajnica gradonačelnika i kako obojiti katedralu

Zar u civiliziranoj zemlji nema zaštitnih mehanizama koji bi sprječili takve ludosti?

— Nažalost, nema. U Požegi smo radili valorizaciju Katedrale sv. Terezije koja je najznačajniji spomenik arhitekture kasnoga baroka u nas, a autor koji je jedan od najboljih arhitekata austrijskog baroka sredine 18. st.

Na spomeniku takvog značaja

boju fasade stručnjaci u svijetu određuju detaljnim konzervatorskim postupcima, analizom itd. Međutim u slučaju požeške katedrale boju je *moljeru* odredila tajnica gradonačelnika, po svom osobnom ukusu, kao da je riječ o njezinjо dnevnoj sobi. Kad sam je zgrožen upitao kako se usudila donijeti takvu odluku, iznenadeno je odgovorila: *A koju biste farbu vi izabrali?* Kao da je boja fasade katedrale stvar njezinoga ili mojega ukusa! Kada smo već kod ukusa, ni Marulićev spomenik nije možda stvar nečijeg ukusa, kako je to nedavno u jednom razgovoru rekao novi ministar kulture, nego činjenice da nekompetentni direktor Zavoda za zaštitu

U međuvremenu, Miletić je na Taboru radio ponešto, malo i jedva, našavši izvrsna rješenja za obnovu tog iznimnog spomenika kulture. Međutim, u vrijeme izbora, zahvaljujući svome neznanju, urednik kulture *Jutarnjeg lista* objavio je prljav napad na njega, koji je inicirao stanoviti samozvanac iz Velikog Tabora. Potpisao ga je neki lokalni dopisnik, koji se želio osvetiti Miletiću, budući da se on suprotstavio ideji o namjeni dvorca, zbog koje je Velikom Taboru prijetila sudbina slična Medvedgradu.

Drago Miletić i kako postati Dragan Mikelić

Objede iz *Jutarnjeg lista* prenio je zatim *Feral Tribune* kao gotovu činjenicu u rubrici *Kultivator*, a da stvar bude gora, *Jutarnji list* je Dragu proglašio Draganom, a *Kultivator* je Miletića još prekrstio u Mikelića, pa je tako sve dobilo i dodatne konotacije. *Feral Tribune* nije objavio ispravak ni u prisimima čitatelja, dok je u *Jutarnjem listu* odgovor objavljen, ali skraćen u bitnim dijelovima. Nažalost, ovaj tužni slučaj dokazuje i odnos medija prema ovoj struci.

Nakon iskustva s Požegom, Institut za povijest umjetnosti nastavio je sa sličnim projektom obnove stare urbane jezgre u Slavonskom Brodu, ali ni tamo nije našao na posebno razumijevanje gradskih vlasti, bez obzira što je bila riječ o ljudima iz koalicije SDP/HSLŠ. Zašto?

— U Požegi su nas blokirali u svakom pogledu, pa smo se usredotočili na izradu projekta obnove barokne tvrđave u središtu Slavonskog Broda i konzervatorsko urbanističke studije Trga I. B. Mažuranić i Trga sv. Trojstva. Svakim od tih projekata željeli smo dokazati da za napuštene i uništene gradove šansa nikada nije izgubljena, ukoliko im se pristupi na stručan i znanstven način. Obnova tvrđave u Slavonskom Brodu bio je izrazit primjer onoga što Vjeran Zuppa u svojoj *Bilježnici* naziva kontraprojektom, alternativnim projektom u našim prilikama, pa u tome i leži uzrok njegova zaustavljanja.

Kakva je razlika između vašega pristupa obnovi tvrđave u Slavonskom Brodu i one u Osijeku?

— Obnova osječke Tvrde tipičan je državni projekt, s golemim Odborom od nekih dvije stotine članova, na čelu s Jurom Radićem i političarima poput Vladimira Šeksa. Odbor ima nekakve podobore i slično, ali uopće nema ozbiljne valorizacije povijesnog kompleksa i ne zna se tko bi trebao što raditi, ali se zato zaključilo da je Tvrda kompleks svjetske vrijednosti, pa da bi svijet za njezinu obnovu trebao dati novac, koji će onda slobodno trošiti. To je u tuđmanizmu bila opća praksa, ali je normalan svijet umjesto novca poslao tri eksperta, od kojih je jedan bio gospodin De Simpelar, arhitekt i konzervator iz Bruges. Nakon što je u Osijeku uzalud davao savjete, došao je najzad u Slavonski Brod. Vidjevši naš koncept i način rada s jasnom podjelom posla koji obavljaju svega dva-tri čovjeka s punim kompetencijama, oduševio se tako da od tada slovi kao naš ambasador u svijetu. Obnova brodske Tvrde postao je kulturni projekt u nekim krugovima, a mi smo bili pozvani u Bruges, Amsterdam i Utrecht, gdje je međunarodna središnjica udruženja za fortifikacijsku arhitekturu. Predložili su nam da se organiziramo u nevladinu organi-

zaciju kako bi nas mogli učlaniti u tu mrežu, u trenutku kada su od zemalja u tranziciji primili samo Češku.

Kakav je odjek na sve to bio kod kuće?

— Brodska tvrdava od Ministarstva kulture nije dobila ništa ili skoro ništa, a osječka godišnja dobiva po 7,5 milijuna kuna. Priča o osječkoj Tvrđi svela se uglavnom na to da jedan arhitekt iz Službe za zaštitu spomenika kulture, koji je projektirao novu kapelu posred bastiona krunske utvrde, presudno vodi igru, a rezultati su svemu tome primjereni.

Kraj megaplaniranja ili ususret propasti svijeta

A čelni ljudi Broda? Nije li vam bilo lakše naći zajednički jezik s Gradskim poglavarstvom kada je grad preuzeo koalicija SDP/HSLŠ?

— Nažalost, nakon promjene vlasti došlo je opet do negativne politizacije i prekida svakog razgovora. Odgovornost o kompleksu preuzeo je osječki Zavod, pa je tako prevladoao osječki model. Nešto su radili na Galeriji grada Broda, u kojoj bi trebala biti smještena zbirka Branka Ružića, ali je krov nestručno zaliven betonom, čime je devastiran još jedan spomenik kulture.

Na koji će način Ministarstvo zaštite okoliša i prostornog uređenja moći utjecati na promjene u takvu razmišljanju, odlučivanju i ponašanju?

— Nedovoljno je zapaženo da je po prvi put spojena zaštita okoliša s prostornim uređenjem. U strukturiranju izvršne vlasti to je izuzetno važan pomak u promjeni načina razmišljanja u nas. Sada je taj jasni okvir potrebljano ispuniti ispravkama u zakonodavstvu, odgovarajućim propisima, ali prije svega aktivnim odnosom prema svakodnevnoj praksi. Treba, na primjer, osmisli integralne postupke u kojima će svaka intervencija u povijesno tkivo istodobno biti i zahvat u smislu njegove zaštite, čuvanja, obnove i njegova oživljavanja.

Može li se u skorijoj budućnosti promijeniti mentalni sklop u glavama naših političara koji odlučuju o gradovima, ali i urbanista?

— Urbanistička struka teško je demoralizirana iz dvaju razloga. Prvi je razočaranje onih koji su bili obrazovani na način da misle isključivo u ideološkim kategorijama funkcionalizma, a koji sada misle da je krahom toga tipa urbanističkog megaplaniranja došlo do propasti svijeta. Drugi je razlog u stavu, koji je bio gotovo prevladoao, da je urbanističko planiranje zapravo nepotrebno, što je dovelo do toga da npr. prometnu mrežu određuju ministri prometa, a ne prostorni planeri, tj. struka. Potrebno je obnoviti dignitet prostornog planiranja, ali na drugim temeljima, otvoreniima javnosti i upućenima povratku prostornog uređenja u smjeru opće kulture, dakle najviše javnosti, osobito političke.

Znači, nade ima!

— Nade mora biti i vjerujem da ćemo već ispunjenjem osnovnog programa samoga Ministarstva za zaštitu okoliša i prostornog uređenja načiniti korak naprijed, iako uopće nemam iluziju da će to biti lako.

Zavod za zaštitu spomenika kulture grada Zagreba izravni je servis gradonačelnice i njezine politike

spomenika kulture više ne spada pod njegovo Ministarstvo. Savsno sigurno treba mijenjati Zakon o zaštiti kulturnih dobara, pa kada se u njemu govori o organizaciji službe za zaštitu, koja se sastoji od Ministarstva i Gradskog zavoda, treba brisati ono »i«, pa više, nadam se, neće biti političkoga imenovanja direktora. Priča o Marulićevu spomeniku tu bi i završila, jer bi odlučivala struka, a ne ukus.

Franjo Tuđman i njegova Avala na Medvedgradu

Kako nekoj sekretarici ili gradonačelniku dokazati da takve odluke nisu njihov posao, kada im je sam predsjednik Republike osobnim prijermom — recimo, u slučaju Medvedgrada — dokazivao da je to moguće? Kakva bi po vašem mišljenju trebala biti budućnost tog objekta?

— Otkrivanje Medvedgrada djelo je jednoga od naših najboljih konzervatora Drage Miletića. Otkrio ga je i godinama na njemu radio sa svojim kolegama, sve dok jednoga dana uskrsle zidine kroz prozor Predjedničkih dvora nije video Franjo Tuđman i dok mu nije palo na pamet da ga pretvori u svoju Avalu. Sjećam se još izvješća u Dnevniku HTV-a o posjetu predsjednika Medvedgradu, kojom prilikom mu je Drago Miletić — sretan što je Tuđman poželio vidjeti njegov rad — počeo iznositi daljnje planove, na što ga je predsjednik presjekao idejom o Oltaru domovine. Ali, gospodine predsjedniče, za to ima i drugih brda, odgovorio je zaprepašteni kolega, što je ostalo u tonskom zapisu HTV-a. Nakon tog posjeta, Drago Miletić je bio izvan svega što se na Medvedgradu radilo. U ovom trenutku novi ministar kulture treba, dakle, načiniti samo jedno: vratiti Dragu Miletića kao odgovornog konzervatora za Medvedgrad i ostaviti mu da po profesionalnoj savjeti napravi ono što misli da je potrebno.

Prije izvjesnog vremena Jutarnji list je objavio napad na spomenutog konzervatora zbog njegovih ideja o obnovi i namjeni dvorca u Velikom Taboru. O čemu je riječ?

Prisjećanje na Giordana Bruna

Poznate žrtve i nepoznati krvnici

U usporedbi sa sudbinom anonimnih žrtava Svetog Ufficia Giordano Bruno zapravo je bio privilegirana žrtva

Srdan Vrcan

Prije ravno četiri stotine godina, 1600. godina tekla je u katoličanstvu kao godina jubileja poput ove današnje. Prema Rimu, vječnom gradu i središtu katoličanstva, kretale su se beskrajne povorke hodočasnika koji su punili rimske ulice i rimske trgrove, te ponajprije i ponajviše rimske crkve. Pripremalo se i događalo ono što bi se u najboljem slučaju suvremenim katoličkim rječnikom moglo opisati kao fizičko i duhovno sabiranje katoličanstva. I to značajno duhovno sabiranje katoličanstva nakon teških potresa i epohalnih izazova koje je ono doživjelo reformacijom, ali i u sučeljavanju s velikim zadačama koje je sebi nametnulo protureformacijom. I u tom smislu se ta godina jubileja približava po sličnosti svog značenja današnjoj 2000.-toj godini kao godini jubileja.

Mali i čvrsti čovjek

Vrijedi se, međutim, prisjetiti jednog drugog datuma po kojem je ta ista godina jubileja ostala zabilježena u europskoj povijesti. Naime, istodobno sa slavljem duhovnog sabiranja katoličanstva i reafirmacijom njegove obnovljene vitalnosti, u Rimu se na jednom od gradskih trgova, Campo di Fiori, pripremala lomača na koju će se 17. veljače 1600. popeti mali i čvrsti čovjek, Giordano Bruno, sin običnog vojnika plaćenika i pripadnik benediktinskog reda, ali i poznati samostalni mislilac i autor brojnih knjiga i spisa kao i pjesama. To su bile knjige: *La cena delle ceneri*, *De la causa, principio et Uno*, *Lo spaccio della bestia troinfante*, *La cabala del cavallo pegaseo* i *Degli eroici furori*, te zbirkе pjesama na latinskom jeziku *De triplici minimo et mensura*, *De monade, numero et figura* i *De immenso et innumerabilis* u kojima je razradio učenje iz svojih talijanskih dijaloga u osnovi o kozmoškim pitanjima. I na tu lomaču popet će se prije četiristo godina Bruno da bude spaljen, »svučen do gola i vezan za stup« i »služeći se jezikom za najgore riječi koje je izgovorio« prema jednom onovremenom opisu te da bi umro bez proljevanja krvi po presudi rimskog Tribunalala Svetog Ufficia, osnovanog 1542. godine, to jest Inkvizicije. To je bio sud koji je odlučivao — u znaku navodno legitimne zaštite jednog nematerijalnog dobra, tj. dobra vjere, ugroženog plimom hereze — odnosno krivovjerja — zapravo o slobodi i o životima mnogih konkretnih ljudi.

Giordano Bruno
4 0 0

ljen od neznanica i primitivaca poput tadašnjih seoskih župnika, nego od uglednih, načitanih i visokoobrazovanih ljudi, Rimljana. I taj Tribunal nije bio općenito iznimno netolerantan i krvožeden, te, stoga, nije želio Bruna pod svaku cijenu poslati na lomaču. Naprotiv, taj Tribunal je nastojao pronaći rješenje kako bi, pod za Tribunal nužnim minimalnim uvjetima, Bruno ipak sačuvao svoj život. Međutim, taj Tribunal nije odstupao ni mrvicu od svoje zadaće dosljedne zaštite katoličke vjere od hereza, i to ispitujući i ocjenjujući misli i riječi konkretnih ljudi od krv i mesa. Stoga je rimski Tribunal napravio sustavnu i preciznu analizu Brunovih spisa i na temelju te analize izveo osam tvrdnji koje su činile bitne točke njegove misli i kojima je Bruno posvetio čitav svoj život i svoj stvaralački i misaoni napor. A te su točke bile prepoznate i prokazane kao heretičke, pa, stoga, i opasne za čistocu katoličke vjere. Na taj način Tribunal je uspio obezvrijediti Brunovu obranu koja se pozivala na dvostrukost istine: istine znanosti i istine vjere, istine uma i istinu objave. I taj rimski Tribunal tražio je od Bruna samo da se odrekne tih svojih tvrdnji. Međutim, podvrgnut kombinaciji stalnih i velikih prijetnji i povremenih pohvala, Giordano Bruno je odbio to uraditi i odreći se bilo čega premda je bio posve svjestan što ga čeka zbog toga. Birači između puta do lomače i odricanja od svojih ključnih ideja, Bruno je izabrao put do lomače.

Čekajući lomaču

Međutim, slučaj Giordana Bruna indikativan je na još jedan način. Brunov životni put je do njegova dovodenja u zatvore rimske Inkvizicije bio pun lutanja, sukoba i progona. Već je mladi Bruno u Napulju u dominikanjskoj školi pokazao znakove intelektualnog nemira, te je morao napustiti Napulj i prijeći u Rim. Iz Rima je morao pobjeći u Savunu da bi zatim otišao u Geneva u kojoj je tada dominirao kalvinski

zam ali je i u Genevi, nakon opasne polemike s jednim profesorom ženevske Akademije, morao trpjeti poniženje i pokoriti se odlukama religioznih i školskih vlasti. Zbog toga je napustio Genève, te je preko Toulona završio u Engleskoj gdje ipak nije uspio predavati na engleskim sveučilištima. Prešavši nakon toga u Francusku predavao je na Koledžu u Cambrai, ali je nakon triumfalne polemike s aristotelijancima iz Sorbone, koji su tada predstavljali uporište intelektualne i vjerske ortodoksijske u Francuskoj, morao napustiti Francusku i otići u Njemačku gdje je ponovo lutoao od sveučilišta do sveučilišta. Međutim i tamo su se za njega ubrzo zatvorila vrata luteranskih sveučilišta. I to ponajprije zbog njegova insistiranja na punoj nezavisnosti njegova mišljenja i podučavanja kao i zbog njegove odlučne obrane kopernikanskog učenja koje su luterani napadali i osudivali i prije i ostrije od katolika. Nakon toga predavao je u Frankfurtu, ali je i tu izazvao neprijateljstvo frankfurtskog magistrata koji mu je zaprijetio izgonom. Na poziv venecijanskog uglednika Moceniga došao je u Veneciju s nadom da će se moći vratiti u Rim i nastaviti

Bruno bio osuđen ne samo od katolika, nego i od luterana i kalvinista, zaboravljajući na sitnu razliku između negativnog stava prema Brunovim idejama i sudске presude koja ga je poslala u smrt na lomaču.

Na sličan način i u sličnoj funkciji danas se otkriva i spominje da je Bruno u Francuskoj i Engleskoj pisao veoma oštре osude reformacije, dozivajući u pomoć »novog Herkulesa da uništi čudovište hereze«, i da nije pokazivao baš visok stupanj tolerancije, pa je ponekad zastupao protužidovske stavove. Ponovno se time sugerira da nije bio takva žrtva kako se ponekad želi pokazati. Pri tome kao da se zaboravlja da nije bio na djelu akademski spor oko utemeljenosti ili neutemeljenosti ovakvih ili onakvih shvaćanja jednog mislioca koja uistinu zaslužuju kritiku ili se u argumentiranoj raspravi prepoznavaju kao neutemeljene, nego se radilo o sudjenju pred svetim sudom službene Katoličke crkve koji je imao, pored ostalog, pravo slati ljudi na lomaču. I to je svoje pravo u slučaju Bruna i iskoristio.

Naposljeku, moglo bi se spomenuti kako je to nedavno učinio Georges Cottier, predsjednik crkvene teološko-povjesne Komisije za pripremu jubileja upozoravajući da je »bilo posrijedi traženje istine premda ponekad s neprihvatljivim metodama«, ali je to »bila opća praksa tog vremena«, zaboravljajući pri tome da se pred sudovima Svetog Ufficia nije tragalo za istinom u slučajevima krađa, prevarama, pljačkama, razbojstvima, nego u mislima i riječima tj. o njihovoj pravovjernosti ili krivovjernosti koja je završavala i s veoma teškim presudama.

Naravno, moglo bi se utvrditi da je Giordano Bruno zapravo u nekoj povijesnoj perspektivi prošao bolje od inkvizicijskih istražitelja i sudaca koji su ga poslali na lomaču. Naime, oni su posve zaboravljeni i za njihova imena znaju eventualno samo tek malobrojni specijalisti povjesničari. Nasuprot tome ime Giordana Bruna živi u povijesnom pamćenju do dana današnjeg. I njegova duša ako je besmrtna i ako danas boravi i uživa u nekom mogućem raju ili se muči u vatrenim mukama u nekom mogućem paklu, može biti radosna što je njegov primjer do kraja dosljedne i hrabre borbe za zaštitu prava na slobodnu vlastitu misao i slobodno podučavanje još uvijek živ i može nadahnuti i ponekog suvremenika u sličnim egzistencijalnim tegobama.

Statistike mrtvih

Međutim, postoji još jedno daleko teže pitanje. Naime, vrijedi se danas zapitati: što je sa svim onim brojnim običnim ljudima, pripadnicima malog puka koji su imali zlu sreću da budu sudeni i osuđeni od nekih sličnih sudova Svetog Ufficia. A tih je bilo na stotine i stotine diljem Italije i katoličke Europe. Njihovu tešku sudbinu pokrio je olovni pokrov potpunog i induciranih zaborava, a koja se tek djejomice sada može otkriti nedavnom odlukom Vatikana da se otvoriti arhiva Svetog Ufficia do 1900. godine. Tu je priliku iskoristila ugledna katolička revija *I Martedì* iz Bologne da bi u svom broju 170 za siječanj i veljaču 1999. godine ocrnala njihovu sudbinu samo na primjerima konkretnih žrtava Inkvizicije u Bologni. Tako autor članka *Kosturi u arbivi iz I Martedì* piše: »Umro je i bolonješki tkalac Giacomo Saliceti, obješen i spašen 30. travnja 1579. godine. I o njemu nismo do sada ništa znali. Sada znamo da je završio u zatvoru jer je jedan bolonješki plemeć otkrio da nije vjerovao u oprost grijeha (indulgenciju), a gospoda Gentile Pasolini, koja ga je upoznala u Veneciji za vrijeme kuge, bila je iznenadena činjenicom da se nije molio Svetom Roku protiv kuge. Ono što je najvažnije jest da su se dva bolonješka plemeća smatrала obvezanima prijaviti ga Inkviziciji jer bi inače riskirali da budu i sami ekskomunicirani budući da su zaštitili jednog heretika. I gospoda Pasolini, koja je pomogla jadnom tkalcu za vrijeme kuge, protiv svoje volje pridonijela je njegovoj smrti. Bilo je to vrijeme ukrštenih kontrola, proširene sumnjičavosti, zamisljenih i stvarnih opasnosti: nitko nije bio prisiljen biti junakom i stoga su prijave i izdaje bile na dnevnom redu. Komentirajući suvremeno službeno izraženo žaljenje Crkve zbog onoga što je učinjeno u njeno ime, isti autor zaključuje: »Nikad nećemo moći vratiti žrtvama ono što im je bilo uzeto. Nikad to nećemo moći učiniti hereticima koji su bili spašeni u Mantovi 1569. godine o kojima nam je arhivar tajnog vatikanskog arhiva Sergi Pagano... ispričao užasne zgodbe: grad je danna imao zrak koji se nije mogao udisati zbog smrda izgorenog ljudskog mesa.« I dalje: »Mi nikad nećemo ponovno dati život i pravdu bolonješkom učitelju Alessandru Gandini, koji je po Inkviziciji bio osuđen na smrt 1583. godine kao heretik u 'povratu' niti to možemo učiniti sa 'četiri žene vještice' — Vincenzom Facchini, Domenicom Malatesti, Laurom Campani nazvanom Mengarella i Elisabetom Zocchi — koje su poslane u smrt 1559. godine. Na istom mjestu autor nastavlja priču o »Micheli Testu koji je počinio samoubojstvo 1573. godine u zatvorima Inkvizicije jer je kritizirao one koji su isli na Monte delle Formiche tražiti čudesa. Onaj tko sada radi statistiku mrtvih koji su poslani na gubilišta Inkvizicije, neće brojiti i njegovo ime niti imena mnogih drugih koji su umrli ili su se ubili u zatvoru. Međutim, Testa je smatran heretikom i njegovo imanje je bilo zaplijenjeno, a bolonješki biskup Gabrielle Paleotti — blagi i mudri Paleotti — tražio je da se imanje dodijeli biskupskoj blagajni za izgradnju novih zatvora i arhive dok sin heretika nije dobio gotovo ništa.« U usporedbi sa sudbinom ovih i ovakvih žrtava Svetog Ufficia, i po razlozima koji su njih odveli pred sud Svetog Ufficia i odatle u smrt, Giordano Bruno zapravo je bio privilegirana žrtva Svetog Ufficia. I to je bio privilegirana po smislenosti i vrijednosti onoga što ga je odvelo na lomaču i po već davnom proboru olovnog pokrova nametnutog zaborava. Za muke i patnje te smrti ovih drugih običnih, malih i bezimenih ljudi moglo bi se reći da je njihovim smrtim oduzeta i takva smislenost. □

Uspomena

Advokat tisuću sunaca

Zbog teških zločina promatranja prirode, maštanja i zaključivanja, pred točno 400 godina, nakon dugotrajnih progona, ubijen je Giordano Bruno

Vedrana Martinović

To bože nepomućeno svjetla i humana, otvorena renesansa, ljubiteljica misli i aktiviteta, poticateljica mišljenja i istraživanja, »neposredno« pred svoj kraj upisala je, na više razina, stravičan poraz: kada je pred točno četiristo godina, u četvrtak 17. veljače 1600. u Rimu spaljen Giordano Bruno, na lomači su se našle i sve one vrijednosti koje volimo pripisivati renesansi, razdoblju kada je ljudskost obecavajuće zakoračila k svom pozitivnijem očitovanju. Njegovu krivicu čini interes za razumijevanje okolnog svijeta i razmišljanja izražena, kako to obično besmisleno kažemo, prilično prerano. Vidio je beskonačno velik svemir s paralelnim svjetovima: druga sunca s pripadajućim (nastanjениm) planetima čime je našem svijetu, kao samo jednom od svjetova, oduzeo od važnosti. Optužba za heretučku priskrbljiva mu desetljeće i pol lutanja Europom, tijekom kojih zapravo predaže (u Veneciji, Ženevi, Toulouseu, Pa-

Giordano Bruno
4 0 0

riju, Londonu, Oxfordu, Wiesbadenu, Wittenbergu, Frankfurtu, Pragu) i nastavlja istraživati. Patricij Mocenigo u povijest je ušao sljedećom zaslugom: prvo je pozvao Giordanu kao učitelja, a zatim ga ocinkao Inkviziciji. Teško da su inkvizitori sedam dugih godina njegova zatočeništva nastojali shvatiti što to Giordano priča o pojedinačnom i univerzalnom, bogu i Bogu, prirodi, filozofiji i teologiji i da su namrštenih čela izradivali skice svemira u nastojanju iznalaženja zajedničkog jezika. Da bi sumnjali, a zatim osudili, nije im bilo potrebno razumjeti (ili: bilo im je nužno ne razumjeti): buktinja je efikasno razračunala s čudnim zaključcima nove slike svijeta.

Sto trideset heretičkih misli

Sasvim egzaktно, Giordanu je, još u mladosti, izbrojano 130 heretičkih misli, a najstrašnija je među njima bila ideja poličentričnosti, nasuprot voljenoj subjektivnoj egocentričnosti, antropocentričnosti, odnosno zemljocentričnosti. To da se Giordano privatno nije osjećao središtem

svijeta, bilo bi u redu da se nije drznuo tvrditi da čitava naša Zemlja, s velebnim svojim Zemljanim, nije centar svega postojećeg. E, to je već direktno ugrožavalo

ovosvjetske autoritete i njihovo učenje: samo jedno od učenja samo jedne grupe bića sa samo jednog planeta ovisnog o samoj jednom od središta samo jednog od sustava.

Nikola Kuzanski, kojim se Giordano bavio još u mладости, takođe je bio zaukljen (vremenskom i prostornom) beskonačnošći, suprotnostima te odnosom općeg i individualnog. Nakon snažnog Leonardova poticaja, za razvoj misli ključan je prvi teoretičar heliocentričnog sustava, Nikola Kopernik koji je odbacio dotada vladajuću Aristotelovu i Ptolomejevu teoriju o nepomičnosti Zemlje. Zemlja se »pokrenula« i »izgubila« centralnu poziciju, a Kopernik je znao da sa zaključkom kako se Žemlja, kao i *zvijezde latalice* — planeti vrti oko Sunca, treba oprezno i tek je na samrti dozvolio da mu se rukopisi objave.

Bruno, rođen pet godina nakon Kopernikove smrti, otiašo je korak dalje kad je ustanovio da je svaka zvijezda stajačica jedno sunce, slično ovom našem, koje, zbog ogromne udaljenosti, vidimo kao slabu točku. Dakle na samu da se Sunce ne okreće oko Žemlje, nego se Žemlja okreće oko nekog sasvim običnog sunca, jednog od tisuća sličnih sunaca (kako neobično zvuči ovaj plural!).

Dostojna smrt i nedostojan trijumf

Pisalo se da Giordano zapravo nije smaknut 17. nego 19. veljače. Kada bi to bilo tako, teško bi bilo vjerovati da je, nakon godina zatočeništva, datum, rođendan Nikole Kopernika, izabran slučajno. Značilo bi to ubiti Bruna, ali, postumno, i Kopernika privesti lomači. Poruka upućena svima koji (tako) misle i bez toga je zastrašujuće eksplicitna. Galileo Galilei, koji je 1600. imao 36 godina znao je kakva je *blaga kazna* — naime *bez proljevanja krvi* — odredena Giordanu i bio je oprezniji iako ni on nije pristao kupiti mir odricanjem od svoga učenja. Odustao je od objavljuvanja nekih radova, a svoje je izlaganje oblikovalo kao raspravu između jednog zastupnika tadašnje regularne znanosti i nekog otkaćenog tipa u čijoj se tobože šašavoj glavi roje »nemoguće ludošti« iz kojih ovaj izvodi razne »sumnje zaključke«. No i protiv Galilea se, već u starosti, vodio proces pa je najveće djelo završio u progonstvu.

Zbog teških zločina promatranja prirode, maštanja i zaključivanja, pred točno 400 godina, nakon dugotrajnih progona, ubijen je Giordano Bruno. Za većinu povjesničara (književnosti), renesansa će potrajati još šesnaest godina — simbolično do godine Shakespeareove i Cervantesove smrti — prije no što prepusti mjesto tamnom, uzburkanom baroku. Iste je 1616. zabranjeno naučavati da se Žemlja vrti oko Sunca. Tek 1757. — više od dvjesto godina nakon Nikole Kopernika, i više od sto pedeset nakon Giordana Bruna — ukinuta je zabrana učenja o gibanju Žemlje. Daleko od toga da je otada ono postalo općepoznato i općeprihvaćeno i daleko od toga da je borba protiv prometljaca prestala. Bila je samo odvojena od borbe protiv, recimo, konjogradica i vodila se, u različitim vremenima, različitim sredstvima. Mnogi režimi smatraju duhovnu tromost kudikamo bezopasnijom od iskrice (ili vatrometa) razumijevanja svijeta i taj strah najrječitije o njima govor. Giordano je pak vjerovao da dostojna smrt vrijedi više od nedostojnog trijumfa. I zacijelo je imao pravo kad je, prigodom donošenja presude, primjetio: »Vi s većim strahom izričete presudu nego što je ja primam.«

esposadi

Dobar dan

Pozdrav posadi

Ako su slučajevi nepozdravljanja poznatih dio kulture općenja i pokazivanja moći, barometra *who is who* u ovome gradu, ja takvu kulturu ne mogu prihvatiti

Dušanka Profeta

Sredinom osamdesetih živjela sam s roditeljima u Libiji. Jedno od iskustava koje će pamtitи čitav život jest traženje domaćih, *naših*, radiostanica i puste sreće gasterbajterske kad se staniča konačno nađe. Svatko je imao teoriju kako naći koji radio, *oko pola pet ujutro, iza ponoći, između Deutsche Welle i Monte Carla, mrvu lijepo*. Nekim čudom, jasno se i bez problema uvijek mogla slušati emisija za pomorce nedjeljom (postoji, vjerojatno neko logično fizikalno rješenje, ali tamo i tada čistoča prijenosa djelovala je kao čudo). Mučalo se i pušilo ponедјeljkom uvečer, sjedio na još toplopm pijesku i srkalj prve daške svježine nakon dnevne omare, najčešće u grupama, a razgovarati se smjelo, po nekom prešutnom pravilu, samo dok su trajali pozdravi — što je meni bilo najzanimljivije. Činilo mi se da vidim brodove na kojima plove Ante, Jere, Jure, Marko i istovremeno njihove mame, tete, očeve, sestre i strine s telefonskim slušalicama, *pozdravima se pridruživao* uvijek neki kum, prijatelj, susjed. Kraj poruke bio je uvijek, ama baš uvijek, isti: *Pozdrav posadi*. Pazila sam napeto hoće li netko propustiti taj pozdrav posadi jer mi se činilo da će brod, s posadom koju su zaboravili pozdraviti, sigurno potonuti, jer mora potonuti kad njih tamo nije briga ni za koga osim za svoje.

Svaki je dobar

Pravila pozdravljanja i odzdravljanja vjerojatno su uredno popisana u svakom boljem bontonu — tko pozdravlja prvi, gdje se drže ruke, kad se skida šešir. Pozdravljanje o kojem želim ponešto reći ne tiče se bontona, nego *navike pozdravljanja*. *Dobar dan (jutro, večer), Bok, Zdravo, Hello, Haj, Ciao, Ej, šta ima* — svaki je od ovih pozdrava, ako je meni upućen, dobar, bez

obzira na bonton. Činilo mi se oduvijek da je pozdravljanje civilizacijska norma, ravna onoj pranja

šala pozdraviti tri puta na ulici — sami on i ja, kao bik i torcedor, haustora ili zanimljivijeg izloga nigdje na vidiku, mogućnost zabilježiti na bonton. Dužnosnik je viši od mene za glavu, pa je scenarij izgledao ovako: krećemo se i gledamo u oči, potom ja pozdravim, a dužnosnik odjednom spazi tornjeve katedrale, klupu na Zrinjevcu, gleda u neku bolju budućnost preko mene i na moje *Dobar dan* ispušta zvuk, poput šištanja pare i grgljanja utepljenika. Prvi put sam to pročitala kao pozdrav, drugi put kao dišne probleme, a treći, konačno, kao erupciju bijesa. Pokušala sam shvatiti što sam u tom slučaju kriva i zaključila da sam, vjerojatno, član neprijateljskog tabora. Naša prethodna znanstvena i uspješna suradnja, po riječima dotičnog gospodina, nije dovoljno važan argument da bi me se pozdravilo. Ja sam protivnik i nije važno što su se Tuđman i Milošević ipak rukovali, što se rukuju sportaši prije utakmica. Sudionici dvoboja su se romantično i patetično naklanjali prije nego bi nasrnuli mačem ili pištoljem. Nekima naklon očito nije dovoljan, njih zadovoljava jedino proskinza. A kad već nitko ne pada na koljena, onda odmjeri slabijeg (mladeg) i po nekoj logici nevažnog jednostavno hračnu na pločnik umjesto da odzdrave.

Autobusni ljudi

Ako su slučajevi nepozdravljanja poznatih dio kulture općenja i pokazivanja moći, barometra *who is who* u ovome gradu, takvu kulturu ne mogu prihvatiti. I dalje namjeravam pozdraviti, tri puta, pa što bude. Iskustvo me uči da se pozdravljam, dakle elementarnom civilizacijskom normom poнаšanja, može ponešto i profitirati. Pola života sam putnik na jednoj od prigradskih linija. Činilo mi se normalno pozdraviti vozača na ulasku u autobus, iako sam djelovala smiješno, ponekad sebi, ponekad većini mutavih suputnika. Misli da sam čudna, ali ne razumiju kako to da na kreatojo stanici vozač otvara vrata baš i uvijek ispred mene. Buna se jednom vrlo elegantna starija gospoda s punđom kako to da on staje ispred balavice, a ne ispred nje, *stare i bolesne*. »Gospodična pozdrav!« — glasio je odgovor. Ne poznajem te vozače, poznajem lica koja me godinama živu dopremaju na odredište i pozdravila bih ih i da ne staju ispred mene. Jer, vjerujem još uvijek da bez tog pozdrava ne bismo svih skupa stigli čitavi na odredište, kao što sam vjerovala da bi potonuo onaj brod s posadom kojeg sam uskraćen pozdrav.

Carlos Basualdo, kustos izložbe *Bezvrijedno/Neprocjenjivo*

Umjetnost i tržište u tranziciji

Čini se da je umjetnost u suvremenom društvu stvarno umjetnost, samo ako ima cijenu

Evelina Turković

Uz izložbu Bezvrijedno/Neprocjenjivo, Pojam vrijednosti u suvremenoj umjetnosti, Moderna galerija, Ljubljana

Koja je vrijednost umjetnosti izvan njezine cijene, iznjezina imena, daleko od tržišnih zakonitosti? Odgovor je nejasan, no izvjesno je da ga velikim dijelom određuje sveprisutno tržište. Naraštaji umjetnika pokušavali su na to pitanje odgovoriti. Izložba *Bezvrijedno/Neprocjenjivo* s podnaslovom *Pojam vrijednosti u suvremenoj umjetnosti*, trenutno postavljena u ljubljanskoj Modernoj galeriji, ne pokušava dati konačno rješenje. Iznoseći svu raznolikost mogućih pristupa kustos izložbe, argentinski kritičar koji posljednjih godina živi u New Yorku i jedan je od članova kustoskog tima *Documente XI*, Carlos Basualdo pokušava istražiti odnos umjetnosti i vrijednosti od početka dvadesetoga stoljeća do danas.

Na primjerima djela nastajalih tijekom dvadesetog stoljeća, od autora kao što su Marcel Duchamp ili Joseph Beuys, Piero Manzoni pa do mlađih autora, Basualdo ne rekonstruira jednu jasnou razvojnu liniju. Umjesto toga on nastoji ilustrirati što više različitih načina na koje se generira ili dekonstruira pojam *vrijednosti* u suvremenoj umjetnosti.

Zašto je pojam vrijednosti, prema vašem mišljenju, tako važan u suvremenoj umjetnosti?

— Promatrajući povijest moderne i suvremene umjetnosti shvatio sam da je ideja vrijednosti duboko ukorijenjena u umjetničkoj produkciji od početka stoljeća. Pokušao sam je koristiti iz triju glavnih razloga: prvi je kako bih povezao izložbu s lokalnom publikom. Mislim da je baš

hegemonijskih situacija. Na neki način to je pokušaj pogleda ne s pozicije moći, recimo to tako, nego prije promatranje hegemonijskoga pristupa povijesti umjetnosti.

Govoreći o izložbi rekli ste kako vam je kontekst Slovenije bio iznimno poticajan te kako je izložba pripremljena za ljubljansku Modernu galeriju i bila moguća samo u tome socio-kulturnom prostoru. Pojasnili ste to pozicijom Slovenije. Taj prostor dovoljno je izmaknut iz kruga zapadno-europske ekonomije, a istodobno zadovoljavajuće infra-

štalo određeni presjek, rez u historijskom smislu kojim sam mogao usporedivati produkciju koja je stizala i iz hegemonijskih i ne-

strukturno povezan s ostalim kulturnim središćima.

— Zanimalo me što se s kul-

turom događa u situaciji tranzici-

fakte u umjetnička djela osluškujući jedino zakonitosti potražnje. Ima li ono i drugačije djelovanje na umjetnički život neke sredine?

— Umjetničko tržište iznimno je važno za razvoj moderne i suvremene umjetnosti jer stvara mogućnosti arhiviranja te produkcije i kroz proces arhiviranja upisuje ih u povijesnu snimku. Kad kažem arhiviranje, time mislim otvaranje javnih zbirk prijatvenim sredstvima, uglavnom, u takozvanim hegemonijskim zemljama. I taj proces dopušta naraštajima povjesničara promišljanje tih djela. Mislim da tržište služi toj svrsi. To naravno mora biti stavljeno u navodne znakove, jer ne mislim da je tržište krajnji instrument, konačno sredstvo kojim se mogu snimati i promišljati djela. Kako mi se čini mogli bi se naći alternativni načini povezivanja umjetničke produkcije s ostatim područjima ekonomske aktivnosti da ne treba biti podložan pravilima umjetničkog tržišta. Izložba to pokušava propitivati,

BEZVRIJEDNO NEPROCJENJIVO P O J A M VRIJEDNOSTI U SUVRMENOJ UMJETNOSTI

bila protiv tržišta i umjetničkog tržišta. Ali isto tako znamo u kojoj je mjeri ona ponovno integrirana u umjetničko tržište posljednjih dvadeset godina. Tijekom osamdesetih i devedesetih godina pratili smo proces u kojem je sve što je izvorno bilo smatrano dokumentom postalo monumental i potom kapitalizirano. Moramo toga biti svjesni kako ne bismo ponavljali iste greške ili kako ne bismo dopustili ponavljanje iste vrste procesa. To je ono na što sam htio upozoriti kad sam rekao da bi nas trebalo zanimati kako ponovno povezati umjetničku produkciju s ostatim područjima kulturne produkcije općenito, posebice ekonomskom aktivnošću. Govorim o mogućim vezama umjetničke produkcije i antropologije, urbanizma primjerice, ili ostalim sličnim disciplinama.

Naslov simpozija priređenog uz izložbu bio je Uporabna vrijednost kulture. Treba li umjetnost biti korištena?

— Svakako. Kultura se treba koristiti. Ovo je vrlo osobno: ono što sam dobio od umjetnosti lekcija je o životu, kako živjeti, kako bolje razumjeti život i s njim se uhvatiti u koštač... Na to se referiram kada kažem da se cijela dimenzija umjetničke produkcije ne može sabrati u njezinoj cijeni. Time ne mislim da umjetnici ne bi trebali biti sposobni zaraditi od onoga što rade i time uzdržavati svoje obitelji, nego samo pokušavam osporiti ono što vidim kao tiraniju logičkog univerzalnog ekvivalenta. Treba biti svjestan da novac funkcioniра kao univerzalan ekvivalent cijelom nizu multipliciranih vrijednosti u samo jednoj određenoj vrijednosti, financijskoj vrijednosti, u cijeni.

No često se može vidjeti kako umjetnost može biti korištena u negativnom smislu te riječi. Primjerice, može je se ispoliticizirati, ideologizirati...

— Naravno, iskusili smo isto tako kako umjetnost prisvajaju odredene hegemonističke snage neovisno o njihovu zemljopisnom smještu ili razne ideologije. Ipak to često nema veze s idejama samih djela koja će biti prisvojena. Moramo znati da je smisao umjetničke produkcije uvijek nešto sporno. Borba za njezin smisao također je politička borba. To je u velikoj mjeri jedna vrsta poprišta sukoba. Ta je vrsta političke uporabe kulture jedna od najvažnijih i ne mislim da će se taj proces ikada zaustaviti. Umjetnost će uvijek biti prisvajana i uvijek će biti pokušaja da je se podredi određenim hegemonističkim ideologijama. I uvijek će biti otpora političkoj moći koja će to pokušavati učiniti.

Smisao umjetničke produkcije uvijek je nešto sporno

to pitanje iznimno važno u slovenskom kontekstu, posebice u Ljubljani. Drugi razlog zašto sam izabrao koncepciju vrijednosti jest taj što mi je taj pojam dopu-

je, kada cijelo društvo prelazi iz takozvanog socijalističkog režima u takozvani kapitalistički režim. U takvom trenutku, u takvoj situaciji kada ne postoji tržište, kada potpora koju vlast daje umjetnosti može doći u pitanje, u tako specifičnom trenutku vrlo hitno treba razmišljati o položaju koji umjetnost ima u suvremenom društvu. To je osnovni cilj izložbe.

Povezivanje umjetničke produkcije i ekonomske aktivnosti

Umjetničko tržište ponekad posve samostalno promovira pojedine arte-

Poduzeće za grafičku proizvodnju i trgovinu d.o.o.

Zagreb, Medarska 69

tel/fax: 01 378 2395, 098 233 907

TISAK I UVEZ KNJIGA, PROSPEKATA, BROŠURA, KALENDARIA I DR.

Ulični muzej

Ulični žargon ne trpi nedrečenosti ili opsjenu galerijskog tipa. Na njegovim se pločnicima djeluje brzo, anonimno, bez medijske pompe, uz pogodnosti koje sa sobom nosi zaborav

Željko Kipke

Uz izložbu Bezvrijedno (Neprocjenjivo) i istoimeni simpozij, Moderna galerija, Ljubljana

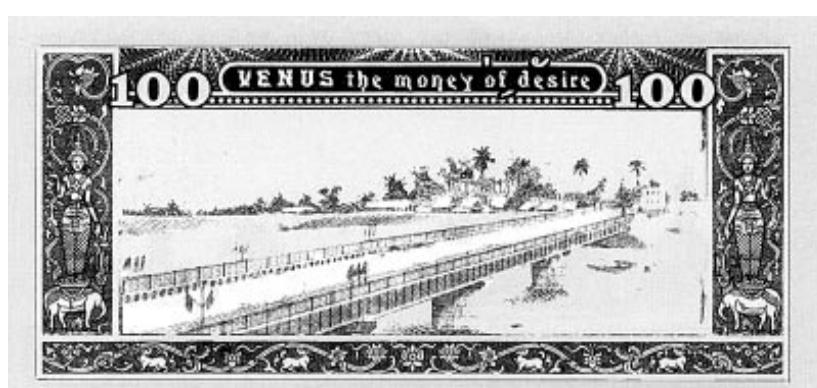
Umetnici su napokon shvatili da je glavno poprište zbivanja izvan izoliranih i dobro čuvanih mujejskih prostorija. Barem se tako činilo na jednom ljubljanskom simpoziju na kojem se pričalo o novcu, tržištu i paralelnoj ekonomiji. Nivelirale su se vrijednosti suvremenog umjetničkog poнаšanja i nikako se nije pronalazio zajednički jezik, iako je većina sudionika dobroćudno kimala glavama. Činilo se da je ustoličena privremena burza na kojoj nitko ništa ozbiljno ne nudi, pa zbog toga nitko od sudionika ništa nije kupovao. Povod za tu zgodu bila je dan ranije otvorena izložba Moderne galerije u Ljubljani, pod ravnateljem njujorskog kritičara Carlosa Basualda, a pod nazivom *Bezvrijedno (Neprocjenjivo)*. Projekt se pozabavio općim mjestima u novoj umjetničkoj praksi, na kojima su radikalni i subverzivni — kakvima se suvremeni autori vole prikazati — progovorili pokoju i o problemu vrijednosti, novčanim transakcijama i tome slično. Nema razloga nabrajati brojne sudionike izložbe i njihove ponude, jer se većina stvari zaustavlja na razini ideje, o ozbiljnosti kojih je teško govoriti zbog toga što se u suvremenoj praksi prešutno prelazi preko utopiskske prirode takvih ponuda. Naime dovoljno je činovnički ponuditi, a ostalo će rješavati netko drugi. Možda kustos ni kritičar ne bi bio loš u takvoj ulozi, a najoptimalnijom bi se pokazala široka društvena logistika u korist sličnih utopija. Tu bi, dakako, tržište samo po sebi, moralno pokazati visoku svijest i prihvati radikalne sugestije sa strane.

Getoizacija umjetnosti ili prevara do kraja

Dobar dio izlagača u završnici je svojih prijedloga podastira brojčane iznose ili je nedvosmisleno sugerirao novčanu kompenzaciju za *udisanje* svetoga umjetničkog teritorija. Najozbiljnijim autorima, nema dvojbe, pokazali su se oni koji su uistinu izašli na ulicu i pomiješali se s razuzdanom gomilom. Tom su prigodom morali prihvati nepisana pravila brisanog prostora, brzu razmjenu ideja, priča, konkretnih predmeta, pa čak i po cijenu korištenja realnih valuta. Zbog toga su nositelji Uličnog muzeja (*Museo de la calle*) s razlogom na pozivnom letku ispisali: *Uzmite sve što vam treba, a nepotrebno ostavite. Sve što imate kod kuće je umjetnost. Razmijenimo je!* Takva je strategija prigodna u doba kada se ozbiljno razmišlja o ulozi umjetnosti i njezinim protagonistima u društvu. Druženje je vrlo važan model ponašanja suvremenih autora. Što dalje od činovničkih formula, zatvorenih kabinet, hladnih mujejskih perspektiva ili mudrih galerijskih postava na kojima bodo ve ubiru brojni kustosi. Važno je do kraja ostvariti ponudu, bez obzi-

ra koliko se ona činila ludičkom i neizvedivom.

Žargon ulice zahtijeva svojevrnu upotrebljivost ideja, kao i odlučnost u provedbi zamišljenog.

u njemu bilo povezano. Svom je gospodaru služio za obranu od držnika na cesti i dugo su se pogadali oko razmjene. Na kraju je batina završila u galeriji kao umjetnički izložak, a skitnica se zadovoljio s nekoliko limenki piva i nešto novaca. Pred njim je još jedna noć koja ga nedvosmisleno čeka, a toljaga se našla u okruženju nekoliko istroše-

BEZVRIJEDNO NEPROCJENJIVO P O J A M VRIJEDNOSTI U SUVREMENOJ UMJETNOSTI

nih predmeta koji su, svi zajedno, poslužili kao važne sponje u galerijskoj prići o jednom beskućniku koji se teško odvaja od svoga predmeta. Razmijenjena su iskustva, potrošen je i novac, nakratko se dogodilo umjetničko tržište, a batina je dobila novi predznak. Doduše galerijski, ali nitko, pa ni vlasnici uličnog muzeja, ne garantira da se isti predmet neće opet vratiti na ulicu. Možda ne za istu namjenu, ali sve dok je poziva na razmjenu i hitru potrošnju ideja, tandemu Sánchez & Guzmán ne prijeti opasnost od utopije. Njihova je ekonomija paralelna, što će reći anarhična, bez pravila i povlastica. Svakome prema sposobnostima i osobnoj dovitljivosti na licu mjesta. Nikako na duge pruge niti prema ranijim zasluga, radije od danas do sutra, ovdje i sada. Vrijednost se dogovara na licu mjesta, sutradan možda neće stajati ista pogodba i na taj se način razmijeniti mit o stabilnom tržištu, vječnim vrijednostima, konzervaciji itd.

Njujorški Kinez Zhang Huan svojedobno je pozvao svoje sunarodnjake koji su ostali bez posla da zajedničkim naporima povise razinu vode u jednom umjetnom jezeru. Fotografiju tog čina objelodanjuje na posljednjem Venecijanskom biennalu. Siqueiros, poznati meksički muralist, svoju je revolucionarnu aktivnost začinjavao vrlo čestim izlascima na ulicu gdje je uzbuđivao narod. Zbog toga je dobar dio života proveo u tamnicama diljem Latinske Amerike. Slikarska praksa bila je u funkciji njegovih uličnih manevra. Kinez i Meksikanac svoje su utopije predano dorađivali na javnim mjestima, među živim ljudima. Bili u pravu ili ne, oni su ozbiljnošću svojih protesta šamarali, svaki na svoj način, za starjelu potrebu muzeja i njegovih djelatnika — drugim riječima, neobuzdanu želju za konzerviranjem svega što im dolazi pod ruku. Reakcija ljubljanske Moderne galerije, simptomatična i možda nesvesna u tom pogledu, jesu konzerve kojima je istekao rok upotrebe umjesto klasičnog kataloga. Konzerve su pre-pakirane i dopunjene štirim informacijama o samoj izložbi, i tako je nešto što je trebalo završiti na nekom deponiju reciklirano i pušteno ponovno u promet. Doduše, za ljubitelje suvremene umjetnosti, ali i to je dobar početak za promjenu uvriježenog tržišta idejama.

Početak promjene tržišta idejama

Promotori uličnog muzeja — Carolina Caycedo Sánchez & Federico Guzmán — pogadali su se s beskućnikom oko toljage koju je ovaj nosio na ledima. Predmet je doista bio čudan, kao da je u sebi sažima jedno omanje oglagalište smeća, toliko je različitih otpadaka

ra koliko se ona činila ludičkom i neizvedivom.

Žargon ulice zahtijeva svojevrnu upotrebljivost ideja, kao i odlučnost u provedbi zamišljenog.

Upotrebljena vrijednost umjetnosti danas

Izložba i prateći simpozij manifestacije pozicioniraju Ljubljani kao privremeno gravitacijsko središte međunarodne umjetničke elite

Nataša Ilić

Izložba Bezvrijedno (neprocjenjivo), Moderna galerija Ljubljana, veljača 2000.

Izložba *Bezvrijedno (neprocjenjivo)*, otvorena početkom veljače u Modernoj galeriji u Ljubljani, bavi se načinima na koje se generira i/ili dekonstruira pojam vrijednosti u suvremenom umjetnosti. Kad što u tekstu prateći knjižice kaže Carlos Basualdo, kustos izložbe i jedan od selektora sljedeće *Documente u Kassel*, »Cilj je izložbe pitati se o mogućnostima poimanja značenja *upotrebljene vrijednosti* za umjetnost danas«. Naglašavanje termina »upotrebljena vrijednost« signal je koji koncepciju izložbe situira oko široko shvaćene konceptualne likovne prakse otvorene prema socijalnim pojavnostima, razgraničavajući je od likovnih praksi usmjerenih objektu. Upotrebljena vrijednost markistički je pojmovi koji se intenzivno obrađuju u umjetničkoj praksi sedamdesetih, kao i ostali ključni pojmovi antiobjektnog promišljanja konceptualne umjetnosti, put robe ili fetišizma. Naslov izložbe *Bezvrijedno (neprocjenjivo)* ukazuje na dvoznačnu poziciju koju suvremena umjetnost zauzima kao hermetički govor koji je ogromno većini nepopravljivo dosadan i potpuno bezvrijedan, a istodobno u situaciji u kojoj tržište potpuno prekriva sve oblike društvenog postojanja, umjetnost zauzima imaginarnu poziciju neprocjenjivog. Tržišna logika prisiljava umjetničku produkciju na kontinuirano osvajanje i preispitivanje vlastite ambivalentne pozicije, te svaka analiza vrijednosti u suvremenoj umjetnosti mora uzeti u obzir novac kao univerzalan ekvivalent svih vrijednosti.

Generiranje velike naracije

Temeljno pitanje vrijednosti umjetnosti izvan njezine cijene i zakona tržišta izložba artikulira kroz radove različitih generacija umjetnika s raznih strana svijeta, od Duchampa, Kleina, Manzonija i Beuya do umjetnika najmlade generacije. No, kao što napominje Carlos Basualdo, namjera izložbe nije iscrpno zacrtati pravce i okvire unutar kojih suvremena umjetnost razrađuje pitanje vrijednosti, već se bavi radovima u kojima je promišljanje pitanja vrijednosti prisutno u najdoslovnjim oblicima, kao što je, primjerice, slavni *Umjetnik između* Piera Manzona iz 1961. godine. Na taj način izložba generira veliku naraciju prema kojoj relevantna tradicija suvremene umjetnosti počinje Duchampom, ignorirajući likovnu praksu nezainteresiranu za promišljanje vlastite vrijednosti i sustava vrijednosti općenito, u kojem tržište regulira sve odnose. Generacija umjetnika šezdesetih i sedamdesetih godina otkriva da se vrijednost oblikuje u tijesnoj povezanosti s fluidnim sustavom burzi i općenito sustavom valutne razmjene. Izložena je dokumentacija više radova konceptualnih umjetnika koji predlažu i realiziraju različite vrste poslovanja s burzom i dionicama, primjerice, projekt Dan Grahama iz 1969. godine, u kojem u oglašniku nudi ulaganje dionica u sebe kako bi si osigurao prosječna primanja, dok sav dodatni profit vraća ulagačima, projekt Les Levine iz 1970. godine koji se bavi trgovnjem dionicama kao umjetničkim djelom, Roberta Morrisa koji budžet vlastite retrospektivne izložbe ulazi u dionice na burzi. Konceptualna umjetnost naglašava upotrebljenu vrijednost antifetišističkog objekta, pokušavajući razmjenju, komunikacijsku vrijednost poistovjetiti s upotrebnom vrijednosti.

Novi kritički modeli

Suvremeni umjetnici ponovno elaboriraju pitanja postavljena sedamdesetih godina sa ciljem stvaranja novih kritičkih modela. Plamen Dejanov & Svetlana Heger izlaze dvije fotografije iz svog ciklusa *Sasvim običan luksuz* — kojem je temelj jednogodišnji ugovor koji su potpisali s tvrtkom BMW, a prema kojem vlastiti izložbeni prostor za vrijeme trajanja izložbe ustupaju tvrtki BMW — do krajnosti radikalizirajući složene napetosti između umjetnosti i sponzorstva krupnog kapitala. Kristof Kintera izlaze ručno oblikovane predmete koji izgledaju poput malih kućanskih aparata, no sasvim su beskorisni, a izloženi su istodobno u galeriji i u trgovini s robom široke potrošnje. Njegovi objekti cirkuliraju unutar i izvan umjetničkog tržišta, na kliznom terenu između distribucijskog sustava umjetničkih djela i robe općenito, a slična taktika aproprijacije tržišnih mehanizama karakterizira i rad Apolonije Šušteršić, koja letcima, dizajnerima i sadržajno posve u skladu s propagandnim materijalima, oglašava prodaju *Ekvivalenta x*, cigle od voska reciklirano u njezinim različitim prostornim instalacijama. Nerealnost univerzalnog ekvivalenta, kojem Apolonija Šušteršić nudi alternativu, preispituje i Lee Mingwei u radu *Novac za umjetnost*, u kojem publiku poziva da umjetničko djelo, origami od novčanica, zamjeni za neki objekt iste vrijednosti. Pitanje paralelnih, alternativnih ekonomija baziranih na razmjeni koja predmetima i uslugama pripisuje jedinstvenu vrijednost oblikovanu izvan matrice cijene i tržišta, tema je kojom se bavi veći broj suvremenih umjetnika predstavljenih na izložbi. Tako skupina Ideal Copy u prostoru Male galerije otvara mješavnicu, u kojoj stranu valutu prema težini mijenjaju za novčice Ideal Copy, proklamirajući namjeru da novac svih zemalja zamjeni za vlastiti novac, fiktivan jednako kao i običan novac. U kontekstu ekonomije poklona, koja afirmira užitak poklanjanja predlažući iskustvo kolektivnog rada drugačije od impersonalne razmjene roba regulirane tržistem, američki umjetnik Ben Kinmont u prestižnom ljubljanskom butiku organizira razmjenu odjeće, dok kolumbijska umjetnička skupina Museo de la calle projektom *Razmjenjivo* poziva posjetitelje izložbe da mijenjaju vlastite stvari za predmete izložene u njihovom uličnom muzeju, postavljenom kao galerijska instalacija, a čiji su eksponati prikupljeni od ljudi koji žive na ulici ili od ulice.

Umjetnost u tranzicijskom kontekstu

Koncept izložbe nastoji pozicionirati vlastitu temu u kontekstu »tranzicijske« slovenske situacije, a pitanje vrijednosti umjetničke produkcije u gabaritima hibridne postsocijalističke situacije, u kojoj socijalistička umjetnička infrastruktura nestaje, a tržišne institucije još nisu nastale, ujedno je i osnovna tema pratećeg interdiscipliniranog simpozija. Izložba i prateći simpozij prva je ovogodišnja manifestacija koja Ljubljani, smještenu na rubu postsocijalističkog svijeta, a gde se u lipnju otvara Manifesta, najveća ovogodišnja europska likovna manifestacija, pozicionira kao privremeno gravitacijsko središte međunarodne umjetničke elite. Projekt *Bezvrijedno (neprocjenjivo)* doista funkcioniра kao jedan od katalizatora samopromišljanja situacije, što pokazuje da muzej kao lokus autoreferencije i samokritike, izgubljen u kontradikcijama društva spektakla, nije tek nostalgični sam intelektualne ljevice, već realna mogućnost koja se stalno privremeno uspostavlja.

Gradani-terminali i virtualna politika

Cyberspace je u stanovitom smislu kolonija potrebna preživljavanju zapadnih društava, na isti način kao što su to u industrijskim društvima bili prostori udaljenih zemalja

Mirko Petrić

Paul Virilio, Brzina oslobođanja, Biblioteka Psefizma, Naklada Društva arhitekata, građevinarstva i geodeta Karlovac, 1999.

Ako piscu ovih redaka nije nešto promaklo, *Brzina oslobođanja* (*La Vitesse de libération*) prva je od brojnih knjiga jednog od najpoznatijih suvremenih francuskih misilaca prevedena na hrvatski jezik. U moru mogućnosti koje potencijalnim izdavačima pruža bogat i poticajan Viriliov esejistički opus, urednički odbor biblioteke *Psefizma* odlučio se za recentan naslov (francuski izvornik objavljen 1995), posvećen vjerovatno najaktualnijem primjeru za točnost autorovih teorija o ubrzaju i estetici nestajanja: kompjutorskoj komunikaciji putem globalno povezanih elektroničkih mreža.

Umjesto robovanja historičkih logici srednjoeuropskog dobrog daka, po kojoj najprije valja upoznati temelje nekog opusa, da bi se postupno došlo do na njima zasnovanih novijih spoznaja, izdavač se odlučio zaviriti *in medias res* u problematiku poticajnu ne samo arhitektima i arhitekticama, nego doista najširoj hrvatskoj kulturnoj javnosti, podjednako gladnoj informaciji iz područja novih medija kao i briljantnog esejističkog stila koji odlikuje pisce poput Virilia. Riječ je o odličnom potezu već i stoga što *Brzina oslobođanja* razmjerno pregledno ponavlja i najvažnije momente drugih autorovih eseja: skeptici kažu da Virilio ionako uvijek iznova piše istu knjigu, maestralnim stilom i u svijek novim primjerima.

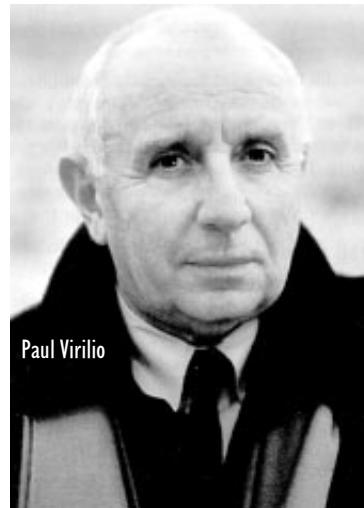
Logistika percepcije

Roden 1932. godine ovaj hrvatskoj publici doista slabo poznat pisac u posljednja je dva desetljeća jedan od najcjenjenijih i najviše prevodenih francuskih intelektualaca. Predavao je na Sorbonni, bio direktor Ecole spéciale d'architecture i urednik časopisa *Espace critique*, *Esprit* i *Cause commune*. Član je utemeljitelj centra za interdisciplinarno proučavanje vojne strategije i mirovne studije CIPRES, a nakon početnog prevodilačkog interesa kod pomalo ekscentričnih europskih izdavača, berlinskog Merve Verlaga, brojni su mu neslovi postigli zapažen uspjeh na sveučilišnom nakladničkom tržištu zemalja engleskog govornog područja.

U novinskom prikazu nemoguće je, uz makar minimalan komentar, nabrojati sve točke autorova interesa, koje u širokim

potezima oslikava tematski niz, sastavljen od naslova nekih njegovih eseja i knjiga: zaobilazne strategije, kriptičnu arhitekturu,

moto kojim se otvara *Brzina oslobođanja*, a koji kaže: *Jednoga dana doći će dan kad dan više neće doći*. Suvremena prometna sredstva

Paul Virilio

nesigurnost teritorija, bunkerarheologiju, mobilizirano tijelo, brzina i politika, čisti rat, narodnu obranu i ekološke bitke, estetiku nestajanja, negativni horizont, stroj za gledanje, rat i kinematografiju, umjetnost motora. Autorovu akribiju i zapanjujuće preciznu utemeljenost izvoda u često neobičnim izvorima informacija — koju zbog svoje esejističke prirode *Brzina oslobođanja* odvije dobro ne ilustrira — moguće je prikazati kratkim osvrtom na knjigu kao što je *Rat i kinematografija* (*La Guerre et cinéma*).

U tom dužem eseju, opremljenom ilustracijama i nešto opšćnjim fusnotama, Virilio, razmatrajući temu iz naslova, lapidarno povezuje detalje tehničke povijesti razvoja oružja, fotografije i kinematografije, osvježavajući ih opisima filmskih prikaza vojnih pohoda, razmatranjem pogleda na rat i kinematografiju pisaca poput Guillauma Apollinairea i Williama Burroughsa te refleksijama na teme kao što su povijest arhitekture kinematografa i razlozi popularnosti striptiza i pin-up djevojaka u doba rata. Podaci iz svih navedenih područja postupno ocrtavaju *logistiku percepcije* koja se razvila od trenutka kad je izravni fizički i optički kontakt sudionika u borbi zamijenjen zvukovima i svjetlosnim efektima rovovskih bitaka Prvog svjetskog rata.

Od vremena kad su na prve bojne avione montirane kamere, često sinkronizirane s mitraljezima u kupolama, preko nuklearnog bljeska koji je u Hiroshima na zidove urezao likove žrtava, do laserskih satelita na kojima se trebalo zasnivati Reaganov *rat zvijezda*, čini se da se razvila fatalna međuzavisnost mehanički ili elektronički reproducirane slike i oružja masovnog uništjenja. Prema Viriliu, vojnom strategijom u dvadesetom stoljeću dominira borba između vidljivog i nevidljivog, sredstava nadzora i kamuflaže. Autoru se čini da su u naše doba *percepcija i destrukcija* postale istoznačnice: fascinatan uvid, pogotovo zna li se da je esej *Rat i kinematografija* napisan još 1984. godine, znatno prije nego što su podaci o *inteligentnom oružju* postali općim mestom u doba Zaljevskog rata.

Poznavajući praksom potvrđenu pouzdanost autorovih prognoza, nije ugodno pročitati

poništavaju prostor: Airbus, kako kažu reklamni slogan, svodi Francusku na kvadrat koji se prijede za sat i pol, a ekspresni vlak TGV *neprestance pobijedi vrijeme vremenom*. Sredstva trenutne telekomunikacijske transmisijske izazivaju pak rastuću nepokretnost *gradana terminala*, preopremljenih interaktivnim elektroničkim protezama, pod neprestanim gospodarskim i tehnološkim imperativom proizvodnje mreža i kontinuiteta ondje gdje je još donedavno mogao biti i diskontinuitet (*Ukloniti udaljenost ubija*, kaže René Char).

Kako se naviknuti na život s povećanim mogućnostima nadzora vlastita okruženja, ali i mogućnosti da se bude nadziran, uz skoru i posve izglednu mogućnost proizvodnje *intelligentnih pilula i mikrorobota koji će polaziti u istraživačke pobjode u ljudski organizam* (to nam obećavaju istraživači iz laboratorija motorne industrije Toyota), te rastuću *patologiju neposredne percepcije* što je dugujemo sada već stoljetnoj industrijalizaciji viđenja, izazvanoj neprestanim napretkom strojeva za gledanje. Kako živjeti u doba mundrijalizacije vremena i svakim danom sve veće virtualizacije prostora; *kako živjeti uistinu ako ovdje više ne postoji i ako je sve sada?*

Bez tehnološkog optimizma

Za razliku od (post)industrijalaca Silicijske doline ili softverskih mogula poput Billa Gatesa, Virilića se zacijelo ne može optužiti za tehnološki optimizam. Manje apokaliptički i manje senzibilne čitalačke duše neke su njegov navod zacijelo smatrati pjesničkim pretjerivanjem, no takvima valja reći da Viriliova esejistička tehnika ne počiva samo na pomno odabranim podacima, nego i na spisateljskom postupku koji ne zazire od onoga što su ruski formalisti nazivali *začudnošću*.

Viriliov ironičan, ali stilski pomalo pompozan nagovještaj posljednjeg velikog otkrića astrofizike (*onkraj prostora Zemljine sile teže nema više prostora do stojnjog tog imena, nego postoji jedino vrijeme!*), primjerice, obrazložen je drugdje u knjizi i vrlo konkretnim znanstvenim i filozofskim izvodima. *Brzina oslobođanja* o kojoj autor govori i koju implicira suvremena elektronička tehnologija takođe nije samo metafora.

Brzina oslobođanja od sile teže na Zemljini, naime, iznosi 11.200 kilometara u sekundi: iako elektronički ekran koji gledamo posjeduje optička i geometrijska svojstva slična prozoru ili okviru slike, pojava video-skopske informacije, koja nas na njemu zapravo zanima, izravno ovisi o ubrzaju od 300.000 km/sek, a koje gravitacija uopće ne ograničava.

Neki među nama već danas imaju prilike okusiti tiraniju okolnosti u kojima su proteznost političkog teritorija i njegova po-

vijest nestali u ime jedinog stvarnog trenutka, kojim napoljetku nitko ne gospodari. Drugima autor, između redaka, obećava da će uskoro doznati o kakvoj je prostornosti uistinu riječ jednom kad izgubimo svaki oslonac, svaku nosivost, pa prema tome i svaku položajnu zasnovanost.

Otići nigdje

Uz viziju virtualizacije politike, u okviru koje će motorizirani čovjek modernizma postati *motilni čovjek*, što dobrovoljno ograničava polje utjecaja svog tijela na nekoliko pokreta za tipkovnicom kompjutorskog terminala, vrlo je zanimljiva i Viriliova interpretacija najnovijih i budućih gospodarskih kretanja. Prinuda zemaljske infrastrukture, kako kaže autor, neprimjerena je razvoju brzine komunikacije: već sada velike tvrtke mogu napustiti svoja sjedišta i *otići nigdje* (tj. u cyberspace), a u budućnosti ćemo svjedočiti, sve većoj zamjeni industrijskog kompleksa informatičkim, s posljedicama *usporedbi s kojima je industrijska revolucija bila tek događaj od manjeg značenja*.

Cyberspace je u stanovitom smislu kolonija potrebna preživljavanju zapadnih društava, na isti način kao što su to u industrijskim društvima bili fizički prostori udaljenih zemalja. Novu tehnološku i političku realnost buduće gospodarske organizacije svijeta prve su shvatile Sjedinjene Države, koje prema autoru već očekuju budući *opći krab svjetske ekonomije* i osnivanju posebna tijela koja brinu o američkom nacionalnom interesu pri ublažavanju šteta *tehničkog integrizma informatičkih teletehnologija*?

Arhitektima i urbanistima, u izdanju čijeg društva je u nas objavljeni ova Viriliova knjiga, bit će zacijelo osobito zanimljiva vizija grada u novoj tehnološkoj paradigmi, u kojoj će svaki realni grad napoljetku postati tek neka vrsta predgrada elektroničkom Omnipolisu, *čije središte ne bi bilo nigdje, a rasprostiralo bi se svuda*. Osobama zainteresiranim pak za nove medije i suvremenu umjetničku praksu osobito će pak biti poticajna poglavila o *oblepi oka* i gubitku tijela u cybersexu, te izvorniku knjige pridodan razgovor s autorom, prenesen iz časopisa Art Presse. U njemu nam se Virilio otkriva kao osoba privržena zadovoljstvu sviranja s drugim kakvo nalazi u jazzu, *nasuprot rave-partyima i konfuznoj bisteriji* koju proizvode, ali također i osoba koju od cijelokupne suvremene umjetnosti najviše zanimaju ples i videoinstalacije. Radovi Nam June Paika, Billa Viole, Garrya Hilla, bračnog para Vasulka i Michaela Snowa propituju, naime, jednu od Virilića najdražih i za našu epohu presudno važnih tema: pitanje tijela i njegove sve veće virtualizacije.

Može se bez odviše dvomljena reći da je ova tečno prevedena (Gordana V. Popović) i iznimno uljudno grafički opremljena knjiga (Dalibor Martinis) jedan od najvećih izdavačkih događaja u Hrvatskoj u proteklih nekoliko godina, nadajmo se prvo u nizu sličnih budućih izdanja što bi mogla pripomoći da se hrvatska čitalačka i intelektualna javnost približi kulturnom prezentu koji već žive zasad pričično izolirani segmenti hrvatskog društva.

Kobna, melan-kolija

Žeželjev autorski jezik, atmosferu postapokaliptičnog futurizma, moguće je smjestiti negdje između kreacija takvih velikana strip-a kao što su Bilal i Pratt

Rade Jarak

Danijel Žeželj, Kuga, originalne strip-table, Galerija Studentskog centra, Zagreb, veljača 2000.

Fasciniraju me Žeželjeve prijeteće i sabsne perspektive — način na koji uspijeva izraziti kroz svoje priče i svoje likove — osjećaj melankolije nečeg uznenirajućeg i kobnog.

Federico Fellini

agrebačkoj je publici predstavljeno hrvatsko izdanje strip-albuma *Kuga*, prvobitno objavljenog u Italiji 1998. godine pod nazivom *La peste*. Autor strip-a, Danijel Žeželj je — da upotrijebim sintagmu iz prošlih vremena — *naše gore list* koji je uspio u svijetu. Premda smo na nedavno održanoj tribini o *Zarezu* čuli zamjerke na račun ovih novina čije recenzije, navodno, nisu bile dovoljno polemične, Danijel Žeželj zadnji je čovjek na kojemu bi se mogla oštreni kritičarska kopljia. Njegov je uspjeh čist *kao suza*. Postigao je svjetsku slavu zahvaljujući isključivo vlastitu radu i talentu. Premda je stripovski jezik

univerzalan i razumljiv na svim kontinentima, za razliku od književnosti kojoj je ipak potrebna nešto veća *logistika*, možda je uspjeh zbog toga bilo još teže postići. Uzgred, strip je kao i krimić *lagani* masmedijski fenomen koji je za razliku od visoke umjetnosti skoro čitavo prošlo stoljeće održavao takozvanu ideologiju priče na zadovoljstvo širokih konzumentskih masa.

Iz biografije saznajemo da je Danijel Žeželj rođen 1966. godine u Zagrebu, gdje je pohađao Likovnu akademiju. Negdje krajem osamdesetih počinje njegov uspon: prvo u domaće studentске medije, potom u domaća fanzinska strip-izdanja. Zatim slijede objavljanja u Italiji, Švicarskoj i Velikoj Britaniji. Potom Žeželj ostvaruje klasični američki san: 1995. godine odlazi u Seattle. U Americi objavljuje stripove, ilustracije u prestižnim novinama, sudjeluje u multimedijalnim projektima. Prošle godine dobiva dodatno priznanje u vidu tiskanja albuma u stripovskoj najjačoj europskoj zemlji, Francuskoj, tradicionalno kritičnoj prema stranim autorima. Dakle iza Žeželja je nekoliko strip-albuma objavljenih na talijanskom, engleskom, francuskom i hrvatskom jeziku, sve odreda ostvarenja u samom vrhu svjetske produkcije. Tačnije treba dodati da je

Žeželj treći član kultne autorske skupine *Slipa konfidenca*, druga su dvojica Greiner i Kropilak, koji se bave umjetnošću i dizajnom.

Za Žeželjev je autorski jezik karakterističan crno-bijeli grafizam oštrenih zasječenih linija. Njegove figure ostavljaju dojam tromosti i težine, poput usporenog crno-bijelog spota. Radnja se odvija u prostoru kafkijanske izgubljenošći unutar turobog i egzotičnog svijeta na rubu ili nakon apokalipse. Vizualno, u strukturi njegovog kada primjetno je fokusiranje na detalj, često decentriran i gotovo nevažan, koje potpuno eliminira širinu scene, izbjegava definirati kontekst i proizvodi određene psihičke (emocionalne) efekte sužavanjem skopičkog polja. Naracija njegovih stripova slijedi ideološke i mitske tokove marginalnih, društveno odbačenih grupa. Žeželjev autorski jezik, atmosferu postapokaliptičnog ili patafizičkog futurizma, moguće je smjestiti negdje između kreacija takvih velikana stripa kao što su Bilal ili Pratt. Vjerovatno je stilski najbliži Franku Milleru, koji mu je očito bio uzor. Žeželjev je album *Sun City* zapravo replika ili protualbum na poznati Millerov *Sin City*. Od Millera dobrim dijelom preuzima način kadriranja, dinamički slijed naracije i vizuelnu karakterizaciju likova.

Budući da su izloženi originali, na kojima su vidljivi Žeželjevi crtački postupci i ispravke, omogućeno je domaćim klincima, mlađim autorima i strip-fanovima, nedovoljno educiranim i željnim sličnih izložbi, da se upoznaju s visokoprofesionalnim autorskim originalima. Žeželjeve table nastaju postupkom kolažiranja i preklapanja crno-bijelih površina, s tipično stripovskim kontrastima — podsjećajući donekle i na Lesiakove crteže — dok preciznim prelazima sive, prskanjem i tapkanjem nastaju adekvatni volumeni. Serijom fotokopiranja, umnažanja i prepletanja planova autor dobiva zadovoljavajuću kakvoću pojedine strip-table, koja uglavnom ostavlja dojam poetična, mistična i sirova svijeta.

Dakle, pred nama je izložba autora kojemu je zahvaljujući talentu i radu išlo glatko i čija karijera jednostavno nema slabe točke. □

likovnost

Radikalno i nježno

Kako je završila izložba Ivana Kožarića Skulptura 1954-2000

Antun Maračić

Kožarićevo dovršavanje brončanog kipa iz 1954. godine, produženjem njegove već i do tada ekscesno duge ruke, pomoću 350 metara trake alu-folije pokazalo se sretno neuspjelim.

Ne samo da su te stotine metara još uvijek tek simbolična slika želje za beskonačnim (pa i njena ironiziranja), nego ni sam vremenski kraj izložbe nije uspio okončati rad. Tu dugu zmiju, naime, bilo je nemoguće transportirati, jednakako kao što je i teško bilo pronaći mjesto kamo bi se ona pohrnila.

Tako se prirodno rodila ideja da se rad podijeli ljudima.

Iz čisto praktičnih razloga, dakle, točno mjesec dana nakon otvorenja izložbe, na datum (22. 2. 2000) koji bi svojom asonancom mogao zaintrigirati numerologe i kabaliste, dogodio se *happening* u Hrvatskom društvu likovnih umjetnika. Javno demontiranje izložbe i dijeljenje komada svjetluće vrpece okupilo je neočekivano mnoštvo šarenog svijeta. Stvorila se radosna gužva stotine nestrljivih pretendenata koji su opsjedali prezaposlene rezače.

Vrpca je rezana na nejednake dijelove, velike prema pojedinačnim željama, od simboličnih komadića veličine dlana do dvadesetak metara dugih komada. Svaki taj dio umjetnik je uredno potpisivao.

Te su se večeri, odašiljući dobre vibracije, laci, srebrni komadi pod rukom vlasnika, u automobilima i na njihovim krovovima razmilići gradom poput pitomih prizemljenih zvjezdanih repiça. Posijavši djelo široko među ljudi, Ivan Kožarić ujedinio ih je svojim znakom. I još jedanput, radikalno i nježno u isti mah, ostvario je svoje temeljno vitalističko načelo otvorenog djela. □

Karmen Bašić

Pisma iz Indije

Pisala je to osoba oštih opažaja i eruptivnih, ali treperavih osjećaja, djetinje znatiželje i mora asocijaciju, profinjena jezika i snažna izraza

Gvozden Flego

Osjećam se zbumjeno pred za života neobjavljenim istraživanjem Karmen Bašić o putnicima u Indiju iz naših krajeva. Možda i stoga večeras neću govoriti o tome radu i drugim Karmeninim rukopisima. Govorit ču o Karmen. Zapravo neću govoriti ni o Karmen. Želio bih da Karmen večeras razgovara s nama. Ili, barem, da nam pripovijeda. Da nam kazuje o fascinantnim susretima s jednim drugačijim univerzumom s kojim smo se uporno, iako još bez uporišta, hrvali u studentskim danima. Odbrao sam dijelove Karmeninih pisama iz Indije. Pisama iz Indije, posve osobnih zapažanja, koja nisu bila namijenjena javnosti. Procitat ču ih u nadi da će nas pobuditi da opet budemo s Karmen. Barem nakratko.

Karmen, Rada Iveković i ja provodili smo studentske dane i noći raspredajući i svadajući se o novim svjetovima, naslućivanim u predavanjima profesora Radislava Katičića i klasičnim indijskim tekstovima u koje nas je on uvodio i učaravao. Tako nabrušeni, jedva smo čekali da i fizički zakoračimo u taj svijet.

U Indiju je ponajprije otputovala Zdravka Matišić, a potom, 1970. g. i Rada. To ljetno, nakon Radina odlaska, Karmen je uporno kopala po Dubrovačkom arhivu i radila na svojem sada objavljenom rukopisu, a Radino prvo prispjelo pismo ovako komentira iz Slanog 8. 8. 1970. godine:

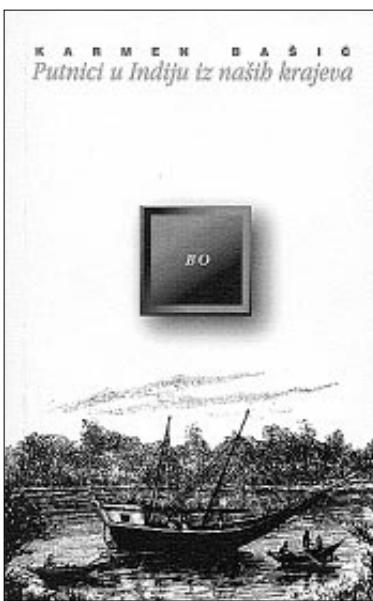
»Sve što je vidjela u Indiji nije vidjela nigdje drugdje na svijetu, a niti u snu, niti u mislima. Sve je iznenadujuće, a i ono što je znala nije onako kako je zamisljala. Treba dugo biti tamo i kad se čovjek vrati, ima veliko bogatstvo.«

Novi svijet

Godinu dana kasnije i Karmen se otiskuje u taj Novi svijet. Tako otpočinje intenzivna korespondencija u kojoj Karmen, općijena novim načinom egzistiranja, živo pripovijeda o svojim svakodnevnim iskustvima i brojnim putovanjima. Život u Indiji postaje poprištem svakovrsnih istraživanja, kako onog drugačijeg, tako i vlastitog. 28. 8. 71. g. Karmen pripovijeda o svojem putovanju u Rajasthan:

»Bili smo u Rajasthanu: Alwar, Ajmer, Jaipur, Udaipur, Chittor. Sjećaš se iz učenja povijesti jauhara na Chittoru. Tamo su tri puta žene palile grad, a muškarci oblačili safransku uniformu prije smrti. Chittor je veliko plosnato brdo usred ravnice, opasano zidinama, s mnoštvom palača, hramova, svetišta, osmatračica, jedna strašno uzbudljiva pozornica za one dogadaje. Prilazi se serpentinama oko brda.

Tako se penju i zidine i svaki zakret označuje velika kamenka kapija. Mislim da ih ima osam.

hovom nadzemaljskom ljubavi, gdje izvanredna mladića do boga uzdiže ljubav žene i pridonosi tako njegovo božanskoj misiji. Jako je zanimljiv ovaj dio mita o Kršni, koji je u svakom pogledu vrlo interesantno indijsko božanstvo. Njegova božanstvena ljuprosti i privlačnost izljudiće pastiriće i Radhu, zanosih ih i pretvara u nesrečna, predana, sretna stvorenja, a on s druge strane u tom kontaktu s ljudskom ljepotom i čistim osjećajem (bhakti) bogati svoju kozmičku snagu i postaje obvezan ljudima. [...] Kako je Vrndavan hodočasno mjesto svaki hram predviđa prostorije za goste pa stanuje u hramu. Tamo se dobiva i hrana na divan indijski način. Poredaju se tepisi u uskim redovima, svi posjedaju jedan do drugoga s prekrivenim nogama, na pod ispred tebe sluge postave tanjur od lišća, male glijene zdjelice i posudicu za vodu i onda se servira indijska hrana. Jede se rukama, zapravo kruhom, kako si možda vidio kod Jaina i atmosfera je izrazito prijateljska.

put dvije starije žene kako su posve zanesene ustale i stale plesati. Teško mi je sad prenijeti to sve značenje njihova uživljavanja, jer je to sve u utvrđenoj tradiciji i svaki pokret ima svoje značenje, ali samo ovako, dolazeći iz suvremenog zapadnog svijeta, odjednom sam shvatila gdje je čar diskoteka i koju osnovnu potrebu čovjekovu zadovoljavaju. Još da imаш sliku njihove odjeće i načina kako vezuju sari, onih indijskih teških mirisa, u bojama neba kao na lošim razglednicama i općeg oduševljenja, koje se u jednom trenutku pretvara u samostalnu energiju nad njihovim glavama, skoro oblikovani zvuk. Kako je Radha rođena u četiri sata ujutro, provela sam noć (...) spavajući na kamenom tlu hrama u Barsani, među ostalim svijetom. Slika ne pripada nikakvom vremenu koje postoji u mom znanju. Odjednom je sve bilo toliko nevjerojatno (rano ujutro, u prasak zore, baš prije nego što će se Radha vratiti od Kršne, kad su čula malo izmorena a mozak radi automatski). Ogromna dvorana,

vijeda o klimatskim mijenjama no o radu na tekstu ili o vlastitim raspoloženjima. Izabrao sam ona mesta iz kojih se, čini mi se, kroz poetiku doživljaja nazire poetika događaja.

Dio ljeta '77. g. Karmen se iz delhijske vrućine i sparine sklanja na obronke Himalaja pa 23. 7. 77. godine piše:

»U Manaliju bijeli vrhovi nad oblacima, iznad uzbudljivog brdovitog pejzaža u kojem žive ljudi, lebde kao metafora prirode za vrijeme: statični i monumentalni kao prošlost i otvoreni svemu što se može dogoditi. To je kad ovako bezuspješno nastojiš da ih integriraš u svoj pojmovni svijet. Kao doživljaj u stvari ne postoje jer ih ne može savladati, naprosto nigdje ne spadaju. Kad im prideš (penjali smo se jednom na 5000 metara), pretvore se u prostranstvo bez kraja u kojem vlastna neka etika slobode koju moraš moći izdržati, izazov želji za samotnošću kad je jedino što čuješ zvuk vlastitoga bivanja.«

Naporna zemlja

Možda bi opise promjena vremena i zbivanja u prirodi trebalo osjećati metaforama o raspoloženjima, o perfekcionističkim dilemmama u disertaciji, o pokatkad složenim zdravstvenim tegobama. U dva zadnja pisma, s kraja kolovoza i početka studenog 1977. godine, Karmen oslikava sljedeći diptih, u kojem nazirem svojevrsni sažetak njezinih refleksija o Indiji:

»S druge strane, drveće i nebo nadmašuju i ispunjavaju i najkreativniji maštu. U tom pejzažu živi svijet bez povijesti, narod koji se nuda i utječe bogovima, a ne mjesnim starješinama, milicijama ili bilo kakvo ispostavi organizirane uprave. Za usporedbu, gdje je ona Nadina lavinija koja osjeća da se lomi sigurnost njena dosadašnja života? Ovdje se ništa ne lomi i nitko stvarno nije ugrožen u svome trajanju. Mislim da je to fantastično, Željko o tome pravi filmove koji se svima svidaju i koji pogadaju tamo gdje je čovjek uopće najkonzervativniji, u emotivno-estetske mehanizme, ali tako katkada spašavaš razum.«

»Vani je na prostranim nebesima purnima, kako Indijci odvajkada kažu za pun mjesec. U takve noći svijet je dobar, vile šetaju između drveća i provlače se kroz paunove repove, pastirice se skupljaju oko Kršne, mali patuljci čine dobra djela, a prinčevi zapanjuju svoje bijele konje. Izbačim li se iz ovih prvih asocijacija, reći ču ti da su monsunski noći u Indiji, ovako zatećene svjetlom mjeseca, neodoljivo kompaktne i stimulativne. Otvorila sam prozore i ugasila aircondition koji inače vazda šumi pa ne čuješ ni vlastite misli. I kod mene se čuju cvrčci. Vrućine su prošle, ali još uvijek se vraćam kući potpuno mokra od znoja. Ovo ne valja pričati nekome tko nije bio u Indiji. [...] Sve vrijeme jedva čekam da se vratim, ili bolje, da ostavim ovu napornu zemlju. Indija je lijepa, sasvim neizrecivo, ali teška i složena baš u ovo doba mog bojavka ovdje.«

Pisala je to osoba oštih opažaja i eruptivnih, ali treperavih osjećaja, djetinje znatiželje i mora asocijaciju, profinjena jezika i snažna izraza. Karmen je, koliko znam, posvuda tako djelovala — i umom i srcem, no iznad svega osobnom snagom. Punim angažmanom, čudesnom energijom i rijetko gorljivom strašću. Z

Slavlje je prava religiozna svecanost, kongregacijskog tipa. Svi posjednu ispred pripremljene pozornice na kojoj će se prikazivati Kršnala, Kršnina igra, zapravo prikazanje događaja iz Kršnina života prema gotovim kazališnim djelima. Prije toga se jedan sat pjeva kirtan, ritmičko pjevanje, koje će bhakti dovesti u stanje udivljenja i oduševljenja, pogodno za gledanje drame.

Postoji poetika ovog doživljavanja religioznog teatra i pjesme (Rupagosvamin). Muzika je divna, svirači i pjevači profinjeni umjetnici, ritam priljepčiv i prostudirano ili prirodnom same stvaru u postupnim usponima do klimaka, pa opet ponovno. Iskrenost i emotivnost ovog svijeta, jednostavnost i daleki domet ove umjetnosti nešto je najuzbudljivije što sam doživjela u Indiji. U neka doba se pojedinci podižu i naprostu plešu, žene posebno, ples Kršninih pastirica, koji izgleda divno. Vidjela sam ovaj

Klima teksta

Karmen se vraća u Zagreb '73. no '76. g. ponovno odlazi u Indiju. Intenzivno radi na disertaciji, ali sada mnogo više pripo-

Nedavna kratka anketa o koristi ženskih studija za život iznenaduje nedostatkom odgovora koji bi se referirao na žensku povijest. Indikativno je da su odgovori usmjereni na ideološke ili psihološke spoznaje, poput spoznaje o negativnoj konstrukciji feminizma u javnosti ili spoznaje o »vlastitom glasu«, ali o povijesti žena ili specifičnoj povijesti feminizma nema nikakva spomena.

Počnimo od starog argumenta. Činjenica je da akademsko obrazovanje tek izuzetno sadrži informacije o ženama u povijesti. Kada bi se sudio samo po zapisima koje su povjesničari (s iznimkom onih najboljih), ostavili o prošlosti, došli bismo do zaključka kako žene uopće nisu postojale. Povjesničari privilegirane, tradicionalne historije, koja kao objekt istraživanja uzima teme rata i mira, diplomacije, ideologije, nisu pokazivali interes za povijest svakodnevnic, ekonomsku ili socijalnu povijest. Odgovornost u prvom redu počiva na prevladavajućem mišljenju po kojem je samo aktivnost u javnom životu *povijesna*, a ta je najčešće muška, i da je privatnost, »prirodna« domena žene, nepromjenjena i nevažna.

Povijest žena stoga predstavlja napor da se otkrije, razumije i interpretira prošlost žena u svojoj kompleksnosti. Današnje spoznaje o povijesti žena iznimno su razgranate, a sistematizacija koju je o ženskoj povijesti ponudila još 1979. godine Gerda Lerner, jedna od najutjecajnijih američkih povjesničarki i prva predsjednica American Historians Association, strukovne organizacije američkih povjesničara, do danas je ostala najkorisnija. U prvoj, ranoj kompenzacijskoj fazi treba pokazati jednostavnu činjenicu da žene postoje u prošlosti. Tko su bile žene, što su postigle i zašto su uopće upamćene u povijesti? To je mjesto s kojeg se istražuju slavne žene u povijesti, gdje su žene u središtu istraživanja kao subjekti priča i agenti promjene. Tu pripadaju istraživanja vremena i uloge Marije Terezije, kraljice Viktorije ili općenito biografije iznimnih žena. U Hrvatskoj je dobar primjer takvog istraživanja Lasićeva uvodna studija za biografiju Marije Jurić Zagorke ili biografiju Koraljke Kos o glazbenici Dori Pejačević. Slavica Stojan, s nekoliko knjiga o dubrovačkim umjetnicama, naslađuju se na Zdenku Marković, čiji je interes za poznate Dubrovkinje od ranih sedamdesetih godina inspirirao današnja istraživanja. Prije dvadesetak godina knjiga Jovanke Kecman o ženskim i radničkim organizacijama između dvaju ratova, iako stilski rigidno djelo, otkrila je bogatstvo sadržaja koji je nadzivio autoričinu metodu.

U drugoj, kontribucijskoj fazi povijesti žena potrebno je odgovoriti na pitanje kako su žene zajedničkom ili pojedinačnom akcijom pridonosile razvoju određenih pojava, pokreta i ideologija u prošlosti. Kako su žene utjecale na razvoj demokratskih ideja u prošlosti? Postoji li i kakva je njihova uloga u formiranju nacionalizma kao ideologije? Relativno je dobro poznat odnos socijalista, komunista, nacista, ili, primjerice, fašista prema tzv. »ženskom pitanju«, no kaka su iskustva samih žena u dodiru s tim moćnim ideološkim sustavima? Kakvo je žensko iskustvo revolucija, rata i svakodnevnih opresija?

Kulturna determinacija različitosti

Namjera je povijesti žena (odnosno, kako je danas uobičajeno reći, povijesti roda, jer ne radi se samo o ženama ili o muškarcima, već o skupu različitih, često kontradiktornih značenja koja se pripisuju pojedinom spolu) ispitati sve povjesne društvene odnose iz feminističke i (možemo se sporiti je li to sinonim) ženske perspektive. Takav napor podrazumijeva analizu svih institucija koje uzimaju u obzir specifičnost rodnih karakteristika. U osnovi se radi o pitanju društvene konstrukcije, odnosno kulturne determinacije različitosti. Ova se faza bavi otkrivanjem, neki bi rekli i konstrukcijom, ženskih uzora, modela ponašanja i ženskih aktivnosti tijekom prošlosti. Registriraju se djelatnosti ženskih pokreta koji su se od Francuske revolucije na ovom u pravilu bavili političkim zahtjevom za pravom glasa. Radi se dakle o detektiranju sufražetskih, odnosno feminističkih akcija, pokreta ili organizacija. Nemoćuće je izlistati bibliografiju djela koja su u evropskoj i američkoj historiografiji posvećena ovim temama. No izuzetno je važno na ovom mjestu spomenuti antropološki i povjesni doprinos Lydie Sklevicky koja je postavila upravo ova pitanja u hrvatskoj historiografiji. Jednako tako je nemoguće zaobići Dunju Rihtman-Augustin, antropolo-

ginju koja je za jedan od predmeta svog istraživanja uzela kućne zadruge, te je kroz njih otkrivala ili konstruirala oblike ženskih modela ponašanja i aktivnosti u jednom do tada zanemarenom i izoliranom segmentu društva. Obje znanstvenice su u određenom smislu nasljednice Vere Erlich Stein, zagrebačke začetnice kulturne antropologije, prve autorce studije o južnoslavenskoj kućnoj zadruzi i patrijarhalnoj obitelji.

Treća, totalna, kako je Lerner naziva, holistička historija, koja se u najširem smislu može smatrati kulturnom poviješću, po-

prepoznavanja ženskog elementa. No segregacija ženske povijesti, kakva se često prakticira u zemljama u kojoj je ona ne-sumnjivo razvijenija nego u nas, dovodi do izolacije žene i kao povjesničarke i kao istraživačice. Isključivost pri istraživanju rezultira skromnim rezultatima. Bilo bi to kao kad bi povjesničar, koji se bavi socijalnom povijesu, svoju interpretaciju određenog razdoblja izvodio isključivo iz istkustva i istraživanja jedne društvene klase, primjerice radništva. Potrebno je prekinuti s doista raširenom segregacijom ženske povijesti

propita iz nove, do tada zanemarene perspektive. Povjesna analiza tako uzima u obzir specifičnost rodnih karakteristika, ali i način na koji se kroz povijest konstruira različitost.

Zaključak bi tako mogao biti kako kreacija i očuvanje ženskih i muških identiteta, socijalnih uloga, institucija, sistema vrijednosti i vjerovanja, uviđek prepostavlja različite razine pregovaranja i kompromisa, a često i otvorenu borbu. Poput sadašnjosti i prošlosti je sve prije nego jednoobrazna, jednolična i homogena. U raspravi o prošlosti nužno je pitanje profesionalizma, povjesne imaginacije, ali i stila.

Interdisciplinarni istraživački pristup

Za razvoj ženske povijesti odlučan je i posebno inspirativan interdisciplinarni istraživački pristup. U istraživanju se konzultiraju novi izvori, čiji raspon ide od istraživanja umjetničkih djela, arhitekture, topografija gradova i sela, do logičnih ostataka prošlih života, kao što su privatna pisma, dnevničci, zapisi. To dakako znači povratak istraživača u arhive: državne, gradske, privatne, ali s novom svješću o vrijednosti materijala. U europskim zemljama i SAD-u razvili su se specijalizirani arhivi, često vezani uz sveučilišne knjižnice, ali kao autonome znanstvene institucije koje sakupljaju specijaliziranu građu. Kako je nov materijal potrebno ne samo pronaći i čuvati, već ga i približiti znanstvenoj publici, grada se sakuplja, snima na mikrofilmove, tiska i objavljuje u posebnim izdanjima. U razdoblju nakon Drugog svjetskog rata razvila se metoda tzv. *oral history* ili usmene povijesti, a temelji se na razgovorima sa živim svjedocima prošle stvarnosti. Posebno se inspirativnom ona pokazala u istraživanjima nacističke svakodnevnic. Claudia Koonz, autorka knjige *Mothers in Fatherland*, na temelju razgovora s Njemicama nakon završetka rata dokazala je dubinsku povezanost nacističke ideologije i utjecaj koji je ona imala upravo na sferu privatnosti, odnosno svakodnevnic, i na žene izravno. Da se poslužimo tom paralelom: što znamo o razdoblju NDH, svakodnevničkih tog vremena? Vjerujem da bi temeljito istraživanje odgovorilo na mnoga otvorena pitanja koja o tome vremenu postoje, ali na njih nije dan odgovor.

Profesionalna udruženja poput *Medunarodne federacije za istraživanje ženske povijesti* posporješuju komunikaciju među povjesničarima i povjesničarkama čiji je akademski interes usmjeren na ovu temu. U Hrvatskoj je, usprkos pojedinačnim naporima znanstvenica različitih struka, povijest žena, odnosno ženska povijest još uvijek nepriznata kao legitimno akademsko i studijsko područje. Ipak, nakon dvadesetak godina feminističkih aktivnosti, sazrijeva spoznaja o važnosti ženske povijesti. U svijetu je ona povezana s predavanjem povijesti — na školama i fakultetima, što u Hrvatskoj nije slučaj. Rijetki su diplomski ili magistrski, odnosno doktorski radovi s temama rodne povijesti, a ne postoje ni posebni kolegiji koji bi se u redovitom *curriculum* time bavili. Izuzeci samo potvrđuju pravilo. Rezultati pojedinačnih istraživanja više govore o privatnom interesu nego o sustavnoj odluci da se ženskom povijesu bave akademske institucije.

Političnost i ideologiziranost

Postoji još jedan razlog zbog kojega je ženska povijest često zanemarivana kao ozbiljna znanstvena disciplina, a taj je njezinu navodnu političnost i ideologiziranost. Inspiracija ženske povijesti izravno je vezana za feminističke i društvene pokrete šezdesetih i sedamdesetih godina ovog stoljeća. Ovo je potrebno naglasiti jer je (naročito u Hrvatskoj) kod historičara i historičarki prisutan zator od tradicije alternativnih pokreta i politike (koja se najčešće razumije kao ekskluzivno negativna, nerijetko ideologizirana djelatnost pojedinaca ili političkih skupina, a manje kao sudjelovanje u brizi za javno dobro).

Ženska povijest je u posljednjih trideset godina postala veliko, popularno i uspješno područje istraživanja kojim se bave profesionalni povjesničari i povjesničarke. Upravo je povijest Hrvatske i jugoistočne Europe insuficijentna u temama i razradi ženske povijesti. Moglo bi se zaključiti kako danas, na kraju tisućljeća, muza povijesti Clio ima problem. Ona je emancipirana žena, svjesna svojih sposobnosti i prilično dobro obrazovana, no još uvijek se počesto suočava s predrasudama i stereotipima o njezinu »pravu mjestu« u prošlosti.

Esej

Paradoks ženske povijesti

Povijest žena predstavlja napor da se otkrije, razumije i interpretira prošlost žena u svojoj kompleksnosti

Andrea Feldman

U Hrvatskoj je, usprkos pojedinačnim naporima znanstvenica različitih struka, povijest žena, odnosno ženska povijest još uvijek nepriznata kao legitimno akademsko i studijsko područje

ŽENSKI STUDIJI

Design: Sonja Ivelović

drazumijeva analitičku kategoriju roda kao jednu od komponenti povjesne sinteze. Potrebno je na osnovi ponovnog promišljanja reinterpretirati povijest, odnosno s novih pozicija izazvati stare interpretacije. Civilizacija se u najširem smislu sastoji od integriranih aktivnosti muškaraca i žena. Da bi se ona u potpunosti shvatila, nužno je postaviti nova i drugačija pitanja. Tako će biti moguće doći do novih periodizacija povijesti, kao i do novih interpretacija kakva je ona o nepostojanju renesanse za žene ili novo viđenje »mračnog srednjeg vijeka« koji, kad su žene u pitanju, možda nije bio tako mračan. Iako je činjenica da su povjesničari u većini ostali slijepi za prošlu stvarnost žena i važnost žena kao sudionica i subjekta povijesti, ne znači da se povjesničari i povjesničarke nisu i ranije bavili ženskom prošlošću. Ako se prisjetimo djela Jacoba Burckhardta, povjesničara devetnaestog stoljeća koji je promijenio način dotadašnjeg razmišljanja o civilizaciji renesanse u Italiji, možemo reći kako je kvalitet njegova rada razmjerna njegovom interesu za žene renesanse. Žene su u Burckhardtovoj interpretaciji funkcionalne kao majke, supruge i kćeri političkih moćnika, kao vještice koje pripremaju moćne afrodisijake, ali i kao središta društvenog života i moći.

Segregacija ženske povijesti

Postavimo pitanje o ženama u ilirskom preporodu, koji je relativno dobro istražen, i je li moguće dobiti sveukupnu sliku tog pokreta bez uključivanja spoznaja o ilirkačima i njihovu prilogu? Znamo li uopće nešto o njihovom značaju?

Paradoks se skriva u pozivu na univerzalnost: nema univerzalne povijesti bez

(a u širem smislu i ženskih studija) i uključiti ih u opće povjesno ispitivanje. Ako se reintegrira istraživanje ženske povijesti u tzv. opću povijest, bit će to na korist povijesne znanosti.

Ženska povijest i sama ima svoju povijest, no malo je toga što se danas kod nas o tome zna. Jedna od rodonačelnica ženske povijesti u Americi, Mary Ritter Beard, koja je još dvadesetih godina našeg stoljeća prva u SAD-u pokrenula raspravu o problemu istraživanja ženske povijesti, tvrdi: *Žena jest povijest i stvara povijest. Sub specie aeternitatis.* A ipak nije mogla izbjegći primarnu identifikaciju u historiografiji gdje su je redovito predstavljali kao suprug Charlesa A. Beard. Pokušala je — bez uspjeha — zaintrigirati povjesničare za istraživanje ženske povijesti i napisala nikada prihvaćen prijedlog na 55 stranica o predavanju ženske povijesti. Godine 1946. izlazi njezina knjiga *Žena kao sila u povijesti* koja je, iako se danas čini zastarjelom kako metodološki tako i osnovnom tezom o podčinjenosti žene, ipak tri godine prije pojave Simone de Beauvoirina *Drugog spola* inicirala raspravu o ženskoj povijesti. Godine 1952 — 1953. na Radcliffe Collegeu, ženskom Harvardu, profesorica Alma Luts prvi je put održala seriju predavanja i seminara o ženskoj povijesti. No tek se s tzv. »drugim feminističkim valom« ženska povijest čvrsto uspostavila kao dio akademskog *curriculum*. To se posebno odnosi na SAD, rodno mjesto ženske povijesti, gdje su ova istraživanja najrazvijenija.

No ne radi se o tome da povjesničari pod utjecajem popularnih trendova stvaraju novu historiju poput madioničara. Razvoj ženske povijesti, kao dijela kulturne povijesti, nastaje iz namjere da se povijest

Biljana Kašić, politologinja i osnivačica Centra za ženske studije

Država se ne događa nekome drugome

Recepacija Ženskih studija bila je slična recepciji svakog alternativnog misaonog angažmana, te su pojedini šovinističko-mizogini istupi više ovjeravali patrijarhalno i ženomrzačko okruženje nego što su bili izravno usmjereni na djelatnosti Ženskih studija

Razgovarala: Nataša Govedić

Razgovoramo s uglednom politologinjom i jednom od osnivačica Centra za ženske studije, Biljanom Kašić

Danas u svijetu postoji čitav niz nevladinih studija, među kojima po učestalosti ipak prednjajući tzv. „Ženski studiji“, ali tu su i »Chicano studies« (meksičkoj kulturi tj. studiju usmjerenu protiv hegemonije bijele Amerike, baš kao i »Afroamerican Studies« itd.) te čitav niz tzv. postkolonijalnih te multidisciplinarnih sveučilišnih novoprdošnika. Kako objašnjavate njihov nastanak i opstanak?

— Doista ne vidim ni jedan pravi razlog za održavanjem nekreativnih sveučilišnih ustanova i zastarjelih modela proizvodnje znanja pa ni u našem okruženju. Jer zalagati se za novi model akademiske zajednice primjerom gradanina/gradanici svijeta, kako bi rekla poznata američka filozofkinja Martha Nussbaum u svojoj knjizi *Cultivating Humanity*, spada u red etičkih imperativa na prijelazu u novo tisućljeće. Riječ je ne samo o »kulтивiranju humanističkih znanosti« na sveučilištu, već o »kulтивiranju spoznaje« na način da ona prepozna, analizira i artikulira to simbolički *Drugo* (žena kao *Drugo*, rasa kao *Drugo*, etnička manjina kao *Drugo*, tzv. Treći svijet kao *Drugo*). Kada su se primjerice potkraj šezdesetih godina osnivali ženski studiji i to najčešće kao »antisveučilišta«, oni su ubrzo sami otvorili pitanje unutarnje dramatske veze s postkolonijalnim, afroameričkim studijima, te studijima etničkih manjina. Zašto? Ponajprije stoga što ignoriranje *opresiranih identiteta* i znanstvenog govora o njima nije bilo održivo s pozicije same znanstvene spoznaje, a da ne govorimo o globalnoj diskriminacijskoj praktici u obrazovanju, kulturi i politici. Jasno je zašto se istraživanje multikulturalnosti, multietičnosti i multirodnosti nametnulo ključnim pitanjem sveučilišnog obrazovanja posljednjih desetak godina. Mnogi prestižni fakulteti danas u svoje obrazovne programe stavljaju upravo one studije koji su dosad bili »nevidljivi«, proglašavani »neakademski«, ili su pak, poput marginalija, obrubljivali okosnicu nosi-

vog obrazovanja, a radi se upravo o studijima koje vi spominjete, dakle »studijima ne-zapadnih kultura«, »afro-američkim studijima«, »žen-

Možete li objasniti kako je (mislim i na legalni put i na profesionalne motivacije) došlo do formiranja »Centra za ženske studije«?

sponzajnih predrasuda. Oko toga i dalje nastojimo. Ideja Centra je sve vrijeme osmišljavati i razvijati vlastiti model obrazovanja, te siguran i studenticama motivirajući prostor za kreativno učenje.

Pristup političkoj vidljivosti

Nedavno ste bili na tribini povodom 25 brojeva Zareza, a jedan od vaših temeljnih interesa jest proučavanje javnosti. Mislite li da je kod nas uopće moguća javna debata u kojoj sugovornici ne drže dugačke monologe, nego eventualno jedni druge i slušaju? Mislite li, nadalje, da je tzv. hrvatska »javnost« u stvari »muška javnost«?

— Ako po strani ostavim sadržaj razgovora koji se ne može prepričati, a imao je nakanu propitati moć medija, začuđena sam tipom govora dijela udvođenika. Bolje rečeno, njihovim javnim nepristankom na promjenu obrasca koji je u monologizirajuće-propovijednoj maniri »osigurao« nemogućnost razgovora. Neupitno monologijsko uvjeravanje ne samo da spada, kako je jedna feministkinja duhovito primijetila, u ovaci diskursa, već ne otvara mogućnost govora slusaljivosti, ili, kako bismo jezikom nenasilne komunikacije rekli, načina aktivnog slušanja. Neslušljivost sugovornika, a napose sugovornica koje su, za razliku od njihovih kolega, demonstrirale govor korektnosti i uvažavanja te pokušale usmjeravati razgovor k sadržaju, običajni je kôd, a čini se isto tako i dalje sastavni dio ritualne prakse

unutar krugova medijske i znanstvene elite. I ovaj javni susret kao i mnogi drugi bili su za mene zanovita podsjetcica konteksta. Živimo u kulturi muške javnosti koja najčešće ne iskoraca iz okvira kompetencije i poništavanja glasova sugovornika, dakle onih drugih. To me, moram priznati, i rastuže i plaši. Ono što me napose zbulilo jest nevjerojatni previd suvremene diskurzivne prakse, ignoriranje moći i nemoći multimedijskih načina komuniciranja i načina na koji oni stvaraju tekstualnu mrežu, odnosno utjecu na procese orientacije u svijetu.

Kako biste komentirali nedostatak utjecajnih ženskih glasova na hrvatskoj političkoj sceni (Vesna Pusić je rijetka iznimka)?

— Vaše pitanje sadrži zapravo dva pitanja. Prvo se tiče sudjelovanja žena u prostoru tzv. tradicionalnog političkog odlučivanja, dakle i na hrvatskoj političkoj sceni. Ne samo što je donedavno bio posev zanemariv broj žena u političkom životu, već je tzv. velika politika bila »kontejner« različitim neobičnim kreatura koje su mačizam »upražnjavale« u paketu s otvorenim šovinističko-nacionalističkim zahtjevima. Načelo političke odgovornosti nije postojalo, sve se svodilo na zgodan mizogin vic ili ponuku gestu provincijalne isprike. Pitam se je li unutar jedne takve arhaično-nedemokratske politike, koja se u osnovi služila kombiniranim tehnikom politike incidenta i politike straha, bilo moguće ženski glas učiniti moćnim & snažnim ili je dostatno zadovoljiti se povremenim prigovaranjem ili ponekim osobnim istupom. Mogu reći da se tu u posljednje vrijeme zbiva zanimljiv pomak. Riječ je o probudenim ili ponukanim ženskim glasovima, koji ženska pitanja u politici sve više prepoznaju važnima. To je dijelom posljedica jedne ohrabrujuće interaktivnosti žena u političkim strankama i žena u civilnim inicijativama, a, s druge strane, sve više osviještene potrebe za temeljno drukčijim ženskim statusom u politici. U više navrata, posebno putem seminara za žene u politici koje je Centar za ženske studije organizirao tijekom posljednjih triju

»Umnožavanje zaborava, koje se sve više ubrzava tijekom posljednjih dviju godina u neobičnoj je vezi s krpanjem javnih imidža

godina, bile smo svjedokinje ženske potrebe za jednakopravnosću, ali i drugim stilom političkog poнаšanja.

Drugo pitanje tiče se meni intrigantnije teme: naime, iz kojeg mesta je uopće moguć utjecajni ženski glas u politici? Jer Vesna Pusić ima osvješteni i artikulirani ženski glas sve vrijeme, no nikada nije bila toliko »glasna«. Ni glas feministkinje s početka osamdesetih, ni glas sociologinje i profesorice s Fakulteta, ni glas glavne urednice Erasmusa, nije ju uspostavio u »javnosti glasova« (poslužit će se glasom kao metaforičkim mjestom za žensku vidljivost), odnosno nije dao moć njenom ženskom glasu. Dakle, moja opaska smjera k tipu politike koji promovira ženu. Ni dalje ne vidim mogućnost izmeđanja iz uskopolitičkog konteksta kada se radi o prepoznavanju ženskog glasa, odnosno, afirmaciji različitih ženskih glasova.

Biljana Kašić jedna je od koordinatorica i osnivačica Centra za ženske studije. Doktorica politologije, prigovaračica savjeti, teoretičarka feminizma i aktivistkinja na feminističkoj sceni u Hrvatskoj od ranih osamdesetih godina. U Centru za ženske studije vodi kolegij Feminizam, žene, est/etika javnog. U svojstvu gošća predavačice predavala na nekoliko sveučilišta te škola civilne demokracije u svijetu.

Muški su centar

Koliko je kultura unutar čijih silnica razgovaramo etična i koliko je važno u njoj se afirmirati na osnovi moralnog integriteta?

— Nije posve jednostavno odgovoriti na to pitanje. Ništa nije unaprijed etično, ni kultura, ni društvo, ni pojedinac/pojedinka. Posebice ne kultura nasilja, koja nije naša umotvorina, već povijesna priča s kojom se trebamo suočiti. Iako je upitno raditi jednostavne prosudbe desetljeća iza nas, moguće je tek reći da je matrica političke okoline bila najčešće ispraznjena one etičnosti koju ja, parafrazirajući jednu od filozofkinja etike, Drucil Cornell, imenujem kao čežnju za nenasilnim odnosom spram Drugog, odnosno na političkoj razini kao zahtjev protiv politike usisavanja Drugog u sustav značenja većine. Ne radi se samo o načelnom stavu etike savjesti, odnosno etike skrbi iz koje feministkinje crpe priču vlastita javna angažmana, već o životnim situacijama koje često izostravaju to često trivijalno pitanje smisla. Vrijeme rata postavilo je to pitanje rezom frontovske podjele (dobro/zlo, prijatelj/neprijatelj, heroj/kukavica, domoljub/izdajica), omogućavajući vrckanje samo arhetipa, što muških, što ženskih. Osobno sam žudjela za drukčijim tipom ponašanja, drukčijim tipom iskaza mnogih mojih kolega i kolegica, žudjela za intervencijom u »rezu«. Sve se to ipak dogodilo, ali najčešće u zakašnjeo formi, mucavo, s isprikom ili preskočeno. Ne znam je li moguće govoriti o »moralnim« integritetima ili integritetima uopće, ali »umnožavanje« zaborava, koje se sve više ubrzava tijekom posljednjih dviju godina u neobičnoj je vezi s krpanjem javnih imidža. Jesu li javni imidži poklopni za tzv. »integritete«, tek treba vidjeti.

Nedavno je održana i tribina povodom pet godina postojanja »Ženskih studija«. Koliko ste zadovoljni recepcijom »Ženskih studija« u hrvatskoj (i stranoj) javnosti?

— Uglavnom u onoj mjeri u kojoj se oko te recepcije same trudimo, u mjeri u kojoj gradimo prostor vlastite slike, u mjeri u kojoj mi želimo biti prezentne u određenim javnostima. Sto se tiče medijske javnosti, recepcija Ženskih studija bila je slična recepciji svakog alternativnog misaonog angažmana, te su pojedini šovističko-mizogini istupi više ovjeravali patrijarhalno i ženomračko okruženje nego što su bili izravno usmjereni na djelatnosti Ženskih studija. U međunarodnoj javnosti prepoznate smo kao jedan od najjačih regionalnih centara za ženske studije u ovom dijelu Europe, te su aktivnosti u međunarodnom prostoru, put predavanja, razmjene studentica i predavačica, zajedničkih istraživačkih projekata, zanimljivi javni izazovi. One su označitelj i drukči-jeg referencijskog polja i nove kontekstualizacije.

Slažete li se s novouzabranim predsjednikom Mesićem koji je izjavio kako se s pozicije političke margine ne može ništa napraviti, pa se stoga treba držati dobrogo položaja usred političkog centra?

— Politika muškog poretka i reda uvijek se držala centra ili, što više, umišljala je da je centar sam. Stav: biti usred političkog centra, unatoč samorazumljivosti koja proizlazi iz politike lokacije (dakle, nije lijevo ni desno), ipak zahtijeva pojašnjenje. Primjerice, što je politika centra prema ženama, prema nacionalnim manjinama, prema obrazovnim institucijama, prema civilnom društvu? Zasade ne znam odgovore na ta pitanja. Ako politički centar i političku marginu rabimo kao operativne pojmove za detektiranje moći vlasti, stvari se čine jednostavnijima. Posve je jasno da politička margina nema značajke vlasti, ali stav da se s pozicije političke marginе ne može ništa napraviti posve je neupotrebljiv i povijesno

netočan. Biti na političkoj margini ne samo da ne znači »biti marginaliziran«, nego često upravo suprotno. U pravilu se najkreativnije moći, inicijative, političke projekcije oblikuju na političkoj margini, a zasigurno i vrijednosti jedne zajednice. Politička margina ne samo da je kulturno i simbolički važna, već otvara prostore autonomnoj kritičkoj praksi. Bilo bi zgodno vidjeti, na tragu ovog posve plošnog provizorijskog margini i centru, kojemu bi to prostoru pripadale civilne inicijative. Ili još zgodnije, da se malo pojigram, da li će civilno društvo, politička fantazmagorija u retorici nove vlasti, samim ritualnim ponavljanjem, doista postati tzv. »main stream« ili centar?

Tradicija pobune

Možete li usporediti feminističku aktivnost prvog vala hrvatskog feminizma (posebno vrijednosti koje su izasle na vidjelo kroz polemiku Drakulić/Mandić) naspram aktivnosti drugog vala, okupljenih oko »Ženskih studija«?

— Teško mi je govoriti u terminologijskim oznakama prvog i drugog vala jer je vrijeme feminizma i feminizma na ovim prostorima i u ovom stoljeću jedno »dugo protegnuto« vrijeme. Feministička promišljanja i okupljanja bila su relevantna još dvadesetih godina unutar krugova sveučilišnih žena i sufražetskih aktivnosti, dio je antifeministkinja tijekom Drugog svjetskog rata i u socijalističkoj Jugoslaviji djelovalo s feminističkim pozicijama, a žene su u vremenu socijalizma artikulirale svoj emancipacijski potencijal u doprinose marxističkom feminismu. Drugim riječima, čitavo je vrijeme postojala linija kontinuiteta i diskontinuiteta žensko-feminističkih nastojanja, koju, čini se, uviđek iznova moramo rekonstruirati. Osnivačice Centra za ženske studije, teoretičarke, aktivistkinje i feminističke umjetnice iniciraju 13. veljače 1995. godine ženske studije kao jedinstven prostor ženske izobrazbe upravo na zasadama isprepletene feminističke tradicije, akcija i ideja. Riječ je i o tradiciji »škole feminističkog mišljenja« oblikovanoj unutar sekcije Žena i društvo Sociološkog društva Hrvatske, posebno u vremenu od 1979. do 1985. godine i o tradiciji akcijske podrške ženama (posebno one vezane za problematiku nasilja protiv žena i djece i osnutak prvog SOS telefona u cijeloj regiji 1988. godine) kao i o razvijenoj mreži feminističke solidarnosti unutar prostora dotadašnje Jugoslavije. Ponekad znaju reći da je upravo Centar za ženske studije simbolički zatvorio jedan krug koji je započeo s iznimnim teorijskim doprinosima upravo kruga žena koje su na prijelazu u osamdesete bile hrabre promicateljice feminističkih ideja. Ponekad su seminari unutar Sekcije doista bili ženskostudijski susreti. Uz Slavenku Drakulić, a tek nju spominjete, riječ je o Radi Iveković, Lidiji Sklevicky, Nadi Pinterić, Slavici Jakobović, Maji Miles, Jeleni Zuppa, Blaženki Despot, Nadeždi Cačinović, Vesni Pusić — da ovom prigodom spomenemo samo njih. Mnoge od tih žena danas predaju u Centru za ženske studije ili na druge načine surađuju sa Centrom. Temeljna razlika između djelovanja sekcije Žena i društvo i Centra za ženske studije, iz sadašnjeg motrišta, tiče se ne toliko teorijskih afiniteta, već pitanja feminističke orijentacije. Naime, dok je feministička orijentacija ondašnjeg kruga smjerala na teorijsku samoidentifikaciju i legitimiranje feminismu unutar ondašnjeg akademskog i medijskog miljea, te je neosporno zasluzna za percepciju i afirmaciju feminismu uopće, Centar za ženske studije ima drugu ulogu. On nema potrebu legitimirati feminističke teorijske dosegove koji su usustavljeni u suvremenom znanstvenu i umjetničku praksu, već, uz prepostavljeni posao oko baze podataka za teorijskoobrazovni rad, Centar djeluje na educiranju, osvje-

štavanju i ohrabruvanju različitih krugova žena. Riječ je o otvorenom modelu izobrazbe posebno studenata, ali o iznimno zahtjevnom sustavnom programu unutar kojeg su na različite načine povezane teorijska artikulacija feminismu i feminističko iskustvo, feministička pedagogija i iskustveni načini učenja, osobna kreativnost i feministička umjetnička praksa. Pritom, što može biti zanimljivo za moguće povjesne zabilješke o feminističkim zbijanjima u Hrvatskoj, postoji ta začudna svijest o »autorsaderskoj« poziciji Centra kao oda-društvu i umnogome energetski kreativnoj poziciji. Pristati na »nepovlašteno mjesto unutar kojeg će se razgovarati o Cvjeti Zuzorici i Virginiji Woolf, androginosti u djelu Shakespearea, o Judith Butler i Donni Haraway, pitanje je posebno užitka i moći.

Autonomni ženski prostor

Recite nam nešto više o polaznicama »Ženskih studija«, također i kakve razlike uočavate među pet dosadašnjih generacija? Da li studentice koje su odslušale jednu grupu kolegija (budući da se oni stalno mijenjaju i nadopunjavaju) iduće godine dolaze ponovno?

— Polaznice ženskih studija su žene različitih sveučilišnih nač-

terija minimum je srednjoškolsko obrazovanje.

Objasnite zašto su vrata zatvorena eventualnim muškim polaznicima.

— Zasad su se muškarci nama u pravilu javljali kao mogući predači, a u gotovo zanemarivom broju, kao mogući polaznici. Radilo se najčešće o onima koje je više intrigirao ulazak u »autonomni ženski prostor«, nego sadržaj ovakvog obrazovnog programa. Iako dvoje o tome među voditeljicama Centra postoje, prevaga ide upravo u prilog vrijednostima koje posvjedočuje iskustvo dosadašnjeg rada. Stvaranje atmosfere podrške i ohrabruvanja žena, a prema uvidima i u iskustva sličnih neovisnih centara, posve je drukčije u ženskom okruženju nego u žensko-muškom okruženju, koje se »hodu« obično transformira u muškocentrični model. Teza o muškom pogledu kao zrcalu spram kojeg se sve drugo primjerava, a koju su posebno osamdesetih godina aktualizirale kulturalne feministkinje, na zanimljiv način funkcionira unutar prostora spoznavanja i učenja. U pravilu negdje oko pet posto muškaraca među studentskom populacijom pohada ženske, odnosno rodne studije koji djeluju pri sveučilištu.

Panorama predrasuda

Jedan od prigovora »Ženskim studijima« koji najčešće čujem tiče se stava da se žene »naprsto radaju kao žene«, pa onda nemaju što učiti o svojoj »ženskoći« ni na kakvim »spolno specijaliziranim« studijima. Možete li to podrobije komentirati?

— Da budem malo cinična: ženama je spol doista sudbina u doslovnom i spoznajnom smislu. Povijest spoznaje i povijest svakodnevice oduvijek ih je uvijek podsjećala na to. Kao što znamo iz kulturne antropologije, nedominantni, odnosno opresirani subjekti imaju ponešto veću fokusaciju na sebe u odnosu na one povlašteni, i to iz posve prozračnih razloga — da bi bili ponešto vidljiviji, ili, što je često »prijeteca priča«, da bi mijenjali odnose moći u društvu. Kada je Simone de Beauvoir još 1949. godine u svojoj knjizi *Drugi spol* izašla s temom da najvažnija zapreka ženskoj emancipaciji nije njen bioško određenje, već cijeli politički i povjesni sustav u kojemu se muške i ženske uloge oblikuju, izazvala je zabrinutost u ondašnjim intelektualnim krugovima. Čini se iz istih razloga iz kojih se uvijek iznova obznanjuje stav da ne možemo pobjeći od svoje navodne spolne zadanosti. Ovaj stav ne mogu samo imenovati »pristajanjem na status quo«, već ideologiskim stavom s dalekosežnim implikacijama. Jer u modi su ponovno konzervativne ideje.

Zarez je u prošlom broju objavio reagiranje čitatelja koji misli kako se sva ljudska, pa onda i ženska prava mogu kupiti novcem. Kako biste mu odgovorili?

— Ovom prigodom ču se koristiti metodom ignorancije koja je inače jedna od legitimnih metoda izražavanja ženskog neposluha. Osobno sam umorna od tolike pažnje koju pridajemo ovim ili sličnim stavovima.

Kao politologinja te kao predavač kolegija »Feminizam, žene, est/etika javnosti«, komentirajte slogan osobno je političko.

— Slogan »osobno je političko« zasjeca u samu prirodu razumijevanja političkog života, jer s jedne strane prekoracuje granice privatnosti i javnosti, a s druge strane, zagovara novi model društvenosti. Stav da je »osobno zapravo političko« jasno su izrekle radikalne feministkinje koje su ranih sedamdesetih godina zahtijevale ne samo pravo na ženski glas u političkom životu, već i pravo da glas vlastita iskustva prenesu u javni život. Još Virginia Woolf dvadesetih godina govori o tomu da su tiranije i poslušnosti u privatnom svijetu jed-

nake onima u javnom, nagovješćujući time patrijarhalnost kao uzrok nasilničke moći u oboj svijeta. Feministkinje su javno progovorile o iskustvima nasilja i opresije u privatnosti, a spomenuti je slogan korespondirao sa sloganom »Nasilje u obitelji nije privatno, nego politički problem«. Što se pak tiče samog novog koncepta društvenosti, on se temelji na novim sadržajima politike koja bi imala pitanja društva kao zajednice staviti u fokus (kvalitete života, socijalne pravde i prava na život bez nasilja, etike skrbi, pitanje okoliša), ali i ona koja se tiču stila političkog ponašanja i vladanja. No to je jedna posebna velika tema.

Mačistička klima

Molim vas da komentirate i nedavno osnivanje »Udruge za prava muškaraca«?

— Iako se nisam podrobniye zanimala za tu specifičnu udrugu, indikativno je da je ona već u startu postala medijska atrakcija, neusporedivo više nego prva inicijativa za prava i podršku ženama i djeci žrtvama obiteljskog nasilja pri osnutku početkom 1988. godine. Osobno mislim da bi u setu ljudskih prava trebalo problematizirati pravo muškaraca kao zasad ipak nepriperorne »političke većine«, posebno u našim prilikama, no ono što je začudno u cijeloj priči je ta »golica atrakcija« koja više sugerira načelo neupitnosti prava muškaraca nego njihovu ugroženost.

Koliko ozbiljnim problemom hrvatskog društva držite i fizičko i verbalno nasilje nad ženama?

— Ne reagirati na nasilje znači uvijek prešutno pristajanje, kako bi rekla jedna od naših civilnih teoretičarki nasilja, Vesna Teršelić. Pristajanja su se na ovim prostorima više puta dogodila, štoviše, sve što možemo razabrati jest kontinuitet nasilja, nasilničkog mišljenja, nasilničkog ponašanja, nasilja kao takvog. Cinovi nasilja su tek pukotine u povijesnom iskustvu. Nasilje nad ženama je, kako s pravom nalažešavaju feministkinje, rodno obilježeno i u osnovi je strukturalni problem društva. Hrvatsko društvo nije posebno specifično kad je posrijedi nasilje protiv žena u obitelji. Ali, ako pratimo trend nasilja posljednjih godina, radi se ne samo o njegovu porastu, već o krajnje drastičnim tipovima nasilja čemu je pogodovala »mačistička klima«, militarizacija i rat, kao i niz mizoginih poruka koje je proizvodila i posređovala politička javnost. Ono što se meni čini iznimno relevantnim kad je u pitanju ova tema, to je jedna kompetentna mreža ženske podrške upravo ženama koje su preživjele nasilje, a koja se sastoji od savjetovališta, skloništa, edukacijskih centara i sindikalnih inicijativa, te nekolicine zastupnica koje zagovaraju ovakve inicijative u Sarburu.

Dajte mi jedan primjer ženskog aktivizma koji može povećati demokratičnost i toleranciju društva u cjelini.

— Postoji čitav niz ženskih inicijativa koje s više ili manje uspjeha i političke prepoznatljivosti promiču načela tolerancije i ženske podrške. Čini mi se da je od imenovanja jedne od inicijativa važnije govoriti o stvaranju prostora unutar kojih bi njihov rad bio moguć. Mapiranje civilnog prostora nalazi se i u programu nove Vlade, zar ne?

Sanja Iveković, umjetnica

Opasnost dolazi s Istoka!

Dokle god se temeljito ne razmontira modernistička paradigma o umjetniku koji nešto lijepo radi izvan konkretnog vremena i prostora, teško je očekivati da će se na sceni desiti značajnije promjene

Rosana Ratkovčić/Sabina Sabolović

Dogada se da umjetnici koji isповijedaju vjeru u »čistu« umjetnost, koja izvan političkih okvira nastaje kao djelo osobnog nadahnuka, lako stavljuju svoju »čistu« umjetnost u službu vladajuće ideologije. Sanja Iveković pripada drugoj skupini umjetnika koji svjesni neraskidive povezanosti političke stvarnosti i umjetničkog djelovanja ostaju dosljedni svojim stavovima i ne pristaju na ustupke vladajućim strukturama ma kojoj orijentaciji one pripadale. Ispitivanje odnosa između privatnog i javnog, s osobitim naglaskom na položaj žene unutar tih okvira, stalno su prisutna pitanja Sanjina umjetničkog djelovanja. Sanja je bila prva umjetnica iz svoje generacije koja je u sedamdesetima jasno iskazala feminističke stavove, a u devedesetima, kada feministički angažman postaje opozicija vladajućem sistemu, Sanja izvodi radove u kojima su feministički stavovi prisutni kao iskaz neslaganja s vladajućom politikom. Udobno smješteni i neometani u Sanjinom stanu usredotočili smo se na dugi razgovor u kojem se preplitanje pitanja umjetnosti i politike pokazalo neminovnim.

Povod našem razgovoru je temat koji obilježava pet godina Ženskih studija a vi ste bili uključeni u taj projekt od samog početka. Bili ste i prva umjetnica koja je izrazila jasno feministički stav. Danas je na sceni prisutan veliki broj umjetnica, no može li se reći da u Hrvatskoj postoji feministička umjetnička scena?

— Wishful thinking! Čudo hrvatske umjetničke scene jest da uopće postoji, a do feminističke scene ćemo se još načekati! Vjerujem da će ova serija tribina na sveučilištima koje je organizirao Centar za Ženske studije biti povjesni »iskorak« u javnost i moguće je da će »hit« ovog proljeća biti feministički diskurs. No, teorija nam je tu, po starom običaju, jako ispred prakse. Veseli me činjenica da postoji velik broj izuzetno kvalitetnih mladih kritičarki likovne umjetnosti koje suvereno vladaju scenom i koje nemaju problema s feminističkim diskursom, što se nažalost ne može reći za većinu umjetnica. Ipak — i tu se vide promjene. Sjećam se još prije par godina, kada sam osnivala Electrict, pozvala sam umjetnice različitih generacija da

se uključe i prvo pitanje koje su postavile na našem prvom saštaku (koji smo održale u prostoru Ženskih studija) bilo je za-

tema roda i spola, to su i nacionalizam, šovinizam, fašizam, vlast, novac, rat, religija, nasilje, Srbi, seksualnost, siromaštvo, itd. itd. — ukratko sve one teme o kojima svaki dan čitamo u novinama i koje nam »život znače«. Naši likovni umjetnici još uvijek se bave »umjetničkim« temama kao što su umjetnost, prostor, vrijeme, svjetlo, materijal (čest izuzećima). Nema straha da politička umjetnost kod nas postane popularna stvar — mi još živimo u predpolitičkom vremenu. I u tom smislu smo pravi »istočnjaci«.

Problem kritične mase

Bojana Pejić baš o tome govorila u svom *interviewu* u prošlom broju. Njeno je iskustvo da termin *politička umjetnost* u ovim našim zemljama baš nije popularan — umjetnici s kojima je razgovarala tijekom pripreme izložbe *After the Wall* odbijali su pristati da ih se nazove političkim umjetnicima. S druge strane, ona kaže da američki umjetnici, poput Hans Hackea ili Marthe Rosler, s tim nemaju problema. To me podsjetilo na susret koji sam lani u Hamburgu imala baš s Marthom Rosler i Mary Kelly, a u vrijeme NATO-ova bombardiranja Srbije. O ratu smo pričale jednu večer do četiri sata ujutro. I kod nas se, jasno, u to vrijeme pričalo, no razlika je u tome što su one o toj temi radile radove! Ne želim moralizirati ni propovijedati, želim samo reći da mislim da dokle god se temeljito ne razmontira ta modernistička paradigma o umjetnosti i umjetniku koji nešto lijepo rade izvan ovog našeg konkretnog vremena i prostora, a ona je

je kod nas još uvijek »na snazi« — teško je očekivati da će se na sceni desiti značajnije promjene. Postojaо je, dakako, uvijek mali broj umjetnika koji su drugačije promišljali umjetnost, pojedinaca je uvijek bilo i bit će, no očito da je u ovako maloj sredini stalni problem — problem kritične mase.

Mislite li da se u Hrvatskoj dogodio pomak u recepciji feminističkih radova od sedamdesetih do danas? Da li eventualne promjene u recepciji publike imaju veze s političkim i/ili društvenim promjenama?

— Naravno da se promjenilo, bilo bi zbilja tragično da nije. Sjećam se da sam 1982. godine jedva iznudila od Marjana Susovskog da u svom tekstu kataloga mojih *performances*, koji je izdala Galerija suvremene umjetnosti (današnji Muzej suvremene umjetnosti), napiše da se bavim feminističkom problematikom. Bio je prilično sumnjičav i pitao me da li sam sigurna da mi to baš »treba«. Sigurna sam da će danas tvrditi da nije imao nikakvih problema s upotrebom termina »feminizam«. I reći će istinu. Bitke su se vodile oko manje »ozbiljnijih« tema, o tome na primjer, da li je ono što radimo mi koncepcionalci uopće umjetnost. Jer ne želim biti nepravedna. Oni malobrojni umjetnički kritičari koji su podržavali takozvanu *Novu umjetničku praksu* sedamdesetih bili su izloženi žestokoj paljbi vrlo moćnih kritičara koji su po novinama napadali tu »retardiranu« umjetnost. U *Vjesniku* se tako pojavila kritika Jermanove i moje izložbe koju je napisao jedan već onda ugledni kritičar (koji je danas direktor jedne važne muzejske institucije), a u kojoj je za naš rad doslovno rekao da se radi o »patološkim pojavama« na domaćoj likovnoj sceni. Nije to bilo tako strašno davno — bile su to kasne sedamdesete ili čak početak osamdesetih. Ne spominjem imena jer mi uopće nije stalo nekoga prozivati, uostalom svatko ima pravo zastupati svoje stavove

Najbolja hrvatska umjetnička produkcija je ženska produkcija

pa ma kako smiješni, konzervativni, desničarski bili. Ovo je samo jedan paradigmatski slučaj, ali kao takav trebao bi nam poslužiti kao zanimljiv *case study* i ozbiljno ga studirajući mogli bismo nešto iz toga naučiti. Mislim naime da primjer uopće nije zastario.

Ali da se vratimo na vaše pitanje recepcije feminističkih tema danas. Krajem lanske godine bila sam na projekciji Gotovčevih ranih šesnaestmilimetarskih filmova koji neosporno spadaju u najbolja djela hrvatske kinematografije. Tom je nakon projekcije govorio o tim svojim filmovima i bilo mi ga je izuzetno zanimljivo slušati jer je stilske postupke koje je koristio počeo objašnjavati kao interpretaciju »muških« i »ženskih« principa! Trbuljak je također lani radio seriju u kojoj se poigravao s temom obiteljskog nasilja. I jednog i drugog izuzetno cijenim kao umjetnike i uopće me ne smeta što nam kradu *agendu*. Daj bože da ima više muških umjetnika koji u svojoj umjetničkoj praksi promišljaju spolne/rodne uloge!

Guerilla girls

Moja je nelagoda druge prirode — bojam se da se feminizam u našem umjetničkom kontekstu opet ne pojavi i nestane kao modni trend. Nekako ne vjerujem da se radi o fenomenu koji američka likovna kritika naziva *gender switch*. O tome iz vlastite ženske, feminističke perspektive govoru u jednom svojem starom *interviewu* iz osamdesetih i Jenny Holzer.

Njoj se čini zanimljivim da se američke umjetnice (misli pritom na Barbaru Kruger, Adrian Piper, Cindy Sherman, Marthu Rosler i druge) više bave »stvarnim svijetom« od svojih muških kolega, poznatih slikara (kao primjer navodi Clementea) koji su se okrenuli fantaziji i čiji je rad vrlo osoban, privatni i mističan, koji se, drugim riječima, bave osjećajima, dakle tradicionalnom »ženskom« temom. Na pitanje misli li da se to događa kao posljedica utjecaja feminističkog pokreta koji je i muškarce emancipirao, pa su oni sada zaposjeli za njih novi teritorij na koji su licencu do sada imale žene, Holzera odgovara da je to vjerojatno istina i da je dobro da muškarci istražuju svoju subjektivnost. Ali na to još dodaje da zapaža da bi za mnoge od tih umjetnika mogla reći da su oni zapravo »konfuzni (mushy-headed)« i da se samo skrivaju iza svoje osjećajnosti. Žene su te, kaže Jenny, koje rade radijalne pomake, čija je umjetnost zaista zanimljiva. I onda još zaključuje da je prirodno da se žene u svojoj umjetnosti bave važnim društvenim problemima, da se bave politikom — politika ih jače lupa po glavi.

I sad ću reći nešto što će zauvučati kao ženski agit-prop, ali ja zaista tako mislim i spremna sam braniti to mišljenje — najbolja hrvatska umjetnička produkcija je ženska produkcija. Ima umjetnika koji zaista rade izvrsno, ali za većinu bih rekla da su *mushy-headed*. Scena definitivno pripada ženama. I zato me deprimirala očita diskriminacija koju domaće umjetnice još uvijek stoje podnose. Osobno me ne uzbuđuje toliko činjenica da muškarci u struci uopće ne primijete da prakticiraju seksizam. »Događa« se to i saborskim zastupnicima, ali i slavnim arhitektima. (vidi skicu nacrta budućeg Muzeja suvremene umjetnosti, Zarez 24, str. 19). Problematično mi je što ni same žene, koje su u prilici da predstave domaću likovnu scenu, isto tako ne primjećuju da im na listi ima uvijek više muškaraca nego žena. Uvijek će tu »proraditi« oni famozni »objektivni« kriteriji po kojima kod nas nikad nema dovoljno žena umjetnica — ili ih nema, ili nisu dovoljno »kvalitetne«. Može to možda biti argument kada govorimo o domaćem filmu, ali to na prsto nije istina s likovnom produkcijom. Ne znam da li se sjećate — 1995. godine je u popularnoj »džamiji« održana velebna izložba 125 vrbunskih djela suvremene hrvatske umjetnosti na kojoj je predstavljeno 116 umjetnika. Znate koliko je tu bilo žena? Devet! Ukratko, momentalno mi se čini puno urgentnije osnovati hrvatske *Guerilla girls*, nego prigovarati da nemamo feminističku umjetnost.

Electra

Vi ste pokrenuli žensku umjetničku grupu Electra — koji su njeni ciljevi?

— Prvo, ne radi se o umjetničkoj grupi, nego o ženskoj nevladinoj udruzi. Tu se krije ona važna mala-velika razlika između sedamdesetih i devedesetih. Nije da je vrijeme umjetničkih grupa prošlo, dapače. Baš se početkom godine zatvorila u Bečkom Kunsthalle velika izložba pod naslovom *Art as teamwork is Activity as a Manifesto* koja se bavi tom temom zajedničkog umjetničkog rada. Tradicija umjetničkih grupa i zajedničkog rada kod nas je mršava, ali ipak postoji, ali kao što znate pravna mogućnost osnivanja udruga kratkog je vijeka.

Electru smo osnovali 1996. godine s velikim nadama, no od projekta koji je ambiciozno bio zamišljen kao petogodišnji projekt nije se baš puno toga ostvarilo. Jako sam uživala kada smo pisali tu žensku bilježnicu, no pokazalo se da je *real life* nešto sasvim drugo. Polovica devedesetih bila je dobro vrijeme za takvu inicijativu, postojala je mogućnost potpore od Instituta otvoreno društvo koju smo na početku i dobili, a i dvije strane ženske fondacije su nam dale neke manje pare. To je bilo dovoljno za realizaciju samo nekoliko projekata, puno lijepih ideja nismo uspjeli izvesti. Brzo smo se suočili sa činjenicom da nećemo dobivati stalnu potporu i da ćemo teško doći do vlastitog prostora, opreme i sl. Nije me obeshrabrilo to što nismo imali novaca da iznajmimo neki prostor koji bi postao galerija, u tom trenutku mi se činio veći izazov »preživjeti« bez stalnog izlagачkog prostora. Problema sam međutim više imala s vlastitom pozicijom, to jest ulogom kustosice koja se nekako od mene očekivala. Uz sve ostale uloge, ova mi se u cijeloj priči činila najmanje poželjnijom, no nisam među umjetnicama našla na inicijativu za promjenu tog standardnog oblika suradnje. Dvoumila sam se, na primjer, da li koncepciju moram potpisati kao autorica projekta. Na koncu sam zaključila da je to neka vrsta odgovornosti koju naprosto moram preuzeti na sebe. Tako sam nastojala da svaki put samo iniciram neki projekt, na taj način da predložim prostor u kojem se radi, a katkada je to značilo i odabir medija. To je recimo slučaj projekta *Poruke* koji se sastojao od toga da smo zakupile reklamni prostor električnih displaya u tramvajima za koje smo ispisale poruke. Svaka od umjetnica imala je na raspaganju maksimum 200 znakova, a to znači da je trajanje emitiranja teksta 23 sekunde. To je dakle, bio zadani format rada. *Poruke* su se vrtjeli 13 dana. Upravo nam je u toku projekt koji sam nazvala *Samo za tvoje oči* a trajaće do početka travnja, a možda i duže. Izlagачka adresa — izlog na fasadi kuće u Frankopanskoj 2. Kako sada nemamo ama baš nikakvu potporu, realizaciju projekta imamo zahvaliti činjenici da je vla-

snica izloga opet jedna sjajna žena s kojom sam studirala na Akademiji i koja nam je besplatno ustupila ovaj fenomenalni prostor koji bi mnogi obrtnici skupo platili. Centar za ženske studije nam je kao i obično spretno »uskočio« plativši poštarine, a svoje radove sponzoriraju, naravno, same autorice. Ovaj put pozvale smo na suradnju i troje umjetnika, ali vam neću reći njihova imena!

Radite sa ženama žrtvama nasilja u obitelji, predajete na Ženskim studijima, spomenuli smo Electru; smatraste li ove angažmane integralnim dijelom svog umjetničkog djelovanja?

— Ne, naravno. Loša sam predavačica, ali se trudim. Nisam ni naročito dobra aktivistica — često markiram. Nakon sudjelovanja na Manifesti dobila sam neke pozive od pariških njujorških ga-

nog »profesionalizma« to je bila vrlo neprofesionalna odluka. Naime, tamo sam potrošila novce s kojima sam mogla otići u New York i tamo napraviti možda dobar business. Kažem, možda.

U vrijeme naših 'olovnih godina' Ženski studiji su uz Arkzin bili jedina oaza u kojoj si se mogao osjećati normalnim, gdje nije bilo nacionalističkog diskursa i fašistoidne retoričke, gdje si mogao disati...

A onda su došle promjene. I onda otvorim svoj TV — to se dogada prije nekih desetak dana — i vidim našeg veselog Joška Marušića koji u podugačkoj emisiji tipa »portret umjetnika« na pitanje da li je baš sve bilo loše u zadnjih deset godina kaže da ipak treba priznati da je bivša vlast učinila nešto dobro — smanjila je broj etničkih manjina!!! Kako je Joško poznat kao šaljivdija, a u

nja copyrighta, itd. Reakcije su bile različite: Zaposlena je odmah objavila jedan *glas*, ali tu se pojavio problem copyrighta. Naime predstavnica Chanella za Hrvatsku to je moralna »po dužnosti prijaviti centrali u Parizu i glavni office je hitro reagirao. Poslali su pismo uredništvu u kojem jasno napominju da je *glas* za hrvatsku tvrtku Končar neovlašteno upotrijebio njihov *glas*, odnosno, fo-

Wall i Aspects/Positions koje su se, svaka na svoj način, bavile umjetnošću s istoka i predstavljale su možda i kraj niza projekata koji su obrađivali to područje. Što mislite o toj poziciji umjetnika s Istoka i izlaganju u tom kontekstu?

— Nadam se da smo se sada riješili mita o Europi. Svatko od nas tako ima imalo iskustva s uvjetima u kojima se producira i prakticira umjetnost na Istoku i na Zapadu neće imati nikakve dileme da kaže da se radi o dva različita iskustva. Uostalom radi se o povijesno različitim kontekstima, koji su različiti i politički, i ekonomski itd. Jedino nam je patrijarhat dosta sličan. Apsurdno je to ignorirati. Činjenica je da se u zadnje vrijeme desio niz izložbi o umjetnosti bivše Istočne Evrope. Ne znam zašto se mi toliko oko toga brinemo. Mi uvijek imamo neke ekstremne stavove koji

Bojim se da se feministizam u našem umjetničkom kontekstu opet ne pojavi i nestane kao modni trend

Sanja Ivezović, Stanarke Autonomne ženske kuće, Zagreb u ožujku 1999, razglednica, izdavač Galerija Rigo, 1999.

Nema straha da politička umjetnost kod nas postane pomodna stvar — mi još živimo u predpolitičkom vremenu. I u tom smislu smo pravi »istočnjaci«

toj emisiji često je ozbiljne i pametne izjave »filao« vicevima, pretpostavljam da mu je ovo bio još jedan. No radi se o dosta ozbiljnoj temi i taj uvrnuti humor me malo slijedio. Kako živimo u zemlji u kojoj je sve moguće, ja sam u vezi stavova poznatih umjetnika i profesora malo nesigurna. Moja je reakcija valjda normalna.

Gen XX

Kakve su reakcije bile u drugim medijima na vaš projekt Gen XX koji ste započeli u suradnji s Arkzinom?

— Osim u Arkzinu bilo mi je izuzetno važno objaviti *Gen XX* i u drugim časopisima. Još je jedan *glas* objavljen u *Frakciji* i jedan u *Konturi*. Nećete vjerovati, cijela se naklada tog broja *Konture* prodala, ja nemam nijedan primjerak, nisam ga stigla kupiti! Ciljala sam naravno na ženske časopise, one komercijalne. Željela sam vidići kako će taj *art* funkcionirati u drugim kontekstima. Ispostavilo se da je to dobar projekt jer je na nekoliko razina doticao neka ozbiljna pitanja — politička, pita-

tografiju. Meni je to bilo baš sjajno, no razumjela sam urednicu kojoj nije bilo do smijeha ni do takvog *arta*, ona je sasvim ispravno zaključila da se ovdje više ne radi o umjetničkoj slobodi, nego o parama. Bojali su se da će ih Chanell tužiti. Tu se mogla razviti cijela nova zanimljiva diskusija o pravima umjetnika u odnosu na prava kompanije koja ima *copyright* npr. fotografiju. Pokušala sam u *Mili i Gloriji*, ali tamo nisam uspjela pregovorati o popustu, a cijena za reklamu u tim je časopisima stvarno paprena. Najduže sam se natezala sa *Svjetom* gdje mi je glavna urednica rekla da će mi objaviti *glas*, ali ne besplatno i ne na cijeloj strani. I još je zahtijevala da u istom broju objavi veliki *interview* sa mnom o tom projektu. To sam odbila.

Kad sam kustosima Manifeste, koji su znali povijest projekta, predložila da se jedan *glas* objavi u katalogu, prvo su malo viječali, a onda su pristali da budu medijatori u slučaju da se Channell javi.

Prošle godine ste sudjelovali na dvjema velikim izložbama After the

su očit dokaz naših frustracija. Prvo smo frustrirani zato što nas zovu na izložbe, a onda smo frustrirani zato što nas ne zovu. Meni je dosta toga da se ljutim što sam došla s Istoka, to je na prostu gola istina, ne pristajem da me se gurne u taj postkolonijalni diskurs.

Moram priznati da mi je tu moje kratko azijsko iskustvo strašno pomoglo. Zaista je ljekovito vidjeti te fantastične žene koje su tako kreativne, organizirane, koje se ne daju eksplorirati ni ugnjetavati od nama tako dragog razvijenog Zapada.

Sasvim je jasno zašto se baš tamo, u tom *Trećem svijetu*, upravo dogada najuzbudljivija umjetnost. »Opasnost« nam dakle opet dolazi s Istoka!

Na čemu trenutno radite?

— Upravo sudjelujem na izložbi koju Tadej Pogačar organizira u svojoj galeriji P74 u Ljubljani. Naslov izložbe je *I touch myself*. Tema: masturbacija! Projekt je podprlo slovensko Ministarstvo za kulturu. Baš me zanima da li bi naš novi ministar pružio potporu jednom takvom sličnom, na primjer, ženskom projektu. □

razgovor

Nadežda Čačinović, teoretičarka

Žene s odobrenjem

Kvintesencijalni Letica: u doslihu s vlašću i vlastitim interesom

Andrea Zlatar

Možete li usporediti današnji interes za ženske studije u Zagrebu s feminističkim kretanjima sedamdesetih godina?

— Ne znam da li mogu. Te su stvari snažno obilježene kontekstom: tadašnje su feminističke inicijative bile jedan od načina dovođenja u pitanje jedino ovlaštenih institucija i govornika. Briga za žensku ravnopravnost tada je bila sastavni dio proklamirane politike, znalo se tko je ovlašten da se time bavi. Kao i na mnogim drugim područjima proklamacije su imale dvostruki učinak: s jedne su strane doista prikrijevale patrijarhalni sklop društva i dvostruku opterećenost žena; ali je samo po sebi razumljivim bilo školovanje i zapošljavanje žena (bilo je, duduše, neobičnih trendova ranog pograđivanja po direktivi, prihvaćanja posebne uloge drugarica supruga, Dilasova *Anatomija jednog morala* i sadržajem i kao primjer veoma je zanimljiv tekst za povijest službenih ženskih uloga). Samoupravljanje je (unatoč baroknoj strukturi i nepriznatom oslanjanju na partijske odluke) dalo barem povremeno glas upravo onima koje su bile dvostruko nemoćne: ženama čistačicama, ženama na traci... U usporedbi s tim ženama sudionice su feminističkih kružaka bile višestruko privilegirane, k tomu im se još predbacivalo da je sve to čime se bave »uvezeno«, da služi osobnoj promociji. Aktivizam se nije mogao razviti na širokoj fronti traženja zakonske regulative, prava na abortus: naši su zakoni bili i gori i bolji od onih u nekim drugim zemljama. Iskorak je nastao tek s borbot protiv obiteljskog nasilja. Pritisak tzv. znanstvene zajednice bio je još mnogo veći nego danas. Što god da smo radile (a mnoge su bile aktivnije od mene) radile smo s nemirnom savješću.

Dakako da su ženski studiji i u ovom posljednjem razdoblju bili dio alternative: ali su unutar nevladinih organizacija, pa i na oporbenoj sceni posve priznata. Aktivistička je scena ionako snažno feminizirana. Prevladavajuće paradigme u društvenim i humanističkim znanostima također su mnogo povoljnije za ženske studije.

Ženomrzačka filozofska tradicija

Možemo li već govoriti o nekoj generaciji feminizma i teorijskog interesa za ženske teme? Mora li svaka generacija početi iz početka, sva pitanja odraditi za sebe, iznova, ili postoji neka vrsta tradiranja iskustva i znanja?

— U refleksiji se ne počinje iz početka utoliko što su jezik, knjige itd. razmjerno dugovećni; počinje se iz početka u feminističkom stavu, ali to je vjerojatno neizbjegno. Feministi-

zam nastaje iz iskustva nepravde, zapriječenosti, asimetrije na bilo kojem području, a ta su iskustva raznovrsna. Patrijar-

— Nadam se da će se moći bilo što studirati interdisciplinarno, danas je mogućnost dopunjavanja izabranih studij-

halni elementi nacionalizma, pokušaj ponovnog afirmiranja tradicionalnih žensko/muških podjela svakako su bili novi poticaj.

Ženski studiji koncentrirani su u Zagrebu. Ima li nekih naznaka za njihovu »decentralizaciju« u Hrvatskoj? Kakva su radna i komunikacijska iskustva feminističkih scena bivše Jugoslavije? Kakva je suradnja s Beogradom i Ljubljano danas?

— Kako je ženska aktivistička scena decentralizirana, ona na neki način drži vezu i s tzv. »teorijskim« dijelom. Nedovoljno, ali ipak. U tek započetu akciju predstavljanja ženskih studija na sveučilištima uključena su naravno sva u Hrvatskoj.

Jedna od sjajnih stvari u posljednjim godinama bila je neprekinuta veza između mnogih ženskih organizacija pa i ženskih studija na čitavom području bivše Jugoslavije. To ne dopušta, naravno, zaključak da su žene »kao takve« solidarne mimo nacionalnih okvira: samo dokazuje da je u jednom tipu djelovanja to moguće. Kao što znate bilo je i ženskih grupa koje su raspirivale mržnju; u raspravama o strategijskom silovanju to su radile i neke grupe koje su se smatrале feminističkim.

Budući da predajete paralelno u Zagrebu na Sveučilištu i na Ženskim studijima i u Nizozemskoj na posdiplomskim studijima, kakve su razlike institucionalnog i izvaninstitucionalnog podučavanja? Kako vi danas doživljavate Zagrebačko sveučilište, mislite da će se na njemu moći u skorije vrijeme studirati interdisciplinarna antropologija, ženski studiji, gay literatura i takve teme koje su danas prilično daleke od sveučilišnog dubovnog obzora?

skih usmjerenja minimalna. Za antropologiju je to po samoj stvari neophodno, a ženski su, odnosno rodni studiji interdisciplinarni jer jedino tako mogu pokazati slijepje pjege pojedinih disciplina. Govoreći osobno: volim predavati na Odsjeku za filozofiju, unatoč ili možda čak zbog nepovoljnog položaja u kojem smo se našli posljednjih deset godina. Stalo mi je da studenata koji se danas odlučuju studirati filozofiju, čak ako to čine iz prejednostavnih motiva (u potrazi za apsolutnim znanjem ili znanjem o sebi). Nesuvremeno koncentriranje na ovaj tip znanja, na jezik koji je nastao tako davno, još uvek daje rezultate, čak i pragmatično korisne (kao popratni učinak). Moći predavati filozofiju jest velika sreća, omogućuju vam da višemanje čitav život posvetite onome što vam je najzanimljivije. Znate, međutim, da to radiće u krajnje nezadovoljavajućem svijetu. Neću ovdje izlagati različite strategije kojima se to uzima u obzir, koliko to određuje posao, sudjelovanje u javnosti itd. S obzirom na predmet ovoga razgovora ženomrzačka tradicija u filozofiji ne navodi me na to da prestanem čitati Aristotela, Kanta, Hegela i Nietzscha ili da se ne smatram filozofkinjom. No kao i opće iskustvo nepravde i ovo zahtijeva da pokušate vidjeti kako je do toga došlo, koliko je trajno, da li se stvar rješava dodavanjem zaboravljenih filozofkinja, da li je dovoljno da se u dvadesetom stoljeću počinje pojavljivati sve više filozofkinja ili je možda filozofija u nekim oblicima sazdana na isključivanju onoga što je konstruirano kao »žensko«...

— Sasvim pojednostavljenio: mislim da će se i dalje nastaviti podjela na liniji što je sažeto možemo prikazati kao Judith Butler vs. Martha Nussbaum. Judith Butler predstavlja radikalnu teoriju, mogli bismo reći čak arogantno odbacivanje svega što se može smatrati izvan i ispod teorijskog diskursa što ga ujedno smatra i najvišim mogućim subverzivnim djelovanjem; Martha Nussbaum, stručnjakinja za poznoantičku etiku, zanima se za strategije poboljšanja kvalitete života što većeg broja danas živih žena (ne samo njih). Između tih pozicija postoje svakakve varijante. Nadam se da će se stvari razvijati u pravu posvemašnje propusnosti. □

Butler vs. Nussbaum

Na ženskim studijima atmosfera je ugodna, zbog različite naobrazbe i interesa rječnik mora biti interdisciplinarn, teme su uvijek egzemplifikacija povezanosti različitih znanja... Moji studenti u Nizozemskoj (iz najrazličitijih država i stilova studiranja: Amerikanci, za koje je profesor osoba što je valja što bolje iskoristiti, traže dodatna objašnjenja, prekidaju, a Japanci, pa i Nijemci, vole zaokružene nastupe, predavanja: to je naravno pojednostavljen) koji imaju najbolje uvjete ljute me kada teoriju tretiraju kao veliko samoposluživanje u kojima se slobodno bira najnovija i najprivlačnija ponuda, a sustavi referencijski ili genealogijski smatraju se smetnjama. Ženski studiji, queer theory, potrebni su zbog znanja, a ne umjesto znanja.

Hoćete li komentirati Letičinu tvrdnju da današnje generacije više ne znaju tko su »Vještice iz Rije«. Da li se hrvatsko društvo posljednjih godina toliko patrijarhaliziralo i mačiziralo da šutke prelazi preko ženskih tema? Koliko su žene interiorizirale podređenu ulogu?

— Letičin modus operandi počiva na tomu da se mnoge stvari prebrzo zaboravljaju, a ono nešto malo posebnoga što ga odlikuje jest cinizam kojim sâm progovara o tomu kako računa na to da smo zaboravili kakve svinjarije je radio. Način predstavljanja, prozivanja, karakteriziranja tih »vještica« kvintesencijalni je Letica: u doslihu s vlašću i vlastitim interesom, pri čemu ovo potonje ponekad nalaže oporbenu mikroku. Što se patrijarhalizacije tiče, u hrvatskom je javnom životu bilo žena, ali uglavnom žena s odobrenjem velikog vode, žena sljedbenica. Ne mislim da se žene osjećaju podređene, što dakako upravo može znâiti potpunu interiorizaciju (»ne vide svoje okove«). S druge strane, ne valja kada se doživljavaju kao žrtve. Identificiranje s položajem žrtve vodi u slijepu ulicu.

Svakako postojeći tip javnosti i stranačku politiku mnoge žene ne smatraju svojim poslovima. Većina politički aktivnih žena djeluje u nevladinih organizacijama. Vidjet ćemo koliko će se stvari promijeniti.

U kontekstu suvremenih svjetskih trendova u ženskim studijama, kojima biste teoretičarkama dali najviše sanse, za koje probleme mislite da će biti u žarištu diskusije sljedećih godina?

— Sasvim pojednostavljenio: mislim da će se i dalje nastaviti podjela na liniji što je sažeto možemo prikazati kao Judith Butler vs. Martha Nussbaum. Judith Butler predstavlja radikalnu teoriju, mogli bismo reći čak arogantno odbacivanje svega što se može smatrati izvan i ispod teorijskog diskursa što ga ujedno smatra i najvišim mogućim subverzivnim djelovanjem; Martha Nussbaum, stručnjakinja za poznoantičku etiku, zanima se za strategije poboljšanja kvalitete života što većeg broja danas živih žena (ne samo njih). Između tih pozicija postoje svakakve varijante. Nadam se da će se stvari razvijati u pravu posvemašnje propusnosti. □

Socijalna konstrukcija/rodna konstrukcija

Govoreći o socijalnoj konstrukciji govorimo o načinu proizvodnjenja istine: ne o tomu da je nema

Nadežda Čačinović

Počinjem s vjerojatno najpoznatijom rečenicom feministice općenito, s rečenicom iz Drugog spola Simone de Beauvoir: »Ženama se ne rađamo, ženama postajemo« ili u pojmovima naše teme: ženskost je socijalna konstrukcija.

Nitko danas ne smatra sintagmu »socijalna konstrukcija« upitnom. Sociološki klasik *Socijalna konstrukcija* zbije Bergera i Luckmanna najpoznatiji je primjer. Oni pokazuju da nam se svijet ukazuje u društvenom kontekstu; pokazuju kako je konstruirana svakodnevica koju prihvaćamo kao samu po sebi razumljivu. No i bez ovakvog otvorenog isticanja sintagme o socijalnoj konstrukciji referenti okviri poput Cassirerove filozofije simboličkih formi — koja govori o čovjeku kao »simboličkoj životinji«, ovinoj o ne-naslijednim informacijama, o simboličkoj posredovanosti naše egzistencije — uče nas tomu. To je također jezgra onoga što sazajemo i iz kritičke teorije s malim ili velikim početnim slovom. Filozofski su radovi 20. stoljeća umnogome pokušaj nadilaženja metafizike: učenja o nepobitnim, nepromjenjivim danostima. U jednom drugom klasičku, Kuhnovoju *Strukturi znanstvenih revolucija*, saznamo kako dolazi do promjena paradigme i na koji se način transformiraju prirodne znanosti. Ni tu nemamo linearu kumulaciju objektivnih spoznaja.

Socijalna konstrukcija znači i proces i proizvod procesa. I u najneutralnijoj primjeni implicira da su se stvari mogle odvijati i drugačije. A posljednjih desetljeća počela je prevladavati krajnja kritička uporaba sintagme: kao »socijalno konstruirane« ističu se one pojave koje po mišljenju istraživača treba dekonstruirati, razotkriti. Takvi radikalni zahtjevi često završavaju u krajnje naivnom očekivanju: »razotkrivene« stvari prestajuće postajati. U feminističkim aktivističkim očekivanjima, dokazemo li da rodni stereotipi nisu vječita priroda ženskosti, dokinut ćemo njihovu moć. Da je to doista tako, ne bismo trebali rodnu perspektivu u znanosti, samo opće znanstveno razrješavanje predrasuda. No upravo su nam znanstvena istraživanja pokazala da su stvari složenije, da su posrijedi i pitanja moći (moći koja se disperzivno reproduciraju) pa i pitanja proizvodnja značenja, već spomenute simboličke strukturirane naše egzistencije, naša ovisnost o govoraju, o znakovlju. Antropolozi su ukazali na različite sadržaje rodnih konstrukcija u različitim kulturama, ali i na to u kojoj je mjeri binarna opozicija žensko/muško temeljni model organiziranja zajednica. Očita asimetrija, povijesna pa i aktualna, u ženskom i muškom sudjelovanju u javnim poslovima, kulturi nije samo ženski problem, ali je problem rodne perspektive u znanosti. Bez nje i dalje se može reproducirati privid univerzalnog važenja i neizbjegljivosti odnosa, institucija, pojmovnih konstrukcija koji proizvode asimetriju.

Što, dakle, posebno naglasiti? *Ovo što radimo jest napredovanje u spoznaji*. Kao na svim znanstvenim područjima mnogo je toga sporno. Judith Butler odbacuje razlikovanje spolnog i rodnog identiteta po kojemu je ovaj potonji izgrađen na neupitnom prvom. Za nju je i spol socijalno konstruiran, negira neko pred-diskurzivno, čisto stanje prije imenovanja, to jest uvučenosti u odnose moći. Zbog toga i smatra subverzivnu gestu značajnijom od promjene zakonodavstva ili nekog drugog unutarističkog postupka koji su po njezinu (ovde pojednostavljenom) mišljenju integralni dio proizvodnja porobljenosti. Neće se svi složiti ni s mojim prijedlogom teorije koja je radikalne samorefleksije trajno suočene s ne-identičnim u adornovskom smislu, odnosno s mojim materijalističkim, prosvjetiteljskim uvjerenjem da u istraživanju socijalnih konstrukcija i njihova funkcioniранja, posebice konstrukcije roda, postoji provjerljivost, bolji sklop argumenata, postoji istina. Govoreći o socijalnoj konstrukciji govorimo o načinu proizvodnjenja istine: ne o tomu da je nema. Rodna je perspektiva način rješavanja »mainstream« problema suvremenih društvenih i humanističkih disciplina.

Nemojmo zapasti u performativno proturječe dokazivanja da se istina ne može dokazati. Mi je dokazujemo: način proturječnosti, pokazujemo što slijedi iz ovoga ili onoga, pokazujemo dvostrislenosti, razjašnjavamo zbrku, pokazujemo što su pretpostavke nekih stavova i slijede pjege analize. Za kraj ću navesti davne riječi Janet Radcliffe Richards: »Ima muškaraca koji su posve jednako sposobni za korisno logičko razmišljanje i znanstveno istraživanje kao što su to žene.« □

Ženski studiji

Zna se tko je gazda

Kao većina žena, od jako ranog doba mislila sam o silovanju kao o dijelu moje prirodne okoline

Vesna Teršelić

Tematiziranje nasilja je priča o prisutnoj odsutnosti. Unatoč ratu i povećanju nasilja nad ženama i djecom — gotovo da nema teme koja više određuje naše živote — tema skoro nije prisutna na Sveučilištu. Višestruka ubojsvta u sudnicu i školama postala su dio naše svakidašnjice, no njima se prije svega bave stupci crne kronike i inspektori. Je li to tema koju doista smijemo ostaviti novinarima i policiji? Ovdje govorim u prvom redu kao aktivistica zainteresirana da se razumijevanju nasilja i u znanosti posveti veća pažnja.

Zar nije svaki naš identitet, svaka od naših uloga, povezana s nasiljem, bar mogućim nasiljem? Ima li uopće ljudi koji nemaju problema s nasiljem? Ako ih ima, tko su? Da li ti ljudi žive u Hrvatskoj? Ili žive u nekoj od država koje nemaju problema s nasiljem? Ili u najmanju ruku nemaju problema s posljedicama ranog nasilja i svakidašnjim nasiljem? Mogu li žrtve tematizirati nasilje? Ili je tematiziranje nasilja iz perspektive žrtve nešto što sa znanošću nema nikakve veze. Može li se znanost posve apstrahirati od uloga počinitelja, promatrača, pomagača, žrtve. Ili to ne treba ni pokušavati?

Sličan Bogu

Suočeni s pukotinama koje se javljaju u društvenom tkivu nakon svakog nasilnog čina znanstvenici su se češće izmicali, nego suočavali s velikim pitanjima koja su pred nas stavili osobito krvoločni ratovi u toku ovog stoljeća. Freud je poistovjetio instinkt sa željom za ubijanjem ili uništavanjem objekta agresije, Thanatos i Eros slijepi su porivi koje moramo slijediti. »Čovjeku nije lako živjeti bez zadovoljavajuće potrebe za agresivnošću... Uvijek je moguće povezati znatan broj ljudi koji se vole sve dok im a onih spram kojih mogu biti agresivni... Nadovezao se na tradiciju podjele na dopustivo i nedopustivo nasilje. Njegov učenik Carl Gustav Jung pisao je o nasilju u svim djelima koje je napisao nakon Prvog svjetskog rata. »Novo doba i sadašnjica čine mi se poput pojedinih epizoda drame što je otpočela u davnio minuto doba i proteže se svim stoljećima u daleku budućnost. Ta drama je osvješćivanje čovječanstva... Kada je sudbina priredila Evropi najgnusniji rat koji je trajao četiri godine, rat koji nitko nije želio, gotovo se nitko nije pitao tko je zapravo prouzročio taj rat i njegov nastavak. Nitko nije priznavao samom sebi da je Europski bio opsjednut nečim što ga je lišilo svakog slobodnog odlučivanja. To opsjednuto i nesvesno stanje trajat će podjednako i dalje, sve dok Europski ne »zadrhti od svoje sličnosti Bogu«. Ta preobrazba može početi samo od pojedinca, jer mnoštvo su slijepe životinje.« Pokušavao je potaknuti proces suočavanja sa sjenom u brojnim knjigama i radio-

emisijama. Mnoge je i potakao da se zagledaju u sebe i prepoznaaju svoju mračnu stranu, no osim osvjetljavanja procesa u svjesnom i nesvjesnom nije uspio pridonijeti širenju diskusije o društvenim uzrocima nasilja.

Vrlo značajan pomak koji se dogodio tek kroz pokret protiv rasizma i kasniji novi val feminizma u SAD-u najavljen je u knjizi Gordona W. Allporta, *Nature of Prejudice*. Za razliku od Freuda on ne vidi agresivnost kao instinkt već kao nešto što se ne javlja nužno. Allport usmjerava pozornost znanstvenog istraživanja na odnose među grupama koje imaju manje i koje imaju više moći u društvu, na odnose među dominantnim i nedominantnim grupama — što će kasnije u vrlo praktičnom radu u zalaganju za prava crnaca i u radu za zalaganja žena koristiti kao teorijsko polazište brojne gradanske inicijative.

Strah od silovanja

No nasilje sâmo postaje tema žustrih diskusija tek krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina kad su radikalne feministkinje postavile pitanje »Tko je vlasnik ženskog tijela? Tko kontrolira žensko tijelo?« Žene iznose vlastita iskustva i u istraživanju kreću od sljedećih pretpostavki:

— Reagiranje na nasilje obaveza je i odgovornost — važno je reagirati, ne dozvoliti da se nasilje nastavi u skrovitosti privatnosti, svatko može reagirati

— Interdisciplinarnost — žene koje se bave nasiljem ukrštavaju prizme znanosti koje se bave pojedinim aspektima nasilja, i promatraju ih ne više kao odvojene procese, već kao složene dinamike koje možemo razumjeti samo ako kombiniramo psihološke, sociološke, medicinske, pravne aspekte

— Iščitavanje konteksta — u kojem se jasno stavlja naglasak na odnose moći u kojima jednoj strani pripada uloga žrtve, a drugoj uloga počinitelja

— Vlastito sudioništvo — polazište je i za reagiranje i za iščitavanje konteksta

Od Susan Brownmiler koja je prikazala povijest silovanja u knjizi *Protiv naše volje* do feministkinja u Hrvatskoj sve šira grupa žena proučava nasilje nad

vo poput »Zna se tko je gazda?« Feministkinje su vrlo odlučno i jasno rekle da sama žrtva definira što je nasilje i time otvorile prostor govora ne samo za žene žrtve nasilja, nego i za druge pripadnike i pripadnice nedominan-

vama rata. Tisuće izbjeglica žrtava nasilja dobile su podršku svojih kolegica koje su u ratu bile bolje sreće.

Zenska analiza nasilja i ženska praksa podrške rezultat je ženskih znanstvenih i praktičnih napora u zadnjoj polovici dvadesetog stoljeća. Rezultati koji su ostvareni civilizacijska su postignuća jer se u javnosti izokrenuo drevni zakon moći nad drugima — »tko jači taj kvači«. U javnosti je žrtva dobila glas i krenula na dugi put subjektivizacije. Jer oni koji govore nisu više samo oni koji drže bić. Cathy Young autorka je nedavno objavljene knjige *Ceasefire* koja je izazvala žučljive diskusije u SAD-u. Posebno je brine kako su kampanje protiv nasilja nad ženama i silovanja politizirale konflikte među partnerima i sam koncept privatnosti pretvorile u poprište rata među spolovima. Sumnjičavost spram bliskih odnosa postala je norma.

U javnosti je žrtva dobila glas i krenula na dugi put subjektivizacije

Pita se jesu li ciljevi kampanje protiv nasilja zapravo odnosi među partnerima. Autorica smatra da nas bitka oko toga koji je spol nasilniji ne vodi k uravnopravnoj diskusiji. Predlaže prekid vatre u vremenu kad se muškarci i žene osjećaju sve nelagodnije.

Rat protiv nasilja

Nadye Burton u eseju *Resistance to Prevention* uviđa da je nglasak na strahu od silovanja zapravo pridonio povećanju nelažeđe i da nije osnažio žene. No prije svega ističe da su tekstovi feministkinja tokom sedamdesetih probili zid tištine. »Mada su bili kritični izazov tradicionalnoj i mizoginoj analizi nasilja protiv žena, koristili su retoriku koja leži u pokušaju da žene oslobođe od nasilja, čime se podcijenila sposobnost žena da se odupru. Dok se oslanjam na vrijedno naslijede ranih tekstova, sadašnji rad ne treba marginalizirati otpor i prevenciju, nego treba njegovati žensku sposobnost. U svakom radu protiv nasilja trebamo postavljati jednostavna pitanja: da li promovira ženske jake strane i povećava našu pokretljivost i slobode, da li unapređuje kvalitetu naših života?«

Tek se slute teorijski koraci k boljem razumijevanju postepenog oporavka žrtava i počinitelja, i obiteljskog i ratnog nasilja. Disciplinu razumijevanja nasilja u Hrvatskoj sad njeguju institucije poput Centra za ženske i Centra za mirovne studije. Sveučilište se s tim zadatkom tek treba suočiti. ■

**Ženski studiji i institucija, primjer:
Francuska (izlaganje na okruglom
stolu Rodna perspektiva u znanosti)**

S obzirom na svoj tridesetogodišnji razvoj, ženski studiji u svijetu već imaju povijest, kako na institucionalnom planu, tako na razini istraživačkih tema i sadržaja sveučilišnih programa. Ako uzmemo za primjer Sveučilište Pariz VII* koji najbolje poznajem, možemo na njemu pratiti uzastopne etape u razvoju francuskih ženskih studija na sveučilištu. O tome piše Claude Zaidman u članku *Institucionalizacija ženskih studija* (Cahiers du Cedref, br. 4-5, 1995) na kojem se temelji povijesni dio ovog pregleda.

Između aktivizma i akademizma

Početkom sedamdesetih pojavljuju se na plimnom valu ženskih pokreta i prva istraživanja i prvi programi iz feminističke perspektive. Na Sveučilištu Pariz VII osnivaju se prvi pojedinačni kursevi iz ženske povijesti, književnosti, sociologije. Grupa za feminističke studije (GEF) u to vrijeme funkcioniра kao mjesto povezivanja između militantizma i još sporadičnih i rijetkih sveučilišnih kolegija.

Dolazak ljevice na vlast u osamdesetim omogućit će institucionalizaciju ženskih studija i olakšati pregovore s vlašću. Veliki kongres organiziran 1982. godine u Toulouseu pod naslovom *Žene-Feminizam-Znanost* pokazat će sve bogatstvo pristupa i tematsku raznolikost ove problematike. Nakon tog skupa koji možemo smatrati povijesnim, prvi će se put službeno naći sredstva za financiranje velikog broja ženskih istraživanja i projekata. Institucionalno priznavanje jedne nove znanstvene discipline i metodologije mijenja status ženskih studija na sveučilištu. Osnivanje CEDREF-a, Centra za dokumentaciju, istraživanje i obrazovanje na području feminističkih studija na Sveučilištu Pariz VII značio je još samo jedan korak naprijed: ova je grupa okupila dvadesetak sveučilišnih nastavnica i istraživačica, bila (i još je) priznata i finansirana kao sveučilišna istraživačka ekipa. Taj će razvoj dovesti 1989. godine do osnivanja autonomnog studija *Spolovi i društvo* koji završava stjecanjem diplome magisterija (D.E.A.) s mogućnošću upisivanja doktorata.

Feministički studiji, ženski studiji ili nešto treće?

Što se tiče istraživanih tema, ženski studiji imaju također svoju povijest (vidi epohalno djelo Michelle Perrot *Je li povijest ženâ moguća?*, Rivage 1984). Iz nje je razvidno da su feministkinje najprije usredotočile svoja istraživanja na žene u borbi za oslobođenje, a potom su nastojale izgraditi teorije koje će promišljati odnos dominacije kao takav. Tako se je prešlo od položaja žene u povijesti na studije o spolnoj razlici ili na proučavanje društvenih odnosa među spolovima, s jasnim stavom da i muškarci također predstavljaju mnoštvo utvrđivih spolnih i rodnih partikulariteta, a ne prvenstveno »univerzalnog«, spolno nedefiniranog čovjeka. Ova je evolucija zacijelo proširila polje ženskih studija, ali i dovela u opasnost da se one razvode u analizama iz kojih će nestati

žene kao društvena grupa kojom se dominira, odnosno da će to prestati biti središnja tema.

Od samog početka može se uočiti terminološka nesigurnost: prvi programi, prvi kolegiji, nazivali su se »Feministički studiji«, oni kasniji »ženski studiji«, da bi se posljednjih godina sve više govorilo o »Povijesti žena«.

Ova nejasnoća odgovara, naravno, različitosti usmjerenja unutar samih ženskih studija. Tako na Sveučilištu Pariz VIII postoji već desetak godina speci-

U logici institucionaliziranja ove discipline čini se uputnim izbrati plakativni militantni naboje (iz naslova kolegija ili studijske grupe). Ali za lakšu integraciju u instituciju plaća se cijena oslabljivanja motivacije i heurističke energije što potječe upravo iz preokretanja tradicionalne perspektive, a koja je bila moguća zahvaljujući militantnoj kritici.

Od početka se postavlja pitanje da li feministički studiji, u načelu višedisciplinarni, imaju namjeru osamostaljivanja ili

sebe vide prvenstveno kao profesorce povijesti, ili književnosti ili sociologije, a feministička dimenzija se pojavljuje tu kao druga, ako ne i sporedna ili dodatna dimenzija. Čini se da se radi o znanstvenoj hijerarhizaciji: glavna disciplina mahom je univerzalnija, općenitija, temeljnija, a na nju se nadograduje govor i refleksija o ženama kao specifična motivacija ili interes: spolna dimenzija (ili rodna) ukazuje se kao partikularni vid društvene egzistencije. Izgleda da francu-

zpolnih i rodnih specifičnosti i njihovom usložnjavanju, nego o onom prvočitnom, u nas još tekako potrebnom, militantnom (političkom) angažmanu.

Da zaključimo: iako prisutni već dva desetljeća na sveučilištu, ženski studiji se u Francuskoj još nisu konstituirali u autonoman sektor: karakterizira ih institucionalna krvost unatoč nagonu razvoju *fem-istraživanja* i njihovom impaktu na polju znanosti. Još uvjek postoji trajan problem kako uopće unutar institucije koja funkcioniira po načelima hijerarhije, natjecateljstva, elitizma razvijati takvo razmišljanje koje ima u temelju društveni pokret što osuđuje upravo ta načela? Kritika odnosa moći, koju je razvio ženski oslobodilački pokret, ne nalazi svoje mjesto u institucionaliziranoj nastavi. Kod nas postoji opasnost da se bez prerade preskoči faza radikalne političke kritike iz sedamdesetih i otrpe prihvati model participacije, što ga nudi ženski lobby devedesetih.

Skidanje etikete

Demokracija kao proces čini se nezamislivom bez feminističke refleksije koja radi upravo na samoartikuliranju žene i pripremanju simetričnijeg odnosa spolova

Ingrid Šafranek

jalizacija iz ženskih studija kojima se na čelu nalazi poznata teoretičarka i pjesninja Hélène Cixous, polazeći od svoje osobne poetike. Tački »neofeministički« ženski studiji najrazvijeniji su kod predavačica koje se bave književnošću, filozofijom ili psihanalizom; one se više zanimaju za problematiku razlike između spolova, te stavljuju težište na artikuliranje ženske kreativne, tj. podsvjesne i libidinalne različitosti, ženske simbolike i estetike. Feministički studiji češće su kod predavačica iz društvenih i humanističkih znanosti: one proučavaju društvene odnose među spolovima, društveno i povijesno konstruiranje rodne razlike. Divergencija između tih dviju struja nije naravno samo metodološka, nego i politička. Za razliku od Sveučilišta Pariz VIII, grupa CEDREF, uključujući tu i književnost, bavi se dogovorno u prvom redu društvenom proizvodnjom roda. (Da se oba pristupa nadopunjaju pokazuju je primjer George Sand koju je tek fem-kritika izvela u prvu ligu francuskih romanopisaca 19. st. i to kao predstavnici ženskog književnog govora (= pisma), ali i kao autoricu koja je prva sustavno fikcionalizirala ideje modernog feminizma.)

Izolacionizam ili integracija?

Smatra se da ovo terminološko »plivanje« ima veze i sa strateškom de-radikalizacijom feminističkih zahtjeva i ciljeva, jer se pokazalo da će institucija — od sveučilišta, preko ministarstva do države — lakše udomititi i financirati *globalne studije o ženi*, ma što to značilo, nego konkretne feminističke programe što će dovesti u pitanje legitimitet cijelog sustava društvenih odnosa razotkrivanjem njihove asimetrije, neravnopravnosti i nepravde.

U Hrvatskoj feministička misao i perspektiva još nije nažalost uspjela bitnije djelovati na mijene mentaliteta, pa ni političke i obrazovnih sadržaja

kane ostati vezani uz svoje discipline (povijest, sociologija, psihanaliza, književnost, umjetnost, kritika itd.). Ključno pitanje je u sljedećem: da li kapacitet ženskih studija — s jedne strane, da utječu na cjelokupno znanstveno polje, a s druge, da se sami razvijaju — počiva na autonomiji ili na konfrontaciji, na kritici ili na integraciji i dijalogu. Nema jedinstvenog odgovora na to pitanje. Prvi je odgovor bio institucionalan: feministički studiji su mogući kao stručna specijalizacija unutar neke druge matične discipline. Činjenica je da u Francuskoj mnoge intelektualke feministice zanima kao važna dimenzija njihova javnog i profesionalnog života, ali one ga odbijaju prihvatići kao etikutu, kao ograničenje svojim znanstvenim interesima:

Rat spolova

U Hrvatskoj feministička misao i perspektiva još nije nažalost uspjela bitnije djelovati na mijene mentaliteta, pa ni političke i obrazovnih sadržaja. Ipak je sretna činjenica da postoji izvan-sveučilišni Centar za ženske studije koji upravo slavi petgodišnjicu svoga postojanja i uvjernjivog razvoja. No u razvijenijim sredinama poput Francuske čini se da je slika feminizma sedamdesetih općenito odbačena kao slika rata spolova i separatističkog radikalizma. Danas se više radi o nijansiranom propitivanju

Ilustracija: Ženski studiji, Pariz VIII, 1982. godine

Ilustracija: Ženski studiji, Pariz VIII,

Testament iznimna života

Ova je knjiga svjedočanstvo o tome koliko su žene izgubile odbacivanjem racionalističkog i humanističkog projekta prosvjetiteljstva i prihvaćanjem različitih ideoloških sustava proteklih dviju stotina godina

Andrea Feldman

Mary Wollstonecraft, *Obrana ženskih prava*, Zagreb, Ženska Infoteka, 1999, prevela Marina Leustek

Mary Wollstonecraft napisala je 1791. godine ovo klasično djelo feminističke teorije i radikalni feministički program u furioznom tempu, za samo šest tjedana, gotovo u jednom dahu. U ovoj knjizi predstavila je sintezu prošlosti kako ju je vidjela iz svoje perspektive, govorila o svom iskustvu i nagovijestila nadu koja će promijeniti budućnost. Njezina argumentacija izrasla je na intelektualnom predlošku prosvjetiteljstva, a njezina liberalna i egalitarna ideologija ušla je u osnovu mnogih modernih političkih programa.

Mary Wollstonecraft započela je raspravu o pravu glasa za žene i ženskoj emancipaciji koja će se nesmanjenim intenzitetom odvijati dvije stotine godina nakon njezine smrti. Jedna od začetnica feminizma u Velikoj Britaniji prije ove knjige objavila je *Thoughts on the Education of Daughters* (*Misli o odgoju kćeri*, 1787) i time se nastavila na rasprave o ravnoopravnosti žena, njihovu mjestu u obitelji i spolnoj određenosti društvenih uloga koje su bile itekako prisutne u Engleskoj tog vremena i bile značajne u dnevnom promišljanju kako politike tako i moralu. O feminizmu se i tada gorljivo raspravljalo i sporilo. U društvu je vladao jak utjecaj evangeličke teologije koja je poticala bolje obrazovanje za žene, ali samo kao pripremu za poziv majki i supruga. Hannah More, antijakobinska propagatrica, radikalna na drugačiji način, suprotstavljala se Mary Wollstonecraft, a napetosti među njima odražavale su napetosti među terminima kao što su jednakost i različitost, do danas neriješeni konflikti feminizma.

Depresija istraživačica ženske povijesti

Na početku knjige Mary Wollstonecraft svjedoči o depresiji koja je obuzima dok istražuje povijest, a tu depresiju dijele istraživačice ženske povijesti i nakon dvaju stoljeća:

„Što nam otkriva povijest osim dokaza o ženinoj podrednosti te o tome da je malo žena koje su se osloboidle mučnog jarma premoćnih muškaraca?...“

Razmišljajući na ovaj način, počela sam zamisljati kako su one malobrojne iznimne žene, koje su se u različitim smjerovima razbjegale iz orbite propisane njima

hovu spolu, bile muške duše pogreškom zarobljene u tijelima žena.“ Cjelokupna civilizacija razvijala se pristrano, smatra Wollstonecraft, za koju ljudske duše nemaju spol.

Zahtjev za jednakim pravima i jednakim mogućnostima žena Mary Wollstonecraft dovodi u vezu s ranim postavkama prosvjetiteljstva. To nije neobično jer je čitala, cijenila, ali i kritizirala Rousseaua. Posebno se to odnosi na ono što Wollstonecraft naziva *neurednim načinom ženskog obrazovanja*. Zanemarena ženska izobrazba doveća je do toga da su žene postale slabe, nesretne i frivolne. Kako je stotinu pedeset godina nakon nje tvrdila Simone de Beauvoir: *Žena se ne rada — ženom se postaje*. Zanimljiva je njezina kritika obrazovnog sustava u Engleskoj, prvenstveno privatnih škola, odnosno internata koji su bili rasadnici za odgoj dječaka više klase. Zalagala se za obrazovanje po istom modelu za djevojčice i dječake, čak i za miješane razrede, u kojima bi se bez obzira na društveni status i spol posvećivala dužna pozornost gimnastičci i tjelesnom razvoju djece, učili predmeti kao što su botanika, strojarstvo, astronomija, čitanje, aritmetika, a Sokratovom metodom, tj. razgovorom stjecala znanja o povijesti i politici. Politiku je smatrala pravim zvanjem za žene, kao uostalom i medicinu.

Mjestimice njezin je stil ciničan, primjerice, kad pobija stereotip o ženama kao osobama manjih sposobnosti. Usporedila ih je s vojnicima u mirnodopskim uvjetima s kojima žene dijele naklonost prema lijepim, grimiznim odorama. Poput mnogih koji bivaju izolirani poradi nepremostivih prepreka, upotrebljavala je ironiju kao oružje u dnevnoj borbi protiv ravnodušnosti, gluhosti i neznanja.

Medutim ni sama nije bila imuna na stereotipe kada se radi o predstavnicima drugih nacija. Iako je izuzetno dobro poznava francuski jezik i kulturu, o Francuskinama nije imala lijepo mišljenje. Smatrala ih je odveć

ŽENSKI STUDIJI

tačima, pretjerano frivolima, previše sklonima užicima i sensualnosti da bi mogle biti primjer racionalnih i skromnih žena, onakvih kakve po njoj žene trebaju biti. »Tko je ikad ocrtao uzvišeniji ženski lik od Rousseaua?«, pita Wollstonecraft, »premda se općenito neprestano trudio učiniti vrijednost ženskog roda. Zbog čega mu je do toga toliko stalo? Zapravo, da bi sam sebi opravdao naklonost zbog koje su ga slabost i vrlina nagnale da voli onu ludu Therese.«

Nevinost je pristojan naziv za neznanje

Ova se knjiga u osnovi zalaže za jednakost između gradanki i grada — kako u obrazovanju tako pred zakonom i spram političkih prava. Razlozi zaostalosti žena leže u društvenoj okolini, a ne u njihovim prirođenim sposobnostima. Za Mary Wollstonecraft je nevinost vrlina kojoj se pridavalо previše značaja kad su djevojke u pitanju, samo pristojan naziv za neznanje. Jedini izlaz iz takvog bolesnog stanja predstavlja put slobode, a jedina je zdrava politika ona koja širi duh slobode.

Zanimljivo je čitati ovu knjigu kao testament jednog iznimnog života. Maryin je život (ne samo literatura) bio previše skandalozan da bi druge uvjerio u ispravnost njezinih teorija. Sama je imala nesretno djetinjstvo, njezinu majku je osiromašio nasilan otac pijanac. Pisala je romane i, što je bilo gore, polemike i rasprave. Živjela je nekonvencionalno, imala izvanbračno dijete sa čovjekom koji ju je napustio, nakon čega je uslijedio pokušaj samoubistva i društveni prezir. Kasnije se udala za radikalnog društvenog teoretičara i filozofa Williama Godwina i umrla pri porodaju druge kćeri, pet godina nakon prvog izdanja ove knjige, u 38. godini. Živjela je bez priznanja javnosti u malom, izdvojenom intelektualnom krugu koji je obitavao u blizini Britanskog muzeja u Londonu i družila se s pjesnikom Williamom Blakeom. Romantični pjesnik Percy Bysshe Shelly, kasnije muž njezine kćeri Mary Godwin Shelly, proslavljene autorice romana *Frankenstein*, čini se da je upravo uspomeni na svoju punicu posvetio pjesmu *Queen Mab* i stihove: »Can man be free, if woman be a slave?«

Mary Wollstonecraft pomogla je svojim primjerom, svojim nastojanjima i radom generacijama žena, sufražetkinjama, feministkinjama i svim ženama koje su se borile i izborile svoje mjesto u društvu, povijesti i politici. Njezina je knjiga svjedočanstvo o tome koliko su žene kao grupa (ali ne samo žene) izgubile odbacivanjem racionalističkog i humanističkog projekta prosvjetiteljstva i prihvaćanjem različitih ideoloških sustava koji su ga pokušali nadomjestiti za proteklih dvije stotine godina.

U povodu nagrade
Goranov vjenac
Borisu Maruni

Kolo-nade

Boris Maruna

Mramorno stupovlje obavijeno zaraženim bršljanom
osovljava se iz dvospolne trave u zalazu sunca što
žestoko grije prazne duplje domovine moje
I rastemo među razvalinama u sjeni gnjilih debelih žena
I čekamo da padnu kiše, da dodu zdrave djevojke i da nas
kao ždrjebad povedu na potok i pokažu nam mjesto
gdje ćemo neslavno pasti
I ustajemo rano prije zore, iz usta nam izlaze krvavi
hulni leptiri dok nam niz kralježnicu plaze nježne
povorke crnih mravi: naši blagi učitelji obavljaju
svoj posao

Između kamenih ploča izbjija troskot i sljez
Po tržnicama punopravne vračare govore o dolasku
tetoviranih lovaca na ljudske kože, o mučkim
izdajama, o prijetnji i gnevu onih svetišta što se
nekad dizahu kamo god bi stupila nogu
namjernika

I evo već pakosni vjetar oštrim noktima razmata dim naših
krovova, što se svakog časa urušavaju pošto smo
ih s mukom podigli iznad naših glava
Ja koračam čim dalje od kolonada, koračam s mišlju na
gnojne plodove, s mišlju na zeleni strah i prve
pobačaje ljupkih kržljavih djevojčica
Moji tihi osjećaji krivnje obasjavaju zlatna stubišta
kud se sada uspinju u nebo i kuda silaze u podzemlje
debele kćeri onih istih žena i gnjilo se smiješe
iznoseći teške plodove u crvenim otečenim rukama

Naravno, tako oblikovana domovina dopustit će prije ili
poslije da iz blata njezinih neplodnih grudi nikne
trulo cvijeće ponad naših grobova.

Los Angeles, 1966.

Za žene koje hoće više

NOVI BROJ U PRODAJI

Boško Petrović, vibrafonist

Veliki dečko jazz-a

Ambasador jazza obiljetnice slavi radno

U povodu 65. rođendana i 50. godišnjice djelovanja našeg poznatog vibrafonista

Davor Hrvaj

Upetak, 18. veljače u B.P. Clubu održana je promocija kompakt-diska koji je proslavljeni jazz-glazbenik Boško Petrović snimio s *Boilersima* na nekoliko nastupa u istom klubu početkom godine. Bila je to ujedno proslava šezdeset petog rođendana i pedesete godišnjice djelovanja ovog najznačajnijeg glazbenika u povijesti našeg jazza. Nakon čestitanja i brojnih poklona uslijedio je promotivni koncert albuma koji je u rekordnom roku od mjesec dana nakon snimanja objavila tvrtka *Jazzette Records*. Posvećen je velikaru jazza Milesu Davisu i nosi naziv *St. Miles Infirmary* parafrizirajući poznatu pjesmu *St. James Infirmary*. Kako je rekao Petrović, cijelokupna današnja jazz-scena nalazi se u svojevrsnoj ubožnici u kojoj ju je svojom smrću ostavio legendarni trubač Miles Davis.

Pomirbeno ročište

Izuzetno raspoložen za svirku, Boško Petrović je u *Boilersima* (Da-

ma skladbama s albuma: *Yeah Man!* Davora Križića, *Fin De Siecle* Boška Petrovića i *Milestones* Milesa Davisa, nadahnutim improvizacijama i izvrsnom komunikacijom oduševili su brojnu publiku. Petrović je svoju suradnju s ovim glazbenicima mlade generacije nazvao *pomirbenim ročištem*, jer toga je do sada nedostajalo. Inače poznati po svojoj beskompromisnosti i ne-predviđljivosti, *Boilersi* su ovaj put svirali »discipliranije« i prilagodljivije. No to je potrajalno samo do drugog seta na kojem su ostali sami na pozornici. Bila je to prilika da ih ponovno čujemo u jednoj od njihovih neponovljivih kreacija puno iznenadenja i humora a i da porazgovaramo sa slavljenikom.

— Šezdeset pet godina života je činjenica, a činjenica je isto tako da sam prije pedeset godina napravio svoj prvi sastav iako je to bilo amaterski što se tiče same glazbe i kolega koji su tada sa mnom svirali. Taj sekstet koji sam osnovao u Škofjoj Loki, dok sam još svirao violinu, djelovao je na plesovima i zabavama u Loki i okolicu. Slušajući radio počeo sam prepoznavati

vor Križić — truba, Matija Dedić — klavir, Mladen Baraković — kontrabas i Krunoslav Levačić — bubnjevi) našao dostojne suradnike. Izvedbama naslovne, te još tri imena poput Charlija Parkera, Luisa Armstronga, Stana Getza... Strašno sam želio svirati tenor-saksofon na način Bena Webstera ili Colemana Hawkinsa. Tražio sam roditelje da mi kupe tenor-saksofon, ali nismo bili u mogućnosti, ali su majka i otac nekako uspjeli nabaviti jednu malu Hohnerovu harmoniku što je ipak bilo korak bliže jazzu. Godine 1954. nakon mature vratio sam se u Zagreb gdje sam upisao fakultet. Već te prve godine zapazila su me dva glazbenika koji su mi puno pomogli u prvom periodu. Bili su to Mihajlo Schwarz i Radan Bosner. Schwarz koji je po mojem mišljenju u to vrijeme bio vodeći jazz-pijanist, ne samo u Hrvatskoj, volio je moj talent i način razmišljanja u jazz-glazbi, ali se formalno zgražao od zvuka harmonike. S druge strane, Radan Bosner »žrtvovao« je taj čudnovati harmonički zvuk za ljubav mog talenta. Napravio je kvartet u kojem sam imao priliku svirati s njim, Krešimirom Remetom i Ivicom Geregom. Bosner i Schwarz su mi otkrili kako puno toga o harmoniji i razmišljanju prilikom imпровизiranja.

Mladi i entuzijasti

Gdje ste svirali u to vrijeme?

— Negde '55. godine nekoliko nas mlađih dobilo je ponudu da napravimo band i da nastupamo u Radioklubu. U bandu je bio klavirist Vlado Vuković, kontrabasist Mladen Kos, bubnjar Zlatko Pecešli, klarinetist Braco Kramarić, pjevač i saksofonist Drago Diklić i ja kao harmonikaš. Ubrzo je taj band i taj plesnjak postao popularan među mlađima tako da se subotom i nedjeljom praktično nije moglo ući unutra. Mladi i entuzijasti kakvi smo bili, išli smo preko tjedna po kinima, skidali najnovije šlagere koje smo čuli u američkim i europskim filmovima. Godine 1959. klarinetišta Zlatko Kružić, basist Zdravko Satrak, bubnjar Ivica Gereg i ja kao leader napravili smo kvartet Boška Petrovića.

Kako je došlo do povijesnog koncerta u Gavelli?

— Imao sam širok krug poznanstava baš u tim umjetničkim krugovima glumaca, režisera, slikara. Sastajali smo se u Klubu Dramskog u Frankopaskoj ulici. Tako mi je Dramsko dalo dvoranu. Napravili smo koncert koji je bio krcat i na kojem smo prema mišljenju kritike imali lijep uspjeh.

poznatijih *Brandenburgskih koncerata*, koji su uzor u skladateljstvu ove glazbene vrste, oni su svojom kvalitetom protuteža i uzor za drugačiji pristup istoj formi, stilskom i tehničkom izrazu, s drugaćijim emocionalnim učinkom na slušateljstvo. Pod umjetničkim su vodstvom Catherine Mackintosh Zagrebački solisti osjetili energiju i lakoću koju je violinistica prenijela i na ansambl. Sviranje Catherine Mackintosh savršen je spoj spontanosti i osmišljenosti koji proizlazi iz najvišeg stupnja poznavanja skladbe i daje sigurnost izvedbi. Ovdje je Händelova glazba poprimila svoj puni smisao, u kojem svaka nota, naglasak, nijansa u dinamici ili tempu, dobiva pravo značenje.

Za ovom skladbom slijedila je Bachova kantata *Ich habe genug*, koja pripada manjem broju kantata za solo glas i instrumentalni ansambl. Izrazito interpretacijski zahtjevana, sa svim poteškoćama koje Bach u svojim djelima zadaje pjevačima, iziskujući od njih u svakom trenutku i tehnički i izražajni maksimum, poprimila je u interpretaciji Nancy Argenta ponegdje lakoću koja možda više pristaje

Bio je to početak 1960. godine. Poslije tog koncerta na moj prijedlog uzeljeli smo ime Zagrebački jazz-kvartet i iste godine pod tim imenom nastupili na prvom jugoslavenskom jazz-festivalu na Bledu. Već na Bledu primijetili su nas u to vrijeme možda najznačajniji europski jazz-manageri Horst Lippmann i Fritz Rau iz Frankfurta, a takoder i vodeći europski jazz-kritičar Joachim Berendt. Potpisali smo s njihovom agenturom, a oni su nas opremili s, za ono vrijeme, nečuvenim stvarima. Imali smo svoj booklet, knjigu s fotografijama, s našom biografijom, dva puta godišnje organizirali su nam europske turneve po mjesec dana, po tridesetak koncerata. Snimili smo ploču za Philips/Fontana. Prije toga u Zagrebu smo, prilikom jednog gostovanja Bucka Claytona i »Big« Joea Turnera, 1964. ili '65. godine, snimili za istog izdavača ploču koja je po Melody Makeru bila ploča mjeseca. Zagrebački jazz-kvartet vrlo je brzo stekao reputaciju u svijetu jazza, u Europi, ali i u Americi. Bili smo pozivani na mnoge festivalne, imali smo turneve, počeli smo svirati s velikim svjetskim imenima.

Ili svi, ili nitko

Ušli smo u svijet velikih dječaka jazza, pisalo se o nama i sve je izgledalo jako lijepo dok Silvije Glojnarić nije dobio poziv da na godinu dana pređe u Berlin i zauzme mjesto bubnjara u velikom orkestru u Berlinu. Lippmann i Rau su nam predlagali da pređemo u Njemačku jer smo uvijek imali problema s vizama. Mnoge turneve i festivali su nam propali jer smo morali tražiti putovnicu i čekati dva mjeseca odgovor. Predlagali su nam da budemo ritam-sekcija velikog orkestra u Kölnu koji je radio po principu da je dva tjedna mješevno orkestar bio zajedno na probama i snimanjima, a dva tjedna su glazbenici bili slobodni da mogu obavljati svoje poslove. No Miljenko Prohaska je bio vezan za Zagreb dirigentskim položajem u Big Bandu. Predlagali su nam da doveđu Jimmyja Woodea koji je u to vrijeme došao iz orkestra Dukea Ellingtona iz Amerike u Europu. No odlučili smo — ili svi ili nitko i tako smo ostali.

Kako je došlo do povijesnog koncerta u Gavelli?

— Jugoton nije imao interesa. Ploča je snimljena ovdje u Zagrebu u dvorani Istra iznad današnjeg B.P. Cluba. Prilikom gostovanja orkestra Quincyja Jonesa u Zagrebu svirali smo nekoliko jam-sessiona s njima i dogovorili zajedničko snimanje. Opet sam to ponudio Jugotonu i opet dobio negativni od-

govor. U očajanju sam nazvao RTB u Beogradu. Rekli su: »Kako ne«. Quincy je iz Zagreba išao u Beograd, »Dodatac s njima i snimite. Mi ćemo sve platiti.« Ploča se zvala *Meeting In The Studio*, a s nama su svirali Jerome Richardson, Julius Watkins, Joe Harris i Buddy Catlett. Istovremeno, već na prvom jazz-festivalu na Bledu, paralelno sa Zagrebačkim jazz-kvartetom nastupio sam u triju s Damiron Dičićem i Zdravkom Šatrakom.

Glojnarić i ja smo kasnije reorganizirali Zagrebački jazz-kvartet u Zagrebački jazz-kvintet. Prve godine su to bili, uz Prohasku, Glojnarića i mene, Ladislav Fidri i Ozren Depolo, a druge godine je kao gost umjesto Lacića po festivalima i koncertima nastupao Art Farmer.

Tijekom sedamdesetih godina više ste suradivali s mlađim glazbenicima koji su došli iz okružja rocka nego s jazzistima.

Riskantne promjene

— Došlo vrijeme za promjenu. Uzeo sam mlađe glazbenike i otisao u jedan, kako su rekli moji kolege, generacijski ljudi, preriskantan projekt. Bio je to B. P Convention, u prvoj postavi s bas-gitaristom Bertom Krasničem, bubnjarem Ratkom Divjakom, klaviristom i flautistom Branislavom Živkovićem i gitaristom Vedranom Božićem. Bilo je to doba mode takozvanog jazz-rocka, pa je taj zvuk koji sam s njima mogao dobiti bio vrlo popularan. Morao sam se odreći be bopa i ostalih težih i komplikiranih, ozbiljnijih programa. Pisao sam jednostavnije ritmičke stvari. Punili smo Kulušić kao prvi jazz-klub u Zagrebu koji je jednom tijednom imao na programu jazz.

Taj trend se nastavio i u drugim klubovima poput Lapidarija, a uskoro su kao gosti počeli dolaziti i strani glazbenici.

— U Kulušiću je prodano po sedamsto ulaznica svakog utorka. Slično je kasnije bilo s Lapidarijem što je omogućilo da iz Münchena, Graza, Milana ili Beča dovedemo nekog tko je bio na turneji ili je tamo živio. Bila je to plejada sjajnih glazbenika poput Johnnija Griffina, Arta Farmera, Duška Gojkovića, Alberta Mangelsdorffa, Giannija Bassoa, Aladara Pegea i drugih. Sredinom sedamdesetih godina B.P. Convention imao je četiri stalne svirke u punim klubovima — Kulušić, SKUC i dva dana Lapidarij. U to vrijeme smo išli na puno festivala i turneja, radići smo dvadesetak koncerata godišnje u režiji tadašnje Muzičke omladine. □

Za kraj koncerta ostavljeni su najsvjetlijti momenti Händelova stvaralaštva, arije iz njegovih opera: iz *Alceste* arija *Gentle Morpheus*, iz *Alcine* *Mi restano le lagrime*, te iz *Rodelinde* *Mio caro bene*. U tim skladbama uspjela se pokazati sva ljepota glasa i umijeće pjevačice Nancy Argenta. Izuzetne kristalne kolorature, prekrasni visoki tonovi, fina piano dinamika, neke su od odlika koje ona posjeduje a koje u Händelovoj glazbi pronalaze idealnu mogućnost izraza. U ovim arijama vidimo koliko je kompozitor bio dobar poznavatelj ljudskog glaza i koliko se posvetio tome da što bolje i prirodnije iskoristi sve njebove mogućnosti. Tu je Händel bio jedan od najvećih majstora u povijesti vokalne glazbe.

Obojica veliki skladatelji, Händel i Bach, dali su u svom stvaralaštvo sve ono što je potrebno da se zadovolje naša glazbena čula. Na ovom koncertu napravljen je odličan izbor skladbi koji točno očrtava različitosti među skladateljskim ličnostima, koje se međusobno nadopunjaju i na taj nam način uspijevaju pružiti cjelovitu sliku barokne epohe. □

Rijetka prilika

Stilski osmišljeno suprotstavljanje baroknih genija

Zrinka Matić

Koncert Zagrebačkih solista, Nancy Argenta i Catherine Mackintosh, Zagreb, Hrvatski glazbeni zavod, 15. veljače

Dozivljaj vrhunske stilske interpretacije skladbi baroknih majstora Johanna Sebastianija Bacha i Georga Friedericha Händela pružen nam je prilikom gostovanja vodeće svjetske interpretatorice Händelove glazbe, sopranistice Nancy Argenta te violinistice Catherine Mackintosh na baroknoj violinii i violi. Izvrsno odabran program suprotstavio je dva glazbena genija,

različita u glazbenom izrazu i doživljaju svjetovnog i duhovnog. Od oba skladatelja čuli smo izbor iz njihovog instrumentalnog i vokalno-instrumentalnog stvaralaštva.

U prvom dijelu programa izvedeni su *Concerto grosso* u F-duru Op. 6 br. 9 G. F. Händela i crkvena kantata *Ich habe genug* za soprano, flauto, gudače i basso continuo BWV 82a J. S. Bacha. *Concerto grosso* tipična je barokna forma za koju je karakteristična dinamičnost koja se očituje u izmjenjivanju veće i manje instrumentalne skupine, kontrastnih raspoloženja i glazbenih karaktera. Međutim kod Händela je ova karakteristična kontrastnost i pokretljivost, kakvu srećemo kod Bacha u *Brandenburgskim koncertima*, ublažena kroz mnogo manja suprotstavljanja glazbenog materijala te kroz prirodu tog materijala koji je mirniji, laganiji i tečniji liniji nego što su to Bachovi motorični i dramatični potezi u polifonom radu. Iako, dakle različiti od puno

Händelu. Ipak, nemoguće je bilo izbjegći težinu i dramatsku silu koju sadrži Bachova glazba. Posebice se to osjetilo već u početnim taktovima koji su napisani tako da ih se ne može otpjevati s lakoćom, već s napornom i stalnom koncentriranošću snage glasa, što se i osjetilo u izrazu Argente. Instrumentalni sastav pratio je pjevačicu u stalnim napestima i dramatskom raspoloženju skladbe.

Bachov *Koncert za dvije violine i orkestar* BWV 1043, izveden nakon kantate, odsvirali su uz pratnju Solista, Catherine Mackintosh i Andelko Krpan. Izuzetno lijep koncert, izrazite polifonijske invenzioni, virtuozan, s prekrasnim srednjim stavkom, jedan je od najljepših Bachovih koncerata. Sve kvalitete skladbe su većinom i ostvarene u izvedbi, iako su karakteri sviranja solista različiti, te izražajnost i odlučnost Mackintosheve ne mogu biti u potpunoj harmoniji s malo suzdržanjim i kolebljivijim sviranjem Krpana. Ipak, ljepota glazbe učinila je da te razlike budu u drugom planu; solisti i ansambl učinili su inspiraciju Bachove glazbe osjetnom.

Korak do dokolice

Neglažbene okolnosti iz odličnog su koncertnog događaja napravile hibrid

Dina Puhovski

Uz nastupe Ramba Amadeusa u Zagrebu u sklopu miniturneje po Hrvatskoj, 18. i 23. veljače 2000.

O nedavnim koncertima Ramba Amadeusa u Hrvatskoj možda ne bi trebalo pisati. Ne zato što koncerti to ne zasljuju, jer, radi se, barem što se tiče zagrebačkih nastupa, o odličnim koncertima, već zato što su ipak neke druge stvari zasjenile koncerete te zato da se, nakon što je prvi jugoslavenski izvodač odradio gostovanje u Hrvatskoj, cijela priča pospremi u ladicu s natpisom *normalna stvar*. Zgodna je zanimljivost s koncerta kako toliki hrvatski građani pjevaju tekst *po šumama i gorama* na melodiju pjesme *House of the Rising Sun* ili kako ponavljaju *Amerika i Engleska bit će zemlja proleterska*. Nadalje ona je pogotovo zanimljiva za kakvog sociologa ili nekoga tko se bavi pitanjem recepcije na koncertima, iako su svakako zanimljivi i Rambovi reciklažni postupci s

poznatim melodijama i tekstovima, kontrafakture i poigravanje aluzijama. Zanimljiva je možda i uključenost publike u zazivu Čo-

njim(a), oduševili ih, ukratko, postigli sve ono što čini ideal rock-koncerta i što odavno više ne zaslužuje naročito isticanje.

Međutim šuškanja oko prvog jugoslavenskog muzičara koji je došao u Hrvatsku, rasprodane karte, i, konačno, policijske posjete nakon koncerata nisu dopustile ovo promatrati kao običnu turneju, koja je podesno, iako prerano, završila koncertom u zagrebačkom KSET-U. Praćen odlično uigranim bendom, *Etnomutantima*, Rambo Amadeus na ovih je nekoliko koncerata u Hrvatskoj svoje *zafrkancije* i reciklaže oživio pred publikom, a u KSET-ovom manjem prostoru komunikacija publike i benda funkcionalala je izvrsno. Samozvani Rambo izrazio je zadovoljstvo time što dio tekstova ne mora pjevati jer to čini publiku, jedna je plavuša iz publike završila na pjevačevim ramanima, a zadovoljni bend nagradio je publiku izvikujući *KSET, KSET*. Gužva

Međutim ove pojave imaju sve manje veze s hrvatskim i srpskim imenima ili partizanskim pjesmama ili čak ideologijama, već su bile dio koncerta, odličnog koncerta u kojem su izvođači iskoristili kolektivnu svijest publike, naveli ih da pjevaju s

je bila dovoljna za vruću »rock« (»funk«?) atmosferu, ali ne prevelika. S druge strane, na velikom prvom koncertu u *Tvornici* našlo se zacijelo i ljudi koji su došli gotovo zbog šminke, koristeći pojavu da je vrlo popularno voljeti glazbu *odande*, čak i ako je prije niste slušali. Usput rečeno, trajna je pojava kod nas, što je bilo vidljivo i po glazbi puštanjo prije i poslije koncerata u Zagrebu, da se glazba iz Srbije/Jugoslavije, kao i ona iz bivše Jugoslavije, tretira kao *žanr*; uslijed slabije dostupnosti i političkih pritiska dogodio se obrat pa su ljudi, pritiscima usprkos, počeli slušati, recimo, srpsku glazbu, *u paketu*, pa makar i glazbeno različitu. Takvih je ipak sve manje, a kad analiza krvnih zrnaca potpuno izade iz mode, i na tu će se glazbu gledati samo kao na — glazbu. Publike koja u *Tvornici* nije došla iz glazbenih afiniteta nije ipak bilo toliko da bi se time pokvarila atmosfera koncerta, nešto napetija od već opisane u KSET-u. Scenski nastup, *ludiranje* gosta Dina Dvornika i još reciklaža poznatih melodija od Albinonija do *Galeba* oduševili su masu koja je doslovno preplavila *Tvornicu*.

Radna dozvola

Konačnu riječ imala je ipak policija. Prateći turneju po Hrvatskoj inspekcija je svaki put (!) zaključila da glaz-

Rambo Amadeus

Prvi, a ne sedmi

Napravit ćemo mi ovdje Ameriku

Dina Puhovski

Qko gostujućih se *zvijezda* obično novinari s drugim novinarama bore za izjavu ili čekaju da im kakav menadžer ugovori termin. U ovom je pak slučaju konkurenčija bila nepravedna, jer je izvođač i organizatore nakon koncerta htjela intervjuirati policija, pa smo ovih nekoliko riječi teško dobili od već umornog samozvanog *medijskog manipulatora*.

Koliko misliš da je publike došlo zbog Ramba Amadeusa, a koliko zbog »cirkusa« oko toga da je prvi muzičar iz Jugoslavije došao svirati u Zagreb?

— Nek' su došli... to je u stvari svejedno, jer i Rambo Amadeus je jedan veliki cirkus.

Kakva je hrvatska publike, može li uočiti razlike između publike tamo i onde?

— Ja ne radim razliku, ali onima tamo stalno dosadujem, vidjet ćemo što će biti kad i vama počнем dosadati...

A kad će to biti?

— U ljeto bih trebao da dodem ponovo, kad budemo imali radne dozvole... trebali smo ovdje da imamo još jedan koncert, ali to nije moguće zbog takozvanih organizacijskih problema.

Svirate li drugačije, druge stvari s obzirom na to gdje svirate? Ovdje obradite Galeb i ja, drugde kakvu drugu pjesmu?

— Meni je svejedno sviram li ovdje, tamo, ili u Japanu, ne mogu da pravim razliku.

Otkud toliko reciklaže poznatih melodija...?

— Reciklaža je svjetski trend, u Americi ne smiješ da sviraš bez reciklaže...

Ali nismo u Americi.

— Ma napravit ćemo mi ovdje Ameriku!

Je li to neki trik da se poznatim melodijama privuče publike, približi nekom tvoim tekstu?

— Pa, jest, i to je trik.

Otkud toliko fasciniranost poznatim ličnostima, Tito, Hirobito, Che Guevara, u pjesmama i na omotima?

— Svi su oni mnogo veće ličnosti od mene, zato ih koristim...

Draže ti je svirati u manjim prostorijama?

— Jest, mnogo su mi draži. Lakše je doći do publike — uvijek je lakše zaigrati malu rernu...

Koliko improvizirate na koncertima?

— Ako poznaješ muziku, znaš da svaki ton, svaki akord, vodi nekako dalje...

Imaju li tvoje pjesme nešto što može privući ljudе na svim ovim bivšim prostorima, prepoznatljivu priču, tipične likove?

— Eto, svi su ovi jezici, hrvatski, srpski, slovenski, makedonski, dovoljno slični da se sve može razumjeti...

Ne mislim na razumijevanje riječi, već sadržaja, likova kao što je Čoban?

— Ne znam, nećeš moći da razumješ o čemu se radi, ako ne znaš jezik... Možda tu i nema posebne priče u pjesmama.

Misliš li, dakle, i da si ljudi zamisle priču, otkrivaju poznate likove tamo gdje ih nema...?

— Pa, da...

Kako to da si baš ti prvi glazbenik iz Jugoslavije koji je došao ovamo gostovati?

— Odlučio sam da tako bude.

Zašto?

— Zbog niza prijatnih pogodnosti.

Kojib?

— Zbog pažnje i interesa koju sam tako privukao. Jednostavno, drugačije bi se na mene gledalo da sam došao sedmi, a ne prvi... □

benici nemaju radnu dozvolu. To pak otvara niz problema — ako su ih trebali imati, čiji je propust što ih nemaju, te zašto nije dovoljna preporka Ministarstva kulture Ministarstvu rada i socijalne skrbi, ako su vize za održavanje koncerta tražene i dobivene, a ne nešto drugo. Uslijedile su i usporedbe s dolašcima jugoslavenskih nogometnika u Hrvatsku, koji su sigurno imali manje problema s posjetom, kao i spekulacije o tome tko je inspekciiju poslao. Neglažbene okolnosti iz odličnog su koncertnog događaja napravile hibrid u kojem nema mesta za obično bavljenje koncertom, dok, opet, ne bi trebalo dopustiti društveno-političkim okolnostima da u priči zauzmu previše mesta. Jednog dana Rambo Amadeus dolazit će stalno, pratit će ga vjerna šaćica obvezatelja i uživat će se u dosadi stalnih njegovih turneja. Neki njegov album bit će nominiran za *Porina*, kao najbolji inozemni album, a tek pokojem preostalom tvrdokorcu nedostajat će što ipak ne može više glasno psovati svakog Srbina (ili Makedonca, ili Nigerijca, ili Eskima) za kojeg čuje. No dokle god među predstvincima glazbenih krugova u Hrvatskoj postoji sumnja da je upravo drugi dio predstavnika tih istih krugova, organiziran u Hrvatskoj Glazbenoj uniji (inače jednom od suorganizatora *Porina*), poslao inspekciiju, dokle god je takvo što moguće od dokolice do tada vjerojatno neće biti ništa. □

CEDETKA 37. predsjednik

Lambchop: Nixon, 10 pjesama/50 minuta, City Slang/Dancing Bear

Kornelije Hećimović

»...a frightened bird the written word
our daily logic has become absurd...«

Iako je slušatelju već iz naslova sumnjičivo da su Lambchop počušali iskoristiti našu slabost prema vokalima Kurta Wagnera i sjetnim gitarskim dionicama — da bi na taj način podvalili svoje radikalne političke stavove i uvjerenja koja dijele s 37. predsjednikom SAD-a iz naslova albuma — na sreću nije tako.

Nixon je prekrasan, ničim opterećen album za koji ne mogu sa sigurnošću reći da je logičan nastavak njihove karijere, jer u toj karijeri logike nema. Američki band, koji se javio u isto vrijeme kada su Europljani počeli upoznavati *Tindersticks* na putu prema novom tisućljeću te iste *Tindersticks*, ostavlja daleko iza sebe. Lambchop na Nixonu konačno uspijevaju spojiti naoko nespojivo: radikalne primjere crne i bijele američke glazbene tradicije.

Country i soul šetaju ruku pod ruku u totalnoj opoziciji kasnih '60-ih i ranih '70-ih godina kada su oba pravca živjeli zlatne godine, a Nixon bio otac nacije. Isto kao što SAD, nakon sada već pokojnog Richarda Milhousea Nixon-a, nisu više one stare, tako je i nakon Nixon-a svaka usporedba Lambchopa s *Tindersticksima* posve bezlična, neupotrebljiva i ničim opravdana.

Nadam se samo da se sljedeći album Lambchopa neće zvati *Clinton* jer bi time sve dosada izrečeno pomrlo u krvavom klanju sjekire mesarova sina. U obzir dakle dolaze samo metafore. □

7
k a z a | i š t e
Premijere

U potrazi za izgubljenom kulturom?

Uz premijeru *Istoka* u teatru EXIT (režija Matko Raguž), te premijeru *Zlatnog teleta* u DK Gavella (režija Krešimir Dolenčić)

Nataša Covedić

Navalna predstava i filmova koji nas u posljednje vrijeme nastroje uvjeriti kako nam je jedino preostao nekrofinski užitak promatranja još toplog leša hrvatske kulture (svedene na seks i nasilje) vjerojatno svjesno ispušta iz vida činjenicu da kultura ipak nije fenomen star deset godina. Prema jednoj od najčešće korištenih antropoloških definicija, onoj Cliffforda Geertza, kultura je: *historijski prenosiv obrazac značenja koji utjelovljuju različiti simboli; kultura je sustav naslijedenih koncepata izraženih simboličnim formama, posredstvom kojih ljudi komuniciraju, stječu i razvijaju svoje znanje te stavove o životu.* Pogledate li iz današnje perspektive značajnije filmove jugoslavenskog perioda, primjerice Šijanov *Tko to tamo peva* ili Golikov *Tko pjeva zlo ne misli*, odmah će vam postati jasno da su ova urlala ili pjevusa o »simboličkom sadržaju« tzv. manjka civiliziranosti; o krčmarskom zajedništvu muškaraca te krajnje nerazfiniranom ili kari-kiranom konzumiraju pasivnih žena. Na omotnici *Jugotonova* izdanja Golikova filma lijepo stoji ovakav opis sadržaja: *1935. smo godine u domu zagrebačke malogradanske obitelji Šafranek. Tata pije špicere i u gostioni riješava svjetska pitanja, mama uz kuhanje pomalo vane i sanja o kavalirima iz ljubavnih romana, a mali Perica promatra odrasle i opisuje ih u svom dnevniku.* Dakle kultura baš nije umrla na dan pobjede HDZ-a; već joj je i ranije stanje bilo osjetno slabo. No dok su se umjetnici jugoslavenskog režima barem rugali općoj primitivnosti (klasičan je primjer *Hamleta u selu Mrduša Donja*), umjetnici hrvatskog režima najčešće su je uzdizali na razinu »općeg« i »univerzalnog« principa. Zato mi se i pored svih aktualnih političkih pripovijedanja (pa i propovijedanja) o *promjenama* na socijalnoj sceni ne čini da najnovije kazališne premijere donose ikakav pomak od uigrane hrvatske metode prikazivanja sirovosti/surovosti kao globalnog, pače i nepromjenjivog načela. Što se pak tiče antropologije, takvo je brisanje finijih individualnih razlika među kulturama u svakom slučaju lažno.

Fetiš zlata

Dolenčićeva režija dramatiziranog romana *Zlatno tele* (1931) Ilijfa i Petrova nastoji nam prikazati svijet posvemašnje financijske korupcije. No ipak je malo previše slično i držaturovo što se ni redatelj ni dramaturški par Borisa Srvtana i Magdalene Lupine usuđuje povući izravnu paralelu osiromašenog SSSR-a tridesetih godina sa sadašnjom Hrvat-

skom, a još je jadnije iz prizora u prizor svjedočiti sve naglašenijim *globalnim metaforama* predstave: Ostapa Bendera tobože bismo

i lice — ali ne i simboličku ili stiliziranu gestiku koreodrame, ne može se napraviti predstava tzv. »fizičkog teatra.« Dodajmo da je

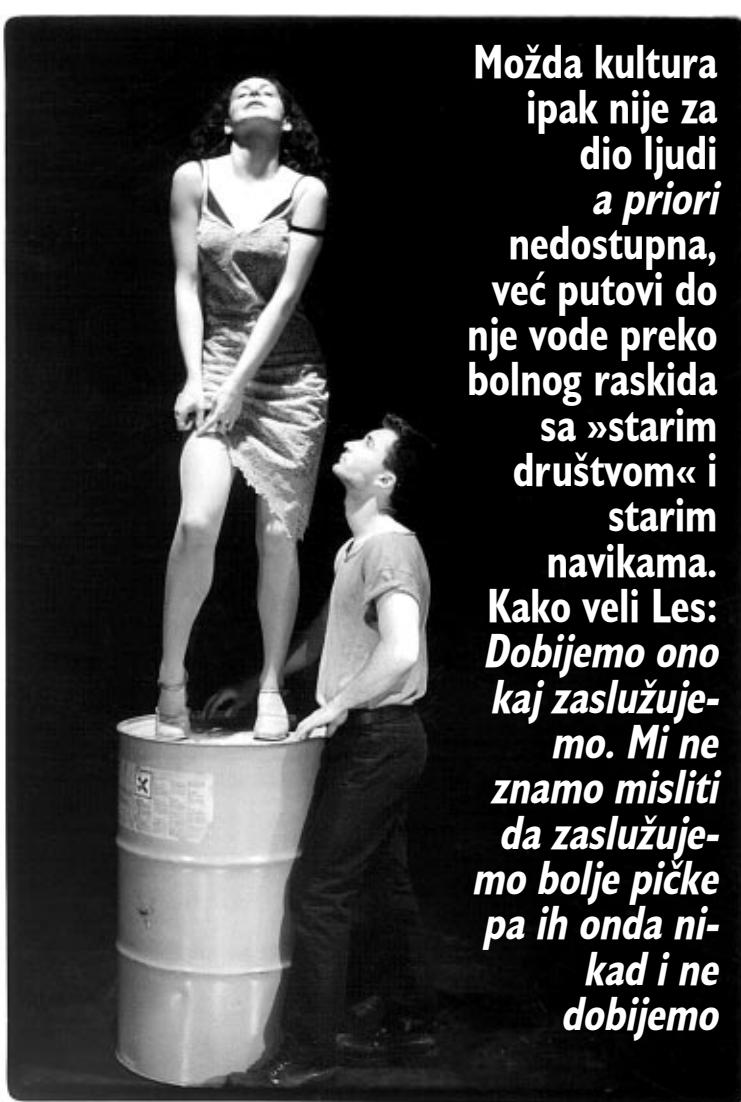
vatski Bender dakako ne može parodirati komunističko »ukidanje bogatstva« (jer kod nas na prosto nije na snazi utopija postnovčanog svijeta), ali mogao bi, među ostalim, parodirati hrvatske novobogataše — novac potrošen na luksuzne hirove i neukusne besmislice. No redatelj i njegovi dramaturzi nipošto nisu htjeli ispasti aktualni. Njihov Bender okončat će predstavu bacanjem novčanica uvis, hysteričnim smijehom i vrtnjom u krug: gotovo pa gubitkom razuma (Boris Srvtan u ulozi Bendera čitavo vrijeme više igra na ciničnost i nervozu nego na smirenju, kao podmazanu snalažljivost i »sladak« šarm izvornog lika). Podvucimo kako je bagatizacija platežnih sredstava u posljednjem prizoru naročito nepoštena u zemlji u kojoj se trećina ljudi nalazi na rubu gladi. Ali *Zlatno tele* nema sluha za probleme koji nadmašuju podrugljivost. Od opće površnosti odudara jedino glumačka minijatura Slavka Brankova u ulozi Panikovskog (liričan prizor umiranja lopova uz sanjarenje o hvatanju bijelih guskaka) te minijatura Predraga Vušovića (kao poštenjaka nešvaćenog među varalicama).

San o pljački, java redaljki

Premijerom Berkoffljeva *Istoka* (1975) redatelj Matko Raguž još jednom je potvrdio vlastiti interes za kazalište klasnih netrpeljivosti: ovaj put posjećujemo londonski *East End* ili urbanu sirotinju koja od devet do pet radi potplaćene i teške poslove e da bi kasnije pila, tupo zurila u zid ili psihofizički zlostavlja slabije od sebe. Tako barem tvrdi Berkoff, rođeni Eastender. Zanimljivo je da hrvatski redatelj Matko Raguž gotovo doslovce preuzima Berkoffljev i kulturno i poetološki specifičan stil *režije* (minimalistička scenografija, centralna dramska snaga pohranjena u glazbeno ritmiziran i poetiziran jezik, komplikirana koreografija fizičke geste glumca), kao što i imena likova te njihov *dramski kontekst* ostavlja neizmijenjen engleskim. I na samom plakatu za hrvatsku predstavu Raguž kapitalizira upravo akrobatski jaku scenu Berkoffljeve režije i njegova kazališnog privjencu: mislim na prizor vožnje motorom u kojem jedan glumac igra *Harley Davidson*, a drugi (posjednut pravome na leđu) vozač motora. Rečeno još jednostavnije, Raguževu oduševljenje Berkoffom, dakle karizmatičnim britanskim performerom, redateljem i dramatičarem, toliko je bezrezervno da, domaći redatelj ne usuđuje tekst *Istoka* promisliti niti do kraja, niti vlastitom glavom, niti hrvatskim socijalnim kontekstom. Nije čak siguran bi li ga vezao za zagrebačku Dubravu (taj pokušaj izvršen je prijevodom) ili bi radije govorio o nekom univerzalnom »istoku« tj. primitivizmu opće prakse uz ritam prabubnjeva. Prevagnula je druga varijanta. Zbog toga je, na žalost, zagrebačka premijera *Istoka* stvorila konfuzan, nedovršen i rascjepkan dojam; bilo je previše glumačkog ispadanja iz ritma, praznog hoda izvodača koji dramaturgijski bezrazložno staje ili sjede na sceni, famozno neinventivnog »gašenja svjetla« među prizorima. Recimo ponešto i o radnji, komponiranoj kao nizanje kratkih ispovijedi. Les (izvrsni, melankolični Franjo Dijak) i Mike (Rakan Ruskaidat, pomalo ambivalentan oko zla koje iskazuje) zbratimljeni su prijatelji koji dijele reminiscencije na seksualna iskustva s *istom* djekošnjom Sylv (Nina Violić u mnogo puta isprobanoj maniri pripite holivudske ljepotice ispranog mozga), a Mikeovi roditelji, arhetipizirani Otac (Željko Vukmirica) i Majka (Slavica Knežević), pričaju nam u prvom licu o vlastitim usamljenostima, mržnjama i životnim zgadenostima. Mimo naputaka originalnog teksta, ni Vukmirica ni Kneževićeva ne igraju opasne psihotike s društvenog dna (još k tome *patrne* generacije pedesetih godina), nego više-manje simpatične galamđije iz susjedstva.

Prag osvješćivanja

Spomenimo i da je tekst konceptualno lociran na razmedju grčke tragedije s obaveznim motivima incesta (Mike ima seksualni odnos s Majkom), šekspirijanske farse (Mike komentira: *Rekao sam joj da ode u samostan ili drugim rječima da odjebe*) te henrimilerovskih »himni pički«. Raguž blago obilježuje, ali ne istražuje ni incestoznu, ni šekspirijansku dimenziju drame, maksimalno se bacivši na glumačku akrobatiku te na eksplotiranje registra mačiščkih obreda. U vjećitoj »balgarskoj« tradiciji Sylv je prikazana kao kurva, s tipičnim prizorom njezina »zavodenja« u formi silovanja, pri čemu Sylv ponavlja i ponavlja uzvike *Ne!*, sve dok ne svrši kratkim *Da*. U prijevodu, a bez daljnje komentiranja kriminalno pogrešne logike takvog pristupa, žene »jedva čekaju« da budu silovane. Nije mi baš savim jasno što se dobiva *doslovni prijenosom* okrutnosti ulice u kazalište; čini mi se da teatar posjeduje različita oruđa refleksije, kojima se primitivnost može itekako detronizirati. Zamjeram Raguževoj režiji što gadosti pokazuju bez odmaka i bez komentara, kao alfu i omegu svijeta u kojem živimo. Isto me tako brine i pokušaj da se za maloljetni kriminal te bezdušnost današnje generacije jednostavno okrive roditelji. Ta neistina pada u vodu čim se sjetimo da je upravo Steven Berkoff, znači nekadašnji član iste te istočnolondoniske *mitiske obitelji* koju opisuje u drami, uspio izaći iz geta primitivizma, dok likovi njegovih drama to nikako nisu u stanju. Možda ipak nije stvar u *općenitostima*. Možda kultura ipak nije za dio ljudi *a priori* nedostupna, već putovi do nje vode preko bolnog raskida sa »starim društvom« i starim navikama. Kako veli Les: *Dobijemo ono kaj zasljužujemo. Mi ne znamo misliti da zasljužujemo bolje pičke pa ih onda nikad i ne dobijemo*. Nevolja je s kulturom da ona ostaje »izgubljena« samo za one ljude koji ne ulažu ogroman napor da je konstantno *iznova* pronalaze. Nesumnjivo je »lakše« opaliti šamar ili zalupiti vrata nego razgovarati, ali između prvog i drugog scenarija nalazi se poraz ili pobjeda tzv. kulture. O tome svjedoče i Sofoklov *Edip* i Berkoffljev teatar zarobljenosti u edipovsko sljepilo onih koji ne misle da »zaslužuju nešto više«. U oba slučaja, zaključimo, naglasak je na vrijednostima *borb* s demonima samopodcjenjivanja kao i na vrijednostima *traganja*, a ne na patetičnoj žalopojki za »izgubljenom« kulturom. □

Možda kultura ipak nije za dio ljudi a priori nedostupna, već putovi do nje vode preko bolnog raskida sa »starim društvom« i starim navikama. Kako veli Les: Dobijemo ono kaj zasljužujemo. Mi ne znamo misliti da zasljužujemo bolje pičke pa ih onda nikad i ne dobijemo

trebali doživjeti kao univerzalnog varalici i hohšaplera, kao princip obmanjivanja osobno, kao lik koji početkom komada još hoda po zemlji, no kasnije sve češće »doskače« na scenu u tri *magična* ili bajkovita skoka. Ozračje »nigdine« stvaraju i brojne replike protagonista; primjerice pitanje koje postavlja lik Kazimirovića: *A kuda da odem kad je svaka vlast ista?* Trosatnom predstavom nadalje dominira gotovo mrzovljena redateljska koliko i glumačka nemaštitost (zamorenost, tromost, bezidejnost), znači izvedbeni stil u nemajmernoj, koliko i otužnoj suprotnosti s okosnicom radnje koju čini strastvena *potjera*. U kazalištu — za razliku od filma — vrlo je teško realizirati slične pikarske avanture pojedinih junaka, ako zbog ničeg drugoga, onda zato jer se drama temelji na visokoj napetosti obično unutarnjeg konflikt, a ne na nizanju junakovih vanjskih i površnih pustolovina. Bilo kako bilo, »Gavellina« je poznata gotovo posve lišena dekoracije; glumci su u prnjama ili neutralnim sivim poslovnim odjevljima. Iznimka je Boris Srvtan (Bender), odjeven u ljetno bijelo odijelo te Edita Majić u crvenoj haljini. Čini se da je redatelj težio učinku koji na praznoj sceni verbalnim evociranjem bajkovitih slika postiže *Münchhausen* Viljija Matule, ali za to bi bila potrebna sasvim drugačija disciplina i neusporedivo veća razradenost fizičke geste »Gavellinih« glumaca.

Gluma izbrisanih tijela

S ansambalom koji je godinama radio *statične* predstave, gdje glumci znaju dobro koristiti glas

Premijere

Život na istoku

Istok je otočki determiniran vezanjem uz britanski/londonški kontekst, a ujedno je svaki prizor izoliran i otočki stoji sam za sebe

Filip Krenus

Priča umjesto uvoda. Jednom davno u dalekoj, dalekoj galaksiji pobunjenici su ustali protiv okrutno odrvenjele kazališne tradicije i prekršili sva pomno čuvana i prenošena pravila britanskog teatra. Tako su ulice goleme mračne metropole preplavili novi više-manje razložno buntovni likovi koji su se osvrnuli gnejevno, čekali Godota te općenito svoju bescilnost ubličili u novi kazališni kanon. No uskoro se savez raspao i pobunjenici su se raspršili u neorganizirane skupine dok je britansko kazalište utonulo u opasno snenu letargiju. Tako je postalo posve nemoćno da se odupre nasrtajima zlog lorda Lloyda Webbera koji je na juriš osvojio kraljevstvo West Enda te ondje, zasipajući publiku fantomskim lirske pjesmama i zaslepjujućim neonskim sjajem, obnovio zli imperij.

Margina uzvraća udarac

Tek nakon nekoliko desetljeća strahovlade počele su se pojavljivati naznake nove kazališne renesanse u Britanaca. No ta je nova umjetnička struja trenutačno bitno određena potrošačkim mentalitetom i proizvodi (barem zasad) imaju strogo određen rok trajanja. Stoga bi bilo zanimljivo napraviti opširnu komparaciju (za koju ovde nema mješta) dvaju načina pristupa estetiči gnejeva. Prvi je prije pola stoljeća iznio John Osborne, a drugi, u beznadu *Trainspottinga* Irvin Welsh. Kada je riječ o gnjevu u *starome kazališnom postavu*, Steven Berkoff neusporedivo je zanimaljiviji od Osborna, ali i od današnjih britanskih uzdanica poput Marka Ravenhilla, čija drama *Shopping and Fucking* (koja govori o dvjema najdražim razbijigama nove generacije) nije ni izbliza toliko šokantna koliko je to Berkoff je prvi dramski pokušaj *Istok*. Podnaslovjen kao *Elegija za londonski East End i njegov siloviti rasap*, Berkoff je *Istok* odredio je autorov divlji i prenaglašeni stil od kojeg do danas nije značajnije odstupio. Njegove tipične likove kidaju stravični konflikti u kojima urlaju na publiku i pritom često izvode pantomimičarske točke svoj-

stvene slobodnijim pornografskim slikopisima. No od njegovih četiri tzv. *Cockney drama (East, West, Greek i Decadence)* upravo je ovaj dramski uradak najviše određen londonškim urbanim kontekstom. Elegija za

(kojeg igra Franjo Dijak) i Mike (Rakan Rushaidat) u kodiranom odnosu dvaju muškarčina čije je ponašanje ritualno strogo određeno. Na taj je način izbačena potreba za kontrastnim podvlačenjem radnje nostal-

veliku brzinu. No Nina Violić često usporava tempo u pokušaju da, tobože, nalikuje na priglupu curicu tako da njezin potencijalno najzanimljiviji eksplozivni monolog o ševi na brzaku zvuči mlako. Kako radnja gotovo i

ne postoji, a scene su stripovskom tehnikom građene kao zasebni skečevi, predstava ponajviše ovisi o tempu i brzini izmjene prizora. Međutim umjesto da sličice iz obiteljskog života teku filmskom brzinom, nakon svake nastupa stanka. Intenzitet slab i zbog činjenice da dok jedan glumac izvodi monolog, ostali likovi, umjesto da budu neprekidno uključeni u radnju, makar i kao nijemi zbor, jednostavno beživotno kliznu u stranu.

Tako je jedan od središnjih *obiteljskih* prizora drame, kada ksenofobični otac (glumi ga Željko Vukmirica) drži propovijed o židovskoj opasnosti, pomaknut prema priči o neobaveznom izletu. Posve je ispu-

štena mučna dimenzija obiteljskog objeda, gdje su svi članovi prisiljeni klimati očevim uvjerenjima. Željko Vukmirica, umjesto na arhetipskog omraženog Engleza sklonog ugnjetavanju, više nalikuje na dobrodušnog kompanjonu iz birtije. Majka, jedan od najzanimljivijih likova, u izvedbi Slavice Knežević zvuči više kao babaroga koja, eto, mora trptjeti svoga muža nego kao rezignirana sredovečna žena koja muževljevo nasilje privlači s jednakom ravnodušnošću kao i slučajnu seksualnu avanturu s vlastitim sinom. Kako je *Istok* prvenstveno agresivni epski teatar koji se isključivo oslanja na mim i geg, moguće je varljiva paralela s Brechtem. Tako u jednom trenutku Raguž dopušta da Dijak izade iz lika i izjuri iz dvorane. No umjesto efekta začudnosti, publika ostaje samo dodatno zbuđena. Berkoff nimalo ne skriva artificijelnost teksta (to je najbolje vidljivo u najuspjelijoj sceni vožnje motornog gdje Mike na Lesovim ledima krstari gradom) te je dodatno upozoravanje na to kako je ovo ipak *samo kazalište* posve nepotrebno. Vitalnost ove brutalne, ali ipak nostalgične te, uvjetno rečeno, povjesne drame, gdje se sjeta nevjerojatnom brzinom izmjenjuje s mačističkim uživanjem u pseudo-seksualnom zanosu, ovdje je stoga vidljiva samo u tragovima.

Test hrabrosti

Berkoff je jednom izjavio kako je *Istok* napisao u naletu zanosa i čistog užitka. Ta slagalica obscene stvarnosti izvana i iznutra bila je, kako je rekao, njegov dramaturški test hrabrosti. Matko Raguž, iako je imao sve potrebne elemente: kvalitetan glumački postav i izvrstan tekst, ipak je *svoj* test položio s osrednjim uspjehom, čime je *Istok* postao tek mlaki nastavak velike *Exitove* uspješnice *Dekadencije*. U najbolju ruku, *Istok* također može poslužiti kao odskočna daska za nove talente poput, ovdje je stoga vidljiva samo u tragovima.

Vladimir Šindler

Arhipelag Berkoff

Teatar *Exit* već se okušao u drami *Dekadencija* istoga autora. No ondje se redatelj Matko Raguž s pravom nije opterećivao kontekstualizacijom te predstave kao ni kritikom tačeroske Britanije, usredotočivši se radije na važniji element društvene travestije. Međutim, Raguž se kroz privilegiranje travestije vidno suočio s dvama problemima: kako pronaći dramaturški smisao, odnosno ubličiti niz labavo povezanih prizora većinom monološkog karaktera te kako kulturno determinirane pojmove učiniti hrvatskoj publike razumljivim bez premještanja radnje u hrvatski, odnosno zagrebački urbani kontekst. U neku se ruku to može nazvati problemom dvostrukog insularnosti: *Istok* je otočki determiniran vezanjem uz britanski/londonški kontekst, a ujedno je svaki prizor izoliran i otočki stoji sam za sebe. Raguž je stoga pokušao naći neku međustruju koja bi ga izvukla iz tjesnaca. Jasne naznake da će to rješenje ipak biti samo polovično vidljive su odmah na početku kada se predstava otvara stiliziranim uličnim ambijentom gdje otac, majka, dvojica uličnih štemera Les i Mike te uličarka Sylv ritualno udaraju o kante kao arhetipski simbol ulice. Berkoff je temeljni dramski postupak brutalna derealizacija radnje uz groteskno predimensioniranje ili pak negiranje mimetičkog prostora. Pritom os radnje obilježava tek jedna scenografska naznaka. Dok je u *Dekadenciji* ta naznaka bila kauč — kao revkizit na kojemu se odvijaju svi značajniji društveni kontakti (od poslovnih sastanaka do seksa), u *Istoku* je Berkoff kao jedinu scenografsku naznaku dao stol: središte i okupljalište *obitelji*. No Raguž kao os radnje uzima ulične kante i time čitavu radnju prebacuje u kontekst ulične, kod nas već prečesto puta videne, smetarske estetike.

Ritam

Odabir snažnog ritmičnog glazbenog motiva potencira silinu početnog zamaha kojim će iskoračiti dvojica frajerčina Les

gičnim *starogradskim* pjesmama, kako je to zamislio Berkoff. Umjesto toga, hrvatski se redatelj odlučuje povući paralelu dviju poratnih generacija: one nakon II. svjetskog rata u Engleskoj te ove nakon Domovinskog rata u Hrvatskoj. No iako je izostavljanjem simbola britanske radničke klase naizgled riješen problem nerazumljivosti, iz prvoga Lesova monologa, kao i iz cijelog teksta, nisu izbačeni londonski topomi kojima se on obilato služi. Takav je način odabira *onoga što bi publici moglo biti razumljivo* karakterističan za dramaturgiju cijele predstave; tekst je mjestimice nepotrebno skraćen, čime su ujedno uklonjeni i neki važni elementi poput obiteljskog odlaska u kino ili šetnje parkom.

Konan i Barbari

Franjo Dijak u portretiranju štemera Lesa, zapanjuće kombinacije krhkog osjećajnosti i pomahnitalog mačizma, pokazuje prepoznatljiv *Exitovski* pristup fizičkom teatru: karikaturalni prenaglašeni pokret katkad podsjeća na Vilija Matulu. Rakan Rushaidat također se odlučuje na mačističku karikatuру dečka iz Dubrave. Prebacivanje *Istoka* u kontekst zagrebačke Dubrave bilo bi dramaturški smjelije i bolje (ali i bolnije) rješenje od pukog izbacivanja kulturno determiniranih dijelova. Prijevod Nicky Hewitt vjerno je slijedio Berkoffljeve igre rječima i arhaičnost jezika kao neprekidnu aluziju na Shakespearove. Berkoff je monologe učinio još artificijelijima često se služeći arhaičnim izrazima i stihom. Rakan Rushaidat možda se najbolje snašao u *jezikolomnim* igrama rječi; primjerice, svaki je aorist izrekao uz ritualno frajersko pljuvanje. Nina Violić, u svojoj interpretaciji cure oko koje frajeri lome kopljia i koja bi, nakon svih *figura veneris*, konačno htjela uživati u seksu (a to je jedino moguće ako promijeni spol), često opada u intenzitetu upravo u najvažnijim dijelovima, monolozima. Narativno breme *Istoka* spašava jedino iznimno bogatstvo rječi i doskočića. Struktura monologa zahtijeva od glumca

Redukcija romana

Tek u drugom dijelu predstave scenska naracija dobiva kakav-takav zaplet i čvršću strukturiranost

Milovan Tatarin

Miroslav Krleža. *Povratak Filipa Latinovicza*, Hrvatsko narodno kazalište, Osijek, premijera 28. siječnja 2000. Režija Georgij Paro

Drugu ovosezonsku premijeru Hrvatskoga narodnog kazališta u Osijeku očekivali su znaci domaćeg teatra s daleko više nestrpljenja i znatiželje nego što je to uobičajeno za naše prilike. Razloga su tome bila najmanje dva. Ponajprije, riječ je o dramatizaciji po mnogima najboljega Krležina romana *Povratak Filipa Latinovicza*, koji je dosad scenski zaživio

dva puta — 1963. godine u Zagrebu i 1985. u Varaždinu. S druge pak strane, cijelu je atmosferu do datno začinila činjenica da se ovaj put dramatizacije prihvatio Geor-

u neke temporalne kontradikcije. Dogodilo se tako da su likovi u samo jednom prizoru uhvaćeni u najrazličitijim fazama vlastita života i gledatelju je veoma teško pronaći zajednički vremenski ključ. Parova zamisao da predstavi svakog od junakâ kostanjevečke tragedije pretvorila je prvi dio predstave u komplikiran vremenski

patchwork u kojemu je uzaludno tražiti neku jedinstvenu, ili barem svim junacima približnu vremensku točku od koje bi svi više-manje istodobno krenuli prema nekom kraju.

Nadalje, trebalo je ipak povesti više računa o smislenom povezivanju prizora. U Parovoju dramatizaciji nemoguće je, naime, uočiti imantanu narativnu logiku; rasKomadano romanesko tkivo nije sklopljeno u novu dramaturšku cjelinu, pa su prizori prikopčani jedan na drugi slabim motivacijskim vezama.

Tek u drugom dijelu predstave scenska naracija dobiva kakav-takav zaplet i čvršću strukturiranost. Međutim, u želji da što jače istakne sveopći Krležin nihilizam Paro je u drugom činu akcent stavio na Kyrialesovo vulgarno-materijalističko tumačenje svijeta. Ipak, po kazalo se da su glomazni Kyriale-

sovi monolozi nescenični i zamorni. Upravo je zbog njih katarzična scena u kojoj Filip konačno saznaje tko mu je otac izgubila na važnosti jer su se gledatelji prije tогa jednostavno iscrpli Kyrialesovim predziranim tiradama.

Temeljni problemi onoga što se moglo vidjeti u osječkom *Povratku Filipa Latinovicza* proistječu, dakle, iz statične, razvučene i nedorečene dramatizacije koju nije mogao ispraviti ni režijski postupak. Nedopustivo je, primjerice, rascjepkati nedvojbeno središnji prizor Kyrialesova i Filipova verbalnog duela na nekoliko manjih i posve neovisnih cjelina koje odvlače gledateljevu pažnju, pa on neprekidno šeta pogledom od Jože Podravca i Bobočke bo Baločanskoga, a najmanje je usredotočen na sadržaj Kyrialesovih i Filipovih iskaza.

O razlozima Parove glumačke podjele možemo samo nagadati, no iz viđenoga je sigurno da ona i nije najsretnija. Ni Darko Milas kao Latinovicz ni Sandra Lončarić kao Bočočka nisu uspjeli iznijeti psihološku kompleksnost povjerenih im uloga. Prvi odveć u izvanjskoj gesti, *preglumjen* u svakom pogledu, druga odveć mlada i neiskusna, a da bi mogla razumjeti da je Ksenija Radajeva nešto više od žene »dugoljaste, hrtovske glave i zmijolika tijela«.

Povratak Filipa Latinovicza najavljivan je kao nešto potpuno novo, kao predstava kojom će publika biti iznenadena, kao važan datum u povijesti hrvatskoga teatra. Ništa se od svega toga, nažlost, nije ostvarilo.

Navodno i fizičkim likom i glumačkim mogućnostima bogodan za ulogu Kyrialesa, ni Zlatko Vitez nije uspio očarati. Doduše, ne može se njegovoj interpretaciji potpuno zanijekati stanovit umjetnički napor da zagospodari sceniskim prostorom, no ipak nema u njoj cinične arogancije, a pogotovo nema mišićne, demonske dimenzije koju Krležin Grk s Kavkaza ima u romanu.

Iuzmemli li Anu Stanojević kojoj Regina uopće nije bila jasna te Milenka Ognjenovića u ulozi Liepacha, Davora Panića kao Jožu Podravcu i Nelu Kočiću kao Vandu koji su — svjesni epizodičnosti značajeva koje su trebali utjeloviti — u svoje role uspjeli unijeti i nešto života, jedini koji me se u cijeloj predstavi izvanredno dojmljio je Velimir Čokljat. On je Baločanskoga igrao iz vlastite nutrine, pokazujući pritom visok stupanj glumačke koncentracije zbog koje su se gledatelji često okretali prema njemu čak i kad je samo ukočeno i bez glasa vegetirao na rubu scene.

Povratak Filipa Latinovicza najavljivan je kao nešto potpuno novo, kao predstava kojom će publika biti iznenadena, kao važan datum u povijesti hrvatskoga teatra. Ništa se od svega toga, nažlost, nije ostvarilo.

Ulaz pod kožu

Surova ogoljelost u percepciji realiteta i suverena analiza duševnog previranja

Marijan Krivak

Filmovi Krzysztofa Kieślowskog u Multimedijalnom centru, Zagreb, od 9. do 19. veljače

Nekom predstavljeni ciklus od 14 dokumentarnih i 6 igranih (poljskih) filmova Krzysztofa Kieślowskog nastavak je i dio obuhvatnog projekta Multimedijalnog centra SC-a Sveučilišta u Zagrebu u kojem se predstavljaju veliki filmski autori.

Predma je u prvoj polovici devedesetih postao najeminentnijim europskim redateljem umjetničke provenijencije — stvorivši u Francuskoj od kritike i publike izuzetno dobro primljene i cijenjene filmove *Dvostruki Veronikin život*, te poznatu trilogiju *Plavo — Bijelo — Crveno* — Kieślowski je, po vlastitu priznanju, ostao poljskim autorom. Uvijek kada se vraćao u Poljsku, vraćao se kući. Nikad takav osjećaj nije stekao ni za jednu drugu zemlju ili grad, pa ni za Pariz i Francusku u kojima je zaokružio svoj umjetnički i redateljski opus.

Stoga je i ovaj ciklus bio još jedna potvrda neobične vitalnosti fenomena poljske kinematografije, što je kao svoje najbolje predstavnike nakon Drugoga svjetskog rata iznjedrila autore poput Andrzeja Wajde, Jerzyja Kawalerowicza, Andrzeja Munka, pa do nešto mladih, Romana Polanskog, Jerzyja Skolimowskog, Krzysztofa Zanussija, Agnieszke Holland, a ovđe svoje mjesto pronašli i rafinirani autor kakav je Krzysztof Kieślowski.

Kino moralne tjeskobe

Prvi dio ove retrospektive sačinjava su tri programa dokumentarnih filmova, kroz koje se mogao uvidjeti zanatski dorađen, ali i autorski profiliran redateljski *procéde* Kieślowskog. Završivši poznatu filmsku akademiju u Łódźu, Kieślowski se isprva nametnuo kao jedan iz neformalne skupine autora dokumentaraca što je sebe nazivala *Kino moralne tjeskobe*.

Predma sâm nije bio baš najsretniji tim nazivom, to je bio kontekst nastanka njegovih mnogobrojnih dokumentarnih ostvare-

nja od 1969. do 1980. godine. I kasnije će Kieślowski reći da je te filmove radio s ogromnom strašću i predanošću te da mnogo toga što je želio snimiti, iz različitih razloga,

tim redateljskim *tour-de-forceom* u poznatoj post-bergmanovskoj trilogiji po bojama francuske zastave.

Očuđenje zbiljom

Krzysztof Kieślowski jedno je od onih imena u filmskom svijetu kojima neupitno pripada epitet Autora-umjetnika.

Općeniti stav filmske kritike u devedesetima prema »sumjetičkom filmu« ovome je zamjera pretencioznost, naglašenu cerebralnost i netransparentnost iščitanja njegovih simboličkih struktura. Slavila se nesputanost žanrovskih travestija, kakvu je inkarnirao, primjerice, Quentin Tarantino. Slavio se filmski hedonizam, spektakl vizualnog, uživalo se u stiliziranom filmskom nasilju... Čak su i oni kritičari koji su oduvijek imali razumijevanja prema *autorskoj teoriji*, izrasloj na tradiciji *Cabiers du cinema* i napisima Andrewa Sarris, počeli drukčije vrednovati filmska ostvarenja. Naravno, u takvoj je klimi besprizornog glorificiranja metastaza žanrovskih образaca kao vitalnog segmenta medija što se nazivlje filmom Kieślowski postao redateljem iz neke druge galaktike. Iz galaktike *redatelja-autora*.

Sredinom sedamdesetih, nastavljajući snimati osebujne dokumentarce, Kieślowski se postupno oduvažuje otisnuti se i na područje igranog filma, pa tako njegov prvi dugometražni film *Osblije (Personel)* iz 1975. godine bilježi značajan uspjeh na festivalu u Mannheimu. Značajan je uspjeh polučio i film *Kinoamater* (1979), čiji junak (glumi ga Jerzy Stuhr, svojevrsni alter-ego Kieślowskog), nakon što kupi kameru kako bi snimao svoje dijete, prerasta u onoga koji bilježi gotovo fantazmagorične elemente stvarnosti i koji takvom stvarnošću biva progutan, nemoćan da se suoči s neuspjehom vlastita braka. Mogla bi se povući već spomenuta paralela između autora, Kieślowskog, i njegova pristupa dokumentiranju grade i lika iz ovoga filma u njegovu očuđivanju zbilje (ili očuđenja zbiljom samom!).

Možda najdobjljiviji film te faze redateljeva stvaralaštva jest djelo iz 1984. godine *Bez konca* s Grazynom Szapłowskou kao protagonistkinjom. Kieślowski je ovdje najeksplicitniji u svojemu sećiranju čežnje, pa onda praznine i otudenosti svojih likova. Kroz stanovite znake fizičke mučnine, zatim po prvi put i upotrebe nekih nadrealnih narativnih sredstava te znatno otvoreni ekspliciranje erotike negoli i u jednom od svojih filmova, Kieślowski je ostvario možda svoje najkompletnejše djelo.

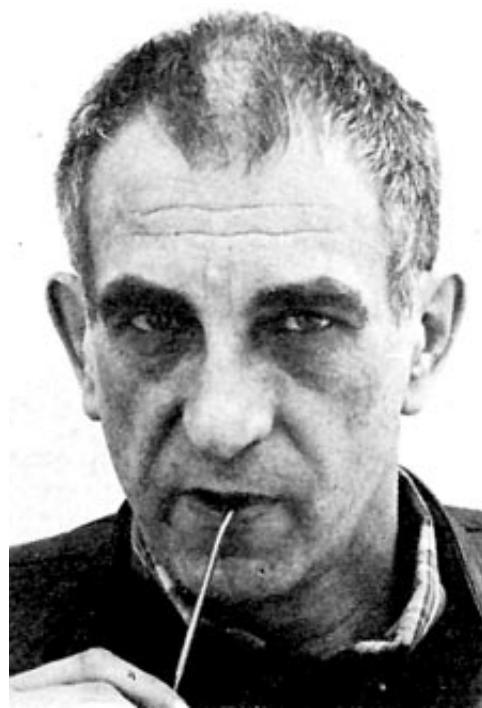
»Metafizički je element sadržan u znakovima koji zrače od čovjeka kojeg više nema prema svemu onome što je za sobom ostavio.« Kieślowski tu iskazuje sve osobine svoje autorske poetike: surovu ogoljenost u percepciji realiteta oko sebe, dosljedno odustanje od svih suvišnih začudnijih oblika

filmskog zapisa, te suverenu analizu duševnog previranja svojih protagonisti kojima se s fascinantnom lakoćom i ležernošću ulazi pod kožu što, kako znamo, nije jednostavno u mediju za koji se autor opredjelio.

Autor s velikim A

No onda dolazimo do onoga što je postalo *trademarkom* Krzysztofa Kieślowskog, njegova *Dekalog*, prvog *konceptualnog* projekta kojime iskazuje svoj *metodološki artizam* u predstavljanju sirove grade u koju zadire. Naravno, radi se o autorovoju suvremenoj viziji kulturološke paradigme o deset Božjih zapovijedi. Svakodnevica koju Kieślowski bilježi — gle čuda! — doista preuzima na sebe stanovite osobine biblijske vječnosti, a poenta i pouka svake od epizode dana je u nemametljivoj maniri iškusnog i suverenog gospodara nad svojom umjetničkom formom i sadržajem. Jednostavno, ovo je remek-djelo autoreve redateljske inventivnosti; ono što je Montaigne postigao u eseju, a što Atheneum simbolizira u formi fragmenata. Dvije epizode iz ove serije proširene su u iznimno cijenjene filmove — prikazane i u ovom ciklusu. *Kratki film o ubijanju* (1988), o nesretnom i podsvjesno shizofrenom Jaceku, gruba je i surovo bolna minucijsna studija o zločinu i kazni. Raskolnjikovski motiv ogođen je do samih kostiju, do krvi i mesa, bez suvišnog tumačenja i pedagogijsko-didaktične retorike, a djelovanje na unutrašnjost, pa i, doslovno, na utrobu doista je bilo raritetno u dvjema ključnim sekvencama dugotrajnog ubijanja. Primjerice, Wendersov simuliранi realizam djeluje posve bezazleno, poput dječje igre, u odnosu prema surovoj filmskoj stvarnosti kakvu nam podastire Kieślowski! Kroz valere žutoga, tehnikom sepije, autor nam je dao fascinirajuće tmurnu i, nadasve, mučnu sliku ozračja u kojemu se njegovi likovi kreću. *Kratki film o ljubavi* (1988) priča je o opsesivnoj zaljubljenosti koja pada pred ogoljenom činjenicom seksualnosti, no istodobno je i »lirska traktat o žudnji i pogledu«, o onome što nam je često nedostužno, nedosežno. Ovaj je film svakako bio, kako će se pokazati, najpouzdanijom naznakom daljnog umjetničkog razvoja Kieślowskog.

Na kraju, može se reći, Kieślowski će ostati zapažen najviše po vlastitoj umjetničkoj dosljednosti u njegovoj oporosti svojega izraza i željom da bude pisac na liniji koja će osebujno literarizirati filmski iskaz. I kao što je Marguerite Duras željela svoju literarnu vokaciju pretočiti u adekvatni filmski izričaj, tako je i Kieślowski svoje filmsko djelo nastojao približiti literarnoj *pregnantnosti* narativne esejske. Nikada ne želeći priznati riječ *uspjeh*, Kieślowski je postao uspješan redatelj. Priznat, slavljen i, k tome, Autor. Zaključimo, upravo kao Autor, Kieślowski zasluguje da mu posvetimo svu pozornost, duhu vremena unatoč. □

jednostavno nije dospio. Od prvog, diplomskog rada *Iz grada Łódźa* (1969) pa do zrelijih ostvarenja poput *Kolodvora* i *Glava koje govore* (1980) Kieślowski razvija prepoznatljivi čist filmski jezik kroz koji predstavljeni pojedinci sami iznose svoje životne priče, a da im se ne nameće formalni okvir autorskih komentara i moralizatorskih propovijedi, koje kao upravo traži film poput *S gledišta noćnog čuvara* (1977) čiji protagonist ima gotovo rasističke i eksplicitno antisemitske stavove.

Redateljevi akteri sami progovaraju o sebi, čineći autentičnim sam dokumentirani filmski izraz. Tako filmovi poput *Bio sam vojnik* (1970) ili *Zidar* (1973) imaju vrijednost nepatvorenog dokumentiranja sasvim osobnog iskaza, dok *Životopis* (1975) ili *Bolnica* (1976) postavljaju prikazanu problematiku u opipljiviji širi društveno-povijesni, pa i politički kontekst. No ipak je pojedinac, kako sam Kieślowski stalno iznova naglašuje, predmet njegova interesa, pa i eventualne političke implikacije njegovih radova tek derivirano proistječu iz spomenutih filmova. To će se posebno primijetiti u drugome dijelu njegova autorskog opusa, kada isključivo prelazi na igrane filmove s već spomenu-

Terra combusta: 424 str., 3 arka fotografija i reprodukcija.

* Cijena: Komplet (oba sveska u zaštitnoj kutiji) — 395 kn.

Stjepan Kožul: Sakralna umjetnost bjelovarskoga kraja

* Format 21,5 x 27,5 cm, 868 str., tvrdi uvez, šivanje, kolor ovitak.

* Cijena: 498 kn.

Toma Kempenac: Naslijeduj Krista

* poslije Biblije najčitanija i najprevođenija knjiga svih vremena.

* Format 12,5 x 19 cm; opseg 254 str., dvobojni tisk; tvrdi uvez sa zlatotiskom; šivanje.

* Format 17 x 24 cm.

Mijo Mirković — Homage uz stotu godišnjicu rođenja

* Format 17 x 24 cm

Papa Ivan Pavao II: Testament za treće tisućljeće

* Format 12,5 x 19 cm; opseg oko 200 str.

* U preplati: 165 kn.

Jasper Ridley: Tito

* Format 12,5 x 19 cm; opseg oko 450 str.

* U preplati: 300 kn.

Dara Janečković: Susreti s povijesku

Razgovori s najvećim državnicima XX. stoljeća

* Format 12,5 x 19 cm; opseg oko 200 str.

Način plaćanja:

Virmanom — pouzećem

Narudžbe slati na adresu:

Zarez
Hebrangova 21
10000 Zagreb

tel: 4855449, 4855451

fax: 4856459

* Format 24 x 28 cm, 362 str., 290 kolor reprodukcija, tvrdi uvez, šivanje, kolor ovitak.

* Cijena: 390 kn.

* Nagrada Josip Juraj Strossmayer za najuspješniji izdavački pothvat s područja prirodnih znanosti.

Gjuro Bagliovi: De fibra motrice et morbosa (O zdravom životu...)

* Format 17 x 24 cm, 434 str., 35 ilustracija. Dubrovački liječnik svjetske slave piše o zdravom životu, liječenju biljem, glazbom, meditacijom...

* Cijena: 200 kn.

Dušan Kalogjera: Korčulanska brodogradnja (Shipbuilding in Korčula)

* Format 17 x 24 cm; tvrdi uvez, šivanje, kolor ovitak.

* Format 12,5 x 19 cm; opseg 830 str., 55 fotografija i faksimila.

PROMETEJ
Nabavite Prometejeve knjige po najpovoljnijoj cijeni!

* 20% jeftinije knjige u preplati
* plaćanje čekovima građana u dvije rate za iznos veći od 500 kn
* za pravne osobe plaćanje preko računa

Dostavljamo knjige pouzećem, poštarina nije uključena.

Knjige možete kupiti na Kaptolu 25 u Zagrebu i u svim većim knjižarama u Hrvatskoj.

Dragutin Kiš: Hrvatski perivoji i vrtovi

Je li moguća obnova socijalne države?

Knjiga izlaže program reformirane socijalne demokracije britanske vlade novih laburista, ali ima pretenzije da bude artikulacija nove političke paradigme

Kiril Miladinov

Anthony Giddens, Treći put. Obnova socijalne demokracije, Zagreb: Politička kultura, 1999. Prevela: Mirjana Paić-Jurinić; Pogovor: Rade Kalanj

Treći put Anthonyja Giddensa s punim se pravom smatra iznimnim dogadjajem i u teorijskom i u političkom smislu. Radi se o knjizi koja u bitnome izlaže program reformirane socijalne demokracije koji je osnova politici britanske vlade novih laburista, ali koji ima pretenzije da bude i više od konkretnog vladinog programa, naime da artikulira i razradi novu političku paradigmu, primjerenoj radikalno izmijenjenim društvenim, ekonomskim i tehnološkim okolnostima s kojima se politička teorija i praksa od kraja ovog stoljeća neizbjegno suočavaju. I upravo je *Treći put* najprezentativniji pokušaj obrazloženja takvih pretenzija. Nema sumnje da je ta višestruka relevantnost bila i glavni motiv za to što se knjiga relativno brzo pojavila i u hrvatskom prijevodu.

Treći put novog smjera u Hrvatskoj?

Govoreći prvo o usko političkoj relevantnosti ovog izdanja, ne može se ignorirati upadljiva koincidencija objavljuvanja prijevoda takvog programatskog teksta o britanskoj »obnovi socijalne demokracije« i izbornog obrata kojim je u Hrvatskoj vlast preuzela stranačka koalicija lijevog centra, na čelu sa socijalnim demokratima. Zato bi možda mnogi mogli pomisliti ili ponadati se da se može govoriti i o imenu *Treće put* za buduću hrvatsku politiku. Ali jednostavna etiketa socijalne demokracije u naše vrijeme više ni izdaleka nije dovoljna da bi se baš svim programi koji je nose doveli makar i u labav srodnici odnos, i tek treba vidjeti kojim će putem krenuti hrvatska politika sljedećih mjeseci. I u Hrvatskoj se socijalna demokracija tek treba opredijeliti između dvaju modela, onoga koji reprezentira *new labour* i tradicionalnog modela pravednog društva. Za taj se tradicionalni model može reći da još uvijek dominira na lijevom spektru evropske politike, vjerojatno prije svega zahvaljujući i dalje virulentnim antiliberalnim resantimanima kontinentalne političke tradicije.

Ma koliko nas, recimo, čuveni Blairovi i Schröderovi dokument iz prošlog lipnja pokušavao uvjeriti u to da je »treći put« jedina živa socijalnodemokratska opcija modernog društva i da se on u

različitim »nacionalnim kultura« samo konkretizira i naziva na različite načine, upravo su odbojne reakcije mnogih njemačkih

ravno, da će se okrenuti kontinentalnom modelu konstitucije socijalne sfere u politici, što se možda čini i najprirodnijim s ob-

stveno radi očuvanja socijalnog mira. Nasuprot tome, shvaćanje tradicionalnih socijalnih demokrata u osnovi je da je pravedno organizirano ono društvo u kojem pojedinci imaju podjednako, u kojem za to nije presudan njihov uspjeh ili neuspjeh, a neka mjera imovinske nejednakosti treba se dopustiti samo u onoj mjeri u kojoj je to zaista neophodno, prvenstveno radi osiguranja uvjeta za ekonomski razvoj. Ma kako se ta stajališta u političkom dijalogu ograničavala i umnogome relativirala, njima su uvijek u osnovi suprotna metafizička uvjerenja o nekoj bitnoj moralnoj vezi koja se može i mora otkriti i koja bi utemeljivala odnos između ljudi i onoga što posjeduju te o tome da je društvo odgovorno za provedbu modela pravedne raspodjele koji počiva na uvidu u tu vezu. Giddensov »treći put« specifičan je po tome što ne postavlja težište ni na kakav »moralni« model raspodjele društvenih dobara, i zbog toga svakako nije kompatibilan ni s neoliberalnim ni s tradicionalnim socijalnodemokratskim uvjerenjima.

No kada se »treći put« najavljuje upravo kao obnovljena socijalna demokracija, to ipak nije posve slučajno. On doista označava oproštaj od socijalnodemokratske fiksacije za jednakost *resultata*, ali zato premješta diskusiju na ono što prepoznaće kao teorijski i praktički mnogo produktivnije područje: on se usredotočuje na zadaću osiguranja potpune jednakosti *mogućnosti*. U modernoj politici ne može se više raditi o projektima skupe države koja jednostavno preraspodjeljuje postojeći dohodak, nego o državi koja se trudi osigurati društvene uvjete u kojima će se smanjivati potreba za preraspodjeljom, odnosno koji će pridonositi razgradnji sistemâ socijalnih ovinsti. Pojednostavljeni rečeno, radi se o onoj principijelnoj razlici koja je prošlih tjedana u drugom kontekstu postala popularna i u Hrvatskoj u obliku poučka o ribi i pecanju.

S preraspodjele dobara na preraspodjelu mogućnosti

U tome je smisao preformulacija socijalnodemokratskog idealâ socijalne države u državu socijalnog ulaganja. Ispravnim ulaganjem u ono što Giddens zove ljudskim potencijalom, preusmjeravanjem težišta socijalne

Treći put je oproštaj od socijalnodemokratske fiksacije za jednakost *resultata*, ali zato premješta diskusiju na osiguranje jednakosti *mogućnosti*

vodećih ideologa na taj načrt programa te i daljnje načelno odbijanje ljevice širom kontinenta na bilo kakav pakt s ekonomijom pokazali su da su jazovi mnogo dublji i da se borba ideja unutar socijalne demokracije i dalje prije zaostrava nego što bi se smirivala. Mnogi se nisu spremni odreći »keynesijanskog konsenzusa« koji je — kako objašnjava Giddens — počivao na danas prevladanim značajkama industrijskog društva kao što su tradicionalne socijalne strukture, homogeno i slabo kvalificirano tržište rada, dominacija masovne proizvodnje, birokratska država koja kontrolira financijsku politiku i suverenost nacionalnih ekonomija (str. 24). Doduše, godinu dana nakon što je Oskar Lafontaine, nepomirljivi lijevi tradicionalist — koji je dotada, kao ministar finansija najjače kontinentalne ekonomije, bio poznat kao »najopasniji čovjek u Evropi« zbog svoje nepopustljive odbojnosti prema modernizaciji filozofije socijalne države — bio prisiljen baciti ručnik i povući se iz politike, može se reći da je lijevi tradicionalizam i u praksi izgubio dosta od nekadašnje uvjerljivosti svoje legitimacijske osnove. Ali što mu krhkijom postaje legitimacija, to se on ponekad čini sklonijim volontarističkom relativiranju ireverzibilnosti tog procesa. Pokušaji smanjenja javnih izdataka koje poduzimaju vlade lijevog centra i dalje su na meti upravo socijalnodemokratskih tradicionalista, a težnja za strogom nacionalnom kontrolom kapitala u ime očuvanja evropskih rezervata na ljevici je sve jača. Sve to rezultira kaotičnim cik-cak smjerom ekonomske politike, pa vidimo kako euru ne mogu pomoći ni brojni pozitivni razvojni pokazatelji, ni relativna stabilnost cijena, pa vjerojatno više ni politika kamata: razlog već kroničnog nepovjerenja u euro-ekonomiju upravo je u notornoj nepredvidljivosti čak i kratkoročnog odlučivanja zbog neprevladane sklonosti zemalja članica intervencionizmu.

Jedan od dvaju starih putova, put neoliberalnog koncipiranja društvenih odnosa, polazi od pretpostavke da je, da bi se neko društvo smatralo pravedno organiziranim, važno da to koliko pojedinci posjeduju ovisi o njihovu uspjehu u društvu, dakle da su u skladu s time nejednako imućni, dok se neka mjera dirigirane imovinske jednakosti treba dopustiti samo u onoj mjeri u kojoj je to zaista neophodno, prven-

politike s preraspodjele dobara na »preraspodjelu mogućnosti« (100) može se, smatraju teoretičari novog lijevog centra, najdjelotvornije reducirati i potreba za preraspodjelom uopće, bez obzira na to obrazlaže li se ta preraspodjela zahtjevima pravednosti ili kao jamstvo za socijalni mir. A za zastupnike paradigme koja želi transcedirati tradicionalnu ljevicu i desnicu, problem pravednog društva ne može se sastojati samo u starom pitanju jesu li dobra pravedno raspodijeljena i kako ih preraspodijeliti, nego prvenstveno u tome kako organizirati društvo tako da se dobra što manje moraju preraspodjeljivati. Institucionalni okvir koji bi povećavao jednakost mogućnosti — ili, što je drugi način da se to izrazi, koji bi smanjivao stupanj socijalne isključenosti, pri čemu Giddens zajedno s Blairom kao prioritet u tom kontekstu prepoznaće »obrazovanje, obrazovanje i obrazovanje« (108) — tako bi trebao voditi okončanju sukoba između različitih shvaćanja o distributivnoj pravednosti te ograničenju redistributivne uloge države.

Na kraju i nekoliko riječi o samom hrvatskom izdanju *Treće put*. Pogovor Rade Kalanja vrlo dobro prikazuje teorijski i politički kontekst Giddensove knjige, a nestrljiviji ga čitalac može s pouzdanjem upotrijebiti i kao njezin sažetak. Prijevod Mirjane Paić-Jurinić odlikuje se očitom brigom za konsekventnost i preciznost u prijenosu smisla izvornika. S nekim bi se prevodilačkim odlukama moglo i sporiti, recimo s kontinuiranim prevodenjem tehničkog termina *welfare* s *blagostanje*, ali takvi detalji na kraju uvijek ostaju stvar slobodne procjene. U recenzijama se nažalost i previše uobičajilo iživljavanje na prevodiocima, što je dijelom samo još jedan simptom karakterističnog formalizma hrvatskog intelektualnog života, čime se valja kompenzira štvanje teorijskog *softwarea*, te to ponekad i više govori o recenzentu nego o kvaliteti prijevoda. Površno korigiran, tako da ima otvorenih navodnika koji se nigdje ne zatvaraju ili zatvorenih zagrada koje se nisu nigdje otvorile itd. Ali ti detalji vjerojatno neće previše omesti zainteresiranu publiku. □

U sljedećem broju Zareza objavljujemo autoriziranu diskusiju s tribine Neodgovorna moć medija/Odgovorna nemoć kulture koja je održana 17. veljače 2000. u Novinarskom domu u Zagrebu u povodu godišnjice izlaženja naših novina.

Vladimir Spindler

Zafrkancija o seksu i ratnoj kuhinji

Sve što zbumjeni tinejdžer treba znati o seksu, stalo je na sedamdesetak stranica: od abortusa do pederastije, od gaća do haltera, od kontracepcije do erekcije

Dušanka Profeta

Nenad Veličković, *Sexpresionizam. Kratak pregled seksualnog slikarstva; Sexikon. Rječnik seksualnih termina, Omnibus, Sarajevo, 1998.*

Nenad Veličković, *Sarajevski gastronauti, Zid, Sarajevo, 1999.*

Vjerujem da Nenada Veličkovića ljubiteljima dobre proze ne treba posebno predstavljati. Roman *Konačari* i zbirka priča *Đavo u Sarajevu* kupili su listom pohvalne kritike, potpuno zasluzeno. Veličkovićevu prozu, uz sve nužne pripovjedačke umještosti, karakterizira originalan humor, koji nije ni ironija ni parodija ni humoresknost Kishonova tipa, već nešto što smo u razgovoru skloni nazvati dobrom zafrkancijom. Upravo sklonost zafrkanciji pogonsko je gorivo za nastanak knjiga *Sexpresionizam/Sexikon* i *Sarajevski gastronauti*. Krenimo od seksa.

Seks na slici

Sexpresionizam (Kratak pregled seksualnog slikarstva) i *Sexikon (Rječnik seksualnih termina)* tiskani su u jednoj knjizi, tako da, s koje god strane krenuli čitati, jedna polovina stoji naopaka. Riječ je o tekstovima koji su objavljeni u tinejdžerskom časopisu FAN, časopisu kojem je Veličković glavni urednik. Pojam *seksualno slikarstvo* nećemo naći u knjigama koje se bave likovnom umjetnošću, no autor ga je za ovu knjigu izumio baš zato što će slike tumačiti više u kontekstu prikazane seksualnosti, a manje u kontekstu analize umjetničkog djela. U slučaju *Sexpresionizma* (a kasnije i *Sexikona*) ne smijemo zaboraviti da je riječ o tekstovima namijenjenima tinejdžerskoj publici, onima koji seksualnost tek otkrivaju, pa autorova tumačenja često imaju i edukativnu svrhu. Sedamnaest

neće jedno zakopčana *Mona Lisa*. Seksualnost koju autor želi protumačiti djeci kategorija je koju, ako znamo gledati, možemo otkriti u osmijehu, u onome što je tek naznačeno, prije nego u onome što je eksplicitno. Veličković upućuje mlado čitateljstvo da misli svojom glavom i ne nasjeda mitovima kojima ga bombardiraju: *Protivno uvriježenom mišljenju i Playboycem nastojanjima veličina grudi nije njihova najvažnija seksualna osobina. Modeli ćeja je glava druga stvar koja se na primjeti, izazivaju prije sačeće i sažaljenje nego požudu i seksualno uzbudjenje. Grudi nisu plovci, nisu baloni, nisu pernati jastuci.* Pišući o svakoj slici posebno, autor počinje kratkim uvodom o prilikama u kojima je djelo nastalo, te o recepciji — najčešće osudama koje je izazvalo. U eri posvemašnje medijske zakrčenosti raznim golotinjama ono što je nekada izazivalo sablazan, danas djeluje gotovo čedno. Veličković se trudi objasniti zašto su erotične gole grudi na slici *Sloboda predvodi narod*, što zapravo, osim gologa tijela, otkriva naga djevojka s *Doručka na travi* — subverzivnost u odnosu na važeću ideologiju, erotiku koja izvire iz bunda i želje za slobodom. Jedina zamjerkra *Sexpresionizmu* odnosi se na nedostatak predstavnika *druge polovice čovječanstva* — na svim analiziranim slikama uglavnom su manje ili više odjevene tete. Iz čisto pedagoških razloga dobro bi im došao i poneki golišavi čiko.

Seks protumačen djeci

Želja za prosvjećivanjem mlađe još je očitija u *Sexikonu*. Sve što zbumjeni tinejdžer treba znati

o seksu, stalo je na sedamdesetak stranica: od abortusa do pederastije, od gaća do haltera, od kontracepcije do erekcije. U *Sexikonu* je i više zafrkancije. Veličković parodira sve što se parodirati može. Ponajprije jezik. Na primjer, uz natuknicu *analno saznavamo* da analiza nije pojam koji označava napredovanje u karijeri postignuto lizanjem, da analitičar nije onaj ko ima proliv, da analgetik nije čepić za skidanje temperature i da uči u analu ne znači biti homoseksualac. Autora silno zabavljaju novokomponirani stihovi sa seksualnom tematikom, pa tako podsjeća na refrene poput *Dodi dragi, sama sam u stanu / probat ćemo gumenu membranu*. Dosta materijala nalazi i u suhoparnom, izvještajnom jeziku kojim se o seksu govori nagašeno učeno. Tako je *prirodni b. (lud) svako tibo obostrano dobrovoljno izazivanje bludnog trenja između prirodno ovlažene jedne ženske genitalije i jednog muškog spolovila normalne dužine, u glatkoj posteljini i ležecem položaju njihovih uzajamno vjenčanib i razodenutib vlasnika, koji nisu u krvnom srodstvu, pri čemu osoba ženskog pola leži na ledima*. Pomiclio bi čovjek da autor misli ozbiljno, da nije prije toga pročitao da je bide inventarna stavka inozemnog hotelskog kupatila, u kojoj žene Peru genitalije, a mu-

karci noge. Definicije po kojima blud nužno vrše vjenčana tijela, a bide predstavlja inventarnu stavku inozemnog hotela žele razotkriti i malogradanski moral i navade, moral koji je nužna poputbina svih uputa koje se u našim sredinama ispod glasa daju mlađe. *Seks u škole!* kliče autor na početku *Sexikona* i zna negdje u dubini duše da zagovara čistu he-rezu. Vidi dobro da se moral mjeri više međunožjem nego onim što je u glavi pojedinca, jer je tako lakše. Osim veselog pristupa seksu, Veličković natuknicama *abortus, kireta, silovanje, AIDS, spolne bolesti* obraduje i mračno, potpuno neveselo naličje seksa, postoji razlog zašto autor nesklon ponavljanjima do besvjести ponavlja riječ *kondom*. Zato je *Sexikon* u prosvjetnom i publicističkom smislu koristan: tinejdžeri će moći saznati o seksu sve što ih zanima, bez nužnosti listača časopisa s raskrećenim ženama i dvadeset centimetarskim udovima rastegnutima preko duplerica, odrasli će se pak nasmijati do suza ili zgranuti od užasa. Kaže autor u napomeni na kraju da će većina kritičara naći ove tekstove nedovršenima, površnjima i nesistematičnim, te obećaje poboljšanja u budućim izdanjima. Jedina veća uočljiva zamjerkra ove kritičarke odnosi se na malobrojne natuknice koje objašnjavaju izraze na *novobravatskom*. Pa kaže: *autoštop, (na novobravatskom) štopati se u autu*. Moram priznati da to prvi put čujem, ili sam već dobrano oglušila od raznih zrakomlata.

Čari ratne kuhinje

Tekstovi iz *Sarajevskih gastronauta* objavljivani su u časopisu *Dani*, od 1994-1996, a govore uglavnom o porijeklu i praktičnoj upotrebi namirnica koje su činile temelj prehrane Sarajlija u vrijeme opsade. Poglavlja koja obrađuju svaku namirnicu posebno počinju skećevima tipa Crne Guje o životu i prehrambenim navikama na dvoru kralja Tvrtka, nastavljaju se kraćim opisom podrijetla namirnice te opisom kako se ona koristi u ratnim i mirnodopskim uvjetima. Epizode iz povijesti sarajevske ratne kuhinje balansiraju između tragičnosti i komičnosti. Glavni opskrbljivač hranom bile su razne karitativne udruge, a njihova se pomoć često sastojala od konzervi starijih ili za ratne uvjete potpuno egzotičnih namirnica, poput kamiona svježeg kvasca. *Germa je u humanitarnoj pomoći stizala u ogromnim količinama. Bilo je dana kad su domaćinstva imala više kvasca nego brašna*. Kamioni kvasca kad nema brašna podsjećaju na onaj uzvik o kruhu i kolačima bahate kraljice koja je skončala pod glijotinom.

U sarajevskoj priči isporučitelji kvasca nisu završili na glijotini. Funkciju njihova obezglavljuvaju danas su preuzeli pisci poput Veličkovića, potpuna povijest opsade, povijest u kojoj je sve važno, tek se piše. A u tu povijest osim strahota ulazi i to što se jelo. Veličković ne piše o užasima kojima je nesumnjivo svjedočio, nego o naporima koji su se ulagali da se tijekom opsade sačuva ljudskost. *Gastro iz gastronauta* znači traženje gastronomskog užitka, ne pukog zadovoljenja gladi. Goli kvasac se za nuždu mogao jesti takav kakav jest, ironično zvući — bogat je vitamini. B. Piše Veličković kako su se iznalazili načini da se od njega napravi namaz, da se njime opere rublje, da se pokuša živjeti, a ne samo preživjeti. Veličkovićevi zapisi o prinudnoj ratnoj prehrani pokazuju da je svako zlo ipak za neko dobro — umještost stvaranja nečega iz ničega naslijedena iz razdoblja umještosti preživljavanja u socijalizmu dovedena je u ratnim danima do savršenstva. O tome kako smo uz smijeh uspjeli preživjeti komunizam pisala je Slavenka Drakulić. Veličkovićeva knjiga bavi se golin preživljavanjem, i to u ratu, ne u komunizmu, ali humor opet ostaje komponenta nužna za preživljavanje. Karikiranje života na dvoru kralja Tvrtka nije samo duhovita dosjetka, nego služi i kao upozorenje kuda nas može odvesti pumpanje nacionalnih mitova. *Kralj Tvrtko nije zapošljavao dvorske budale, jer je na dvoru imao već previše ministara*. — tako počinje prvi tekst o hrani zvanoj konzerva (nije važno što je u konzervi). Do veze između Tvrtkova dvora i konzerve može se doći Ecovim naputkom iz *Foucaultova klatna*, koje kaže da se ama baš svaki pojmovi može povezati s drugim preko lanca od pet medupojmova. Kao primjer daje Platona i svinju (rekonstrukcija prema sjećanju: svinja-čekinja-kist-slikarstvo-mimirizam-ideja-Platon), a mi ćemo zaključiti s nizom koji povezuje kralja Tvrtka i konzervu: kralj Tvrtko-voda naroda-budala-rat-preživljavanje-hrana-konzerva.

Veličkovićeva ratna (*Sarajevski gastronauti*) i mirnodopska publicistica (*Sexpresionizam/Sexikon*) tvore logičan niz. Hrana, rat i preživljavanje usko su povezani pojmovi, a nakon rata treba povesti računa o onoj *mladariji* koja je preživljavanje dobro syladala, a sada je treba poučiti užitku, obrazovati ih u svakom pogledu tako da postanu dio svijeta. Ovaj se autor prihvatio škakljive teme — seksa i pokazao da se zna zafrkavati na svoj račun i račun svojih sunarodnjaka. Knjige koje potpisuje nikako nisu puka zafrkanica. □

Knjižara Meandar

Opatovina 11,
HR-10000 Zagreb
tel/fax: 01 4813323
e-mail: meandar@zg.tel.br
<http://www.meandar.hr>

najprodavanije knjige od 18. veljače do 25. veljače 2000.

fiction

- Margaret Atwood: *Modrobrađa*, Znanje, Zagreb, 190,00 kn (sniženo 171,00 kn)
- Ozren Kebo: *Sarajevo za početnike*, Feral Tribune, Split, 100,00 kn (90,00 kn)

- José Saramago: *Ogled o sljepoći*, SysPrint, Zagreb, 145,00 kn
- Charles Bukowski: *Tragedija lišća*, Matica hrvatska, Zagreb, 180,00 kn
- Brane Mozetić: *Andeli*, Meandar, Zagreb, 75,00 kn

non fiction

- Igor Mandić: *Prijapov problem*, Arkin, Zagreb, 120,00 kn
- Petar Luković: *Godine raspada: Hronika srpske propasti*, Feral Tribune, Split, 180,00 kn (snižena cijena 155,00 kn)
- Krešimir Bagić: *Umijeće osporavanja: Polemički stilovi A. G. Matoša i Miroslava Krleže*, Naklada MD, Zagreb, 160,00 kn (sniženo 128,00 kn)

IRIDA, IZDANJA ANTIBARBARUS, IZDAVAČKI CENTAR RIJEKA, KLOVIĆEVI DVORI, KONZOR, KRZAK, LUNAPARK, MARJAN EXPRESS, Medunarodni centar ITI, MH Dubrovnik, MH Osijek, MOZAIK KNJIGA, NAKLADA CID, NAKLADA MD, NAPRIJED, NOVA STVARNOST, POLITIČKA KULTURA, SARA 93, STAR GRAD, ŠKOLSKA KNJIGA, V. B. Z., ZAVOD ZA ZNOST O KNJIŽEVNOSTI Filozofskog fakulteta u Zagrebu, ZID — Sarajevo, ZNANJE

KNJIŽARA MEANDAR — MJESTO VAŠE INTELEKTUALNE UTJEHE

Fenomenologija logorskog života

Ishodište priče je novinarsko istraživanje; opis središnjeg događaja — silovanja glavne junakinje — preuzet je iz autoričina intervjua sa silovanom ženom

Gordana Crnković

Slavenka Drakulić, *Kao da me nema*, Feral Tribune, Split, 1999.

»Svi književni 'izmi', koji su zalutali u domaće književne krajeve, došli su izvana. Uključujući i postmodernizam. Jedini autentični, domaći, književni 'izam', koji raste prirodno kao korov i zahvaljujući kojemu mala književnost i dalje opstaje jest — sadomazohizam«. Tako piše Dubravka Ugrešić u uvodnoj napomeni za svoju, kako je sama žanrovski određuje, pedagošku poemu naslovljenu *Ministarstvo boli* (časopis Bastard, prosinac 1998), precizno određujući okolnosti koje su u bitnome odredile opus jedne druge spisateljice, Slavenke Drakulić. Upravo Slavenka Drakulić sredinom osamdesetih godina odlično je poznava la zapadne trendove i pomodne teme, koje su postale važnom inspiracijom njezine uzorne karijere feminističke spisateljice. Počela je kao novinarka, nastavila eseje o feminizmu, da bi romanima ispisala paradigmatičnu putanju ženskog diskursa, tematizirajući ženu u bolesti (*Hologrami straha*, 1987), traumatičnost ženskog sazrijevanja i odnosa s majkom (*Mramorna koža*, 1988), granice seksualnosti i ljubavničke posesivnosti (*Božanska glad*, 1995). Ipak, opus Slavenke Drakulić više je od stereotipnog feminističkog diskursa, ona uspješno izbjegava zamku autobiografske samodopadnosti, uвijek problematizira žensku perspektivu, iskazujući gdjekad nešto ironije prema ograničenosti ženskog senzibiliteta. Nije li u romanu *Božanska glad* kanibalizam mišljen kao ironično dokinuće vladavine senzualnosti? K tome, Slavenka Drakulić doista se vještostnalazi u umijeću pripovijedanja, ostvaruje samosvojan spoj prostudirane kompozicije teksta i stilskog jednostavnosti, s lakoćom vezuje pripovjedne i esejističke segmente u tekstu.

Autentičnim, domaćim, sadomazohizmima Slavenka Drakulić najviše se bavila u devedesetima, u trima knjigama eseja koje je objavila na engleskome i koje hrvatska publike poznaje iz dajdžestiranoga Feralova izdanja (*Kako smo preživjeli*, 1997). U tim

esejima autorica se detaljno zabavila (ženskom) svakodnevnicom na jugoistočnom rubu Europe, u socijalističkom i ka-

venke Drakulić, ona je urbana djevojka, opsjetljiva ženskim predmetima i svjetonazorom ženskih časopisa. U poglavljiji

grantice koja od 1956. godine piše na francuskom, govori o sazrijevanju u ratno doba; roman hrvatske feminističke spisateljice pripovijeda o gorkim logorskim iskustvima mlade urbane Muslimanke. Slavenka Drakulić insistira na nemogućnosti dokumentarističke knjige o silovanju u logoru, odlučuje se zato za fikcionalizaciju, prožetu eseističkom eksplicitnošću; Agota Kristof odabire postupak pseudoizvještavanja, nastoji ostvariti istinitost, objektivnost, vjeran opis činjenica, zato što su »riječi kojima se izriču osjećaji vrlo neodređene«, ali same činjenice o kojima ona govori graniče s nadrealnim. Oba romana zaokupljena su načinom na koji rat destruira seksualnost i etička načela. *Velika bilježnica* ispri-povijedana je iz perspektive dvojice dječaka blizanaca, čije sazrijevanje u urbanoj sredini naprasno zamjenjuje borba za preživljavanje u ratnim uvjetima. Za Agotu Kristof rat je doba koje ruši seksualne i druge tabue, vladajuće etičke kanone, uobičajenu podjelu na dobro i зло; osobna priča svakog od niza upečatljivih likova u ovom romanu otvara zasebnu etičku dvojbu, nerijetko između različitih varijanti zla. U ratnim okolnostima likovi Agote Kristof i sami postaju morbidni, a trenutak dobrote najviši je etički cilj koji mogu ostvariti. Svijet jedinog ratnog romana Slavenke Drakulić bitno je siromašniji; autorica se priklanja konvencionalnoj divinizaciji žrtve, a okosnica priče je kršćanska etička dvojba između mržnje i oprosta, osvete i zaborava. Taj osnovni stereotip prate i drugi: stereotipna je priča o tome kako glavna junakinja zavodi kapetana, upravitelja logora, da bi osigurala povlašten položaj među logorašicama. Insistirajući na nemogućnosti izdvajanja osobne ratne priče, autorica ne uspijeva kreirati zanimljive likove ni epizode. Više je generalizacija, o sebičnosti, samoživotnosti logoraša, o strahu od nade, o nemogućnosti govorenja o rat-

nim iskustvima. Dojam banalnosti osobito potiče precizno vremensko-prostorno situiranje u nedavnu hrvatsko-bošansku zbilju. Neke se stranice doimaju kao novinska reportaža, i to prosječna ili informativna razglednica adresirana zapadnom čitatelju: nepotrebni su detaljni opisi života izbjeglica, izgleda logora, izgleda Zagreba u ratno doba i njegove atmosfere, nižu se općepoznate činjenice i opća mjesta, čak o televizijskom programu (»svaka je druga pjesma o Hrvatskoj«), bez originalnih zapažanja. Čak i ako pristane na simplifikacije koje proizlaze iz vezanosti romana za dnevno-publicističku sliku svijeta, domaći čitatelj teško će se oteti dojmu da je tema rata u BH u domaćoj publicističici otvorila kompleksnije dvojbe od tematiziranih u ovome romanu.

Cinjenica da je poticaj za ovaj roman nastao u novinarskoj profesiji zacijelo je pogodovala autorskoj površnosti. Sličnosti osobnih priča bivših logorašica potaknule su autoricu da odustane od knjige svjedočanstava, ali pokušaj fikcionalizacije kao da je zadržao cilj novinarskog teksta: upozoriti na problem, probudit u čitateljstvu suočjećanje za patnju žena u ratu. Taj zadatak, bukvalno shvaćen, jednostavno je nespojiv s duhom romana kao književnog žanra. Svoju priču *Ministarstvo boli* Dubravka Ugrešić je ne bez autoironije nazvala didaktičnom poemom, aludirajući na svojevrsnu autorskiju nemoć u agresivnim zbiljskim okolnostima, kada pisac ne uspijeva umaknuti sklonosti da se upusti u autorski neplodonosan posao, fikcionalizaciju teza. U tu zamku upala je knjiga *Kao da me nema*, lošiji među romanima Slavenke Drakulić. Ipak, knjiga koja je pred nama čita se kao uzbudljivo i napeto štivo, ponajprije zahvaljujući autoričinu umijeću pripovijedanja i njezinu kulturnom snalaženju u svim aspektima romaneske forme, a usprkos surovoj banalnosti ispri-povijedane priče. □

Pripovijedanje ratnog iskustva

Roman o temi koja se, tvrdi autorica, ne da novinarski obraditi, počinje i završava u Karolinckoj bolnici u Stockholm, u ožujku 1993: počinje mržnjom i snom o osveti, a završava u trenucima kada protagonistica odustaje od mržnje i osvete i osjeća nagovještaj zaborava. Uokvireno trenutkom samospoznaje, koji ujedno za protagonisticu otvara moguću budućnost, pripovijedanje prati junakinju od svibnja 1992. godine kada je odvode u logor, pa do sretnih okolnosti koje je upućuju prema Švedskoj. Roman je ispri-povijedan u 3. licu, ali donekle iz vizure glavne protagonistice; pripovijedanje prati kronologiju njezina ratnog iskustva i ujedno pripovjednim strategijama slijedi njezinu unutrašnju kaotičnost. Vremenske razine se isprepleću, javljaju se sjećanja na djetinjstvo, pitanja i dvojbe, komentari iz kasnije, švedske perspektive, ovi potonji istaknuti su i tipom slova, dakle iz perspektive autorefleksije, kada kaotična zbivanja napokon poprimaju oblik priče i kada se dokidaju dvojbe o nemogućnosti govorenja o proživenom užasu.

Ishodište priče je novinarsko istraživanje; opis središnjeg događaja — silovanja glavne junakinje — preuzet je iz autoričina intervjua sa silovanom ženom, autentičnog novinarskog teksta, našoj publici dostupnog u knjizi *Kako smo preživjeli*. Roman je istodobno napisan u dijalogu s piscima logoraške literature (najviše se uočava lektira Jorgea Sempruna). Treći utjecaj kao da se najviše primjećuje: u duhu suvremenog holivudskog imaginarija, ili suvremenе medijске slike svijeta, gomilanjem prizora nasilja nehotice se gubi željeno djelovanje na čitatelja. Naposljetu, glavna junakinja je tipična protagonistica u opusu Slavenke Drakulić, ona je urbana djevojka, opsjetljiva ženskim predmetima i svjetonazorom ženskih časopisa. U poglavljiji

Aktualni kontekst

Citatelj koji svoju lektiru odabire iz aktualne hrvatske izdavačke produkcije možda je nedavno posegnuo za još jednim Feralovim izdanjem, *Velikom bilježnicom* Agote Kristof. Roman mađarske emi-

U sljedećem broju Zareza objavljujemo autoriziranu diskusiju s tribine *Neodgovorna moć medija/Odgovorna nemoć kulture* koja je održana 17. veljače 2000. u Novinarskom domu u Zagrebu u povodu godišnjice izlaženja naših novina.

Vladimir Spindler

Starice kroz prozore!

Harms je mnoge tekstove ispisao na matrici drugih književnih djela iz prošlosti i na njima uspostavljenim smislovima, i to redovito u parodijsko-ironičnoj maniri

Katarina Luketić

Daniil Harms, *Sasvim obične besmislice: priče, drame, pjesme, traktati, pisma, dnevnički bilješke i crteži, odatljivo i prijevod Irena Lukšić, Šaren dučan, Koprivnica, 1999.*

»Mene zanima samo besmislica; jedino to nema nikakvoga praktičnoga značenja. Mene zanima život samo u svome smiješnom očitovanju.« Tim gotovo manifestnim riječima napisanim 1937. godine Daniil Harms sam je možda najbolje odredio vlastitu poetiku, poetiku čije su ključne riječi upravo besmisao, nelogičnost, absurd, negacija, destrukcija, izokretanje. Uostalom sintagma *bitka sa smislovima* — preuzeta iz stiha Harmsove pjesme *Molitva prije sna* koji glasi »Ti jedini prosvijetli me Gospodine / na putu stihova mojih / Probudi me snažnog za bitku sa smislovima! — ne samo da je njegova umjetnička parola, nego i drugih pisaca koji su dvadesetih i tridesetih godina u Sovjetskom Savezu djelovali u skupini OBERIU. Stoga je sasvim opravданo upravo navedeni citat stavljeno kao svojevrstan moto na početak knjige Harmsovih tekstova pod nazivom *Sasvim obične besmislice* koje je odabrala i prevela Irena Lukšić. Riječ je o zbirci priča, drame, pjesama, traktata, pisama, dnevničkih bilješki i crteža dosada uglavnom nedostupnih na hrvatskome jeziku i za ovu priliku sakupljenih iz raznih časopisa i izdanja pišeće ostavštine, koji su se *nanožili* posljednjih godina. Unatoč takvoj žanrovske različitosti zastupljenih tekstova, opasnost od neu-jednačena izbora smanjena je na minimum, već i zato što se radi o autoru čija su djela stilski prilično koherenti i semantički isprepletena te kao takva ne prepostavljuju čvrste klasifikacijske okvire i stroge urediščke kriterije. Tako uistinu nije važno kojim redom čitamo te tekstove, hoćemo li nakon drama i vodvjila čitati poeziju, a nakon dnevnika priče, jer Harmsovi se radovi mogu razumjeti i kao poglavljia jedne velike knjige, kao dijelovi jedinstvena literarnog prostora koji je smješten s onu stranu uvriježenih predodžbi o fikcionalnome i zbiljskome, logičnome i iracionalnome. Svijet Harmsovih književnih djela tako je na osobit način nadređen svijetu stvarnosti i donekle je sličan realnosti u Carollovoj *Alisi u Zemlji čudes*, pa ako tam zec u fraku piće čaj, a igraće karte idu u vojni pohod, ovdje starice jedna za drugom *lete* kroz prozore, a da se tome nitko osobito ne čudi.

Tolstoj s kahlicom i kontrarevolucionarna zavjera

Književna sredstva kojima se Harms služi u razobličavanju *smislova* vrlo su različita i dijelom prepoznatljiva u kontekstu tadašnjih poetičkih *izama*, osobito dadaizma. U nastavku izdvojiti ćemo nekoliko dominantnih točaka te, nazovimo je, *Harmsijade* koje se jasno iščitavaju i iz knjige *Sasvim obične besmislice*. U prvom redu to je Harmsov odnos prema tradiciji i mimetičkim oblikovnim modelima kao zavjetu realizma, a zatim i određenim pojavama u društvu koje se re-

spram onih društvenih kategorija koje ponajbolje obuhvaća ruski pojam *byta ili pošlosti* kako je to definirao Vladimir Nabokov u svoj knjizi o Gogolju. Obje riječi označavaju specifična očitovanja svakodnevnic ruskoga društva, njegove ritualizirane, statične i tradicionalno naslijedene oblike života. Kritičan i ironičan odnos prema tim oblicima — kod Harmsa, ali i drugih ruskih pisaca počevši od Gogolja — uspostavlja se najčešće korištenjem odredena leksičkog materijala ili pak izvrtanjem ustaljenih slika svakodnevnice, dijelom preuzetih iz devetnaestostoljetne romaneske strukture (u knjizi *Sasvim obične besmislice* ironizacija *byta*, u ovom slučaju predodžbe *obiteljskog života i topline doma*, vidljiva je u stihovima »Klatno amo-tamo mlati, / Na komade trga vrijeme, / Žena što zbog mene pati, / Krpa čarape i drijema«). Zapravo, čitava je Harmsova poetika besmisla iznikla upravo iz nevažnoga, beznačajnog i zanemarivoga, što je različitim literarnim postupcima ogoljenja, parodiranja i izokretanja dobilo neočekivane i pomalo fantastične razmjere (o čemu sam autor kaže »zanimalo me čudo kao narušavanje fizičke strukture svijeta«).

Što se tiče odnosa prema tradiciji, Harms je mnoge tekstove ispisao na matrici drugih književnih djela iz prošlosti i na njima uspostavljenim smislovima, i to redovito u parodijsko-ironičnoj maniri. U ovoj knjizi to dobro ilustrira pjesma *Nesad*, u cijelini ispisana kao palimpsest biblijskih tekstova, odnosno kao svojevrsna kriva *imitacija* retorike objave. Osim Biblije, u knjizi se parodiraju druga djela i autori osobito oni realistične tradicije, pa se primjerice Tolstoj — inače omiljena meta avangardista uopće — u jednoj pjesmi pojavljuje s kahlicom u ruci, a, kada ga neka profesorica upita »što mu je to«, on odgovara »Evo, tu sam svašta napravio, nosim to svima pokazati. Neka svi vide.« Od takva izravna osporavanja (a Harms je napisao i niz književnih portreta u kojima se ruga Dostojevskom, Puškinu i mnogim literarnim *besmrtnicima*) za ovog je pisca karakterističnije destruiranje zakonitosti književnog oblikovanja, što započinje već od pojma autora i izmještanja njegove pozicije. Tako mu nije dovoljno što umjesto pravog prezimena Juvačov koristi pseudonim Harms, već se često potpisuje i drugim *lažnim* imenima kao što su Čarms, Dandan, Harmonius i slično. Nadalje se destruiraju osobitosti pojedinog žanra — u proznim je djelima riječ o defikcionaliziranju, negiranju pravila narativnog oblikovanja, nepristajanju na čvrste kategorije vremena i prostora, mijenjanju semantičkih nizova i *simultanizmu*; u drami pak o dezintegriranju, karaktera, nedostatku motiva-

cije i logike dramskog sukoba; u poeziji o razaranju smislene organizacije pjesme i slično. Pri tome Harms se služi groteskom, satironom, crnim humorom, realiziranim

u nekoliko slučajeva usporediti postojeće prijevode, odnosno način na koji su dvije spomenute prevoditeljice *interpretirale* identičan tekst. Tako pomalo začuduju česta nepodudaranja u njihovim prijevodima, i to, primjerice, u glagolskim vremenima, licima (jedna Hamsnov moto na početku Harmsove priče *Starica* prevodi kao *I medu nama se odvija sljedeći razgovor*, a druga *I izmedu njih teče sljedeći razgovor*) te pojmovima (kod jedne je nešto *bajka*, a kod druge je ista stvar *basna*). Uz to D. Ugrešić preferira ekspresivnija jezična rješenja i izraženju ritmičnost, a I. Lukšić više ujednačenu intonaciju sintakse i pojedine izraze koji nisu učestalo u upotrebama (kao recimo *komad* za kazališnu predstavu što je osobito zbirajuće ako je ta riječ ujedno i naslov teksta, ili pak *maslenica* za posudu za maslac), previdajući po nekome vrlo jednostavne stvari, kao primjerice, to da se imenice na njemačkome pišu velikim početnim slovom.

Balansiranje na rubovima realnoga

Sve navedene osobitosti Harmsova pisanja, zahvaljujući šaroličkom izboru tekstova, čitatelj može jasno slijediti u knjizi *Sasvim obične besmislice*. Što se tiče umješnosti i točnosti prijevoda te moguće uspostrede s drugim Harmsovim djelima dostupnim na hrvatskome — kao što su *Slučajevi, Nule i ništice, Elizaveta Bam i drugi*, uglavnom u prijevodu Dubravke Ugrešić koja je, uz Aleksandra Flakera kao prvog Harmsova prevoditelja (u časopisu *Mogućnosti* 1968), najzaslužnija za popularnost toga pisca na našem prostoru — valja reći da je semantičku točnost prijevoda Irene Lukšić teško provjeriti zbog nedostupnosti originala. Moguće je tek

No ostavimo te prevoditeljske nedoumice i vratimo se citatu s početka ovoga npisa, a i s početka knjige *Sasvim obične besmislice*, koji je Harms u knjizi ističe, zanimljivo je na koji se način njegov razumijevanje smislenosti i besmislenosti, te s time povezanih kategorija važno/nevažno, visoko/nisko, trajno/prolazno, odrazilo na njegovo videnje — u književnosti temeljnog — odnosa fikcije i stvarnosti. Tako umjesto u satirično-parodiskoj literaturi česta principa zrcaljenja između tih kategorija i jasna uspostavljanja *ekvivalenata* na osi književnosti i osi života, u Harmsovim se slučajevima svaka hijerarhija izgubila, izravna suodnošnja zamutila, a mogući literarni

Kao što je pretpostavka književnosti dovodenje u red odredena jezičnog materijala i njegovih *smislova*, tako u stvarnom životu događajima i pojavama redovito nastojimo dati neko dodatno, *dublje* objašnjenje. U oba slučaja riječ je o uspostavljanju *smislova*, veza i odnosa koji u goloj pojavnosti/*predmetnosti* možda ne postoje, odnosno o proizvodnji *viška značenja*. U svojim djelima Harms se zaustavlja upravo tamo gdje se stvari počinju tumaćiti i povezivati pokazujući nam život ogoljen od *viška značenja*, *viška smislova*, i to podjednako život izmišljenih osoba, kao i vlastiti život.

DJELA MILANA KUNDERE

*Nepodnošljiva lakoća postojanja • Smiješne ljubavi • Šala
Oproštajni valcer • Život je drugdje • Knjiga smijeha i zaborava
Besmrtnost • Jacques i njegov gospodar • Umijeće romana*

Milan Kundera: NEPODNOŠLJIVA LAKOĆA POSTOJANJA
tvrdi uvez, 400 stranica, format 195x115 mm

...jedna od najlepših i najčudnijih ljubavnih priča koje smo ikada pročitali.
Maurice Nadeau, La Quinzaine littéraire

Roman univerzalne važnosti.

Italo Calvino

Glazba: Kunderin esencijalni element. Ne samo zato što poznaje glazbu kao rijetko tko, nego zato što svoje knjige konstruira poput glazbene partiture.

Dominique Fernandez, Express

NARUDŽBENICA

kojom naručujem _____ primjeraka knjige *Nepodnošljiva lakoća postojanja* autora Milana Kundere po cijeni od 160,00 kn po primjerku. S popustom od 10 % uz priloženu narudžbenicu cijena je 144,00 kn po primjerku*.

Odabirem sljedeći način plaćanja:

- pouzećem prilikom preuzimanja (vrijedi samo za RH)
- općom uplatnicom uplatiti iznos na žiro račun Meandar d.o.o. broj 30105-603-21121; svrha dozvane *Nepodnošljiva lakoća postojanja*, te kopiju uplatnice zajedno s narudžbenicom poslati u kuverti na adresu: Meandar d.o.o. Opatovina 11, 10000 Zagreb
- predračunom (samo za pravne osobe)

IME I PREZIME I JMBG: _____

Ulica i broj: _____

Grad i poštanski broj: _____

Tel/fax: _____

potpis: _____

*poštarsina uračunata u cijenu

➤ Narudžbenicu izrezati i poslati na adresu:

Meandar - Knjižara i naklada
Opatovina 11, 10000 Zagreb

tel/fax: 01 4666437, 01 4813323, e-mail: meandar@zg.tel.hr

Polemično o Vihoru i generalima

Vrijedi izraziti vjeru u to kako nekom general-glazbeniku više neće biti od presudne važnosti zabranjivati časopis koji pokušava odgovoriti na važna pitanja novije hrvatske povijesti

Grozdana Cvitan

Polemos 3-4, Časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira, Hrvatsko sociološko društvo, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 1999.

Nakon izlaska najnovijeg broja časopisa *Polemos* najprije vrijedi izraziti vjeru u to kako nekom general-glazbeniku više neće biti od presudne važnosti zabranjivati časopis koji pokušava odgovoriti na važna pitanja novije hrvatske povijesti. Jer suradnici *Polemosa* i ovom su se prigodom potrudili oko prikupljanja nekoliko zanimljivih tekstova koji bi mogli pobuditi pozornost javnosti šire od one uobičajene za jedan sociološki časopis.

Naslovni tekst najnovijeg broja *Polemosa* rad je Vlade Hodalja *102. brigada Hrvatske vojske u operaciji Vibor 1991. godine*. Za one manje upućene riječ je o brigadi o čijem je dijelu djelovanja u ratu u prosincu 1991.

godine već bilo zabranjeno pisati (bila je to prešutna zabrana, a informacije nedostupne) pa su analize i razgovori započeti

nute brigade ostali uglavnom nisu bili sa svojim jedinicama (riječ je o višem zapovjednom kadru), da cijela jedna brigada

mentaciji, jer zbog brzine organiziranja (zahtjev tajnosti) on predmijeva kako su dijelovi cijelog plana još samo u nekim glavama. Računajući na mentalitet bilo bi realno očekivati da će ovome tekstu stići i neka suprotna mišljenja. Ne stignu li, bit će to potvrda da je Hodalj na točnom putu, ali i da je stiglo vrijeme u kojem je o dogodenom moguće razgovarati bez tutorstva, zataškavanja, krivih navoda i glasina. Možda bi bilo dobro u sljedećim analizama govoriti o ulozi 2. brigade čiji su članovi nastojali ispuniti svoje zadaće, o onima koji se na različitim dijelovima bojišta nisu pokolebali i kad te i druge analize budu gotove, ponoviti simulaciju na vojnem učilištu.

Možda bi se tada bolje zaključivalo. Uostalom, mnogi od onih momaka koji su tada u panici napustili bojišnicu ili preplivali rijeku završili su kod psihiyatara ili u osobnim dvojbama. Nije to bilo pitanje promjenjenih uvjeta života jer mnogi mlađi iz Zagreba »bačeni« u rat nisu bili ni šminkeri ni trkači. Štoviše, bili su junaci (iako je to zabranjena kategorija Domovinskog rata osim u slučaju nekih mrtvih ljudi). Uime intimirnih dvojbi običnih vojnika koji nisu isli u rat da bi bili deserteri i od kojih se većina kasnije znala vratiti na bojišnice bilo bi pošteno da zbivanja u prosincu 1991. godine na Kupi i akcija *Vibor* dobiju svoje najstinitije moguće tumačenje.

Nekrofilija i generali

Nadati se je kako tema *Vibor* i 102. brigade neće sasvim zasjeniti ostale tekstove u *Polemosu* broj 3-4, posebice onaj Muradifa Kulenovića naslovjen *Nekrofilija i generali* u kojem autor analizira određene pojave

nosti nekrofilije kao psihijatrijske teme o kojoj je u Hrvatskoj vrlo malo pisano. Ovo je istraživanje bitno zbog toga što je »sve što se zbiva u području destrukcije, nasilja, agresije i svih drugih oblika međuljudskih obračuna skoro uvijek u pitanju intimne potrebe pojedinaca. Sto moćniji, to su strašniji, a što slabiji, to su zlokobniji i skloniji krajnje bizarnim zločinima«. Analizirajući ratne pojavnosti u kojima je smrt dominantna Kulenović posebno upozorava na činjenicu »da zločine treba preduhitriti, a to se može ako se na vrijeme razobliče nekrofilske sklonosti vođa«.

Možda upravo spomenutu studiju podcrtava *In memoriam* kojim počinje najnoviji broj časopisa *Polemos*, a posvećen je jednom 26-godišnjaku, bivšem pripadniku HV-a, sudioniku jedne prošle ankete (*Psibička trauma i zlouporaba droga medu pripadnicima hrvatskih borbenih postrojbi*) i mladiću koji je prošle godine umro od prekomjerne količine heroina!

Od ostalih tema i istraživanja u najnovijem broju *Polemosa* treba istaknuti da se nastavljaju razmatranja o protupješačkim minama, problemi povratka rasceljenih i izbjeglih, problemi invalida, ali i pitanja visoke politike, stanje borbenog morala ruske vojske u Čečeniji i mnoga druga. S engleskog je prevedeno razmatranje američkog povjesničara Jamesa D. Sadkovića *Klimavi početak: Što možemo naučiti iz disolucije Jugoslavije?* u kojem autor razmatra kako se stvarala slika o zadnjem ratu na ovim prostorima i kako su se pri tome ponašali veliki igrači (EU, OSCE, NATO...) u upravljanju krizom — tema koju se iz raznih razloga naučilo zaobilaziti.

(10. brigada) nije ni pokušala ući u akciju (pa je nitko nije niogovao), da nitko nije donosio dobre zapovijed tijekom akcije koje bi popravile propuste i omogućile izvršenje zadaće i spašavanje ljudi. Danas, kad više nema vrhovnika koji je navedno telefonskim pozivima generalima zabranjivao polemike, možda je moguće očekivati nova rasplamsavanja i raščišćavanja jedne tragične akcije i neuspjeha u vrijeme kad je Hrvatskoj vojsci to najmanje trebalj. Možda bi polemika konačno mogla odgovoriti i na nejasnoće za koje autor Hodalj i pored uvida u dostupnu dokumentaciju ne nalazi odgovore. Možda nije sve u nedostupnoj doku-

Mijenjajmo naše škole
Kako unaprijediti djelotvornost i kvalitetu škole
LOUISE STOLL i DEAN FINK

EDUCA

Nakladno društvo, d.o.o.
Božidara Magovca 9, 10010 Zagreb

Louise Stoll i Dean Fink: *Mijenjajmo naše škole, Kako unaprijediti djelotvornost i kvalitetu škola*, 2000, 272 str., ISBN 953-6101-36-X, meki uvez u boji, format 16x23 cm, s engleskog prevela Božica Jakovlev

O knjizi

Pitanje unaprednja djelotvornosti i kvalitete škola danas se nalazi u središtu zanimanja prosvjetnih stručnjaka širom svijeta. Svi se autori slažu u tome da je prijeko potrebno unaprijediti djelotvornost i poboljšati kvalitetu škola. Ali kako to u praksi ostvariti — pitanje je na koje tek rijetki mogu primjereno odgovoriti na temelju osobnog iskustva. U knjizi *Mijenjajmo naše škole*, autori L. Stoll i D. Fink daju čitatelju vodič za planiranje, izvođenje i vrednovanje promjena ponajprije na razini pojedinačnih škola, odnosno odgojno-obrazovnih ustanova.

O autorima

Louise Stoll je ravnateljica Međunarodnog centra za unapredavanje djelotvornosti i kvalitete škola na Institutu za obrazovanje Sveučilišta u Londonu.

Dean Fink je suradnik Međunarodnog centra za pedagoško predvodništvo (leadership) i menadžment pri Sveučilištu Humberside, Kanada.

Namjena knjige

Knjiga *Mijenjajmo naše škole* namijenjena je svima koji vode odgojno-obrazovne ustanove, a najprije ravnateljicama i ravnateljima osnovnih i srednjih škola i dječjih vrtića. Knjiga će biti koristan priručnik pedagozima i drugim stručnim suradnicima koji — zajedno s učiteljima i profesorima — djeluju na unapredavanju odgojno-obrazovnog rada i poboljšanju njegove kvalitete. *Prije nego što se i sami upustite u takav potroat, svakako pročitajte ovu knjigu!*

Narudžbenica

Ovime neopozivo naručujem _____ primjerak(a) knjige *Mijenjajmo naše škole* po cijeni od 140,00 kn po primjerku.

Ime i prezime, odnosno naziv ustanove _____

Adresa _____

Mjesto i datum _____

Matični broj poreznog obveznika ili JMBG kupca _____

Potpis _____

Način plaćanja:
virmanom — pouzećem
Narudžbe slati na adresu:
ZAREZ, Hebrangova 21,
10000 Zagreb
tel: 48.55.449, 48.55.451,
fax: 48.56.459

Prolaznici koje treba zaustaviti

Priča o jednom nestalom gradu, nestalim stanovnicima i njihovu piscu, koju Horozović ispisuje posljednjih godina, može biti zaokružena, a ovaj roman, kao njezin dio, na najbolji način shvaćen

Igor Štiks

Irfan Horozović: *Berlinski nepoznati prolaznik*, Ljiljan, Sarajevo, 1998.

Irfana Horozovića ne treba posebno predstavljati domaćem čitateljstvu. Osim što je određeni broj godina, studentskih i ratnih, proživio u Zagrebu, u Hrvatskoj je objavio i šest knjiga. Među njima povlašteno mjesto u razdoblju prije pojave posljednjih djela posvećenih uglavnom ratnim temama ima prozna zbirka *Talbe*, jedna od najboljih knjiga hrvatskih fantastičara. Ta se generacija domaćih prozaika iskazala nekim važnim djelima, kao i neuobičajenom produktivnošću, uzmemu li u obzir činjenicu da su neumorni Pavličić, nešto umjereni Tribuson i sam Horozović, aко говорimo samo o trojici najistaknutijih, napisali dosad devedeset knjiga. No, za razliku od Pavličića koji je postao akademik i Tribusona koji među domaćim piscima zasigurno zauzima sam vrh čitanosti, Irfan Horozović je u hrvatskom književnom prostoru uglavnom bio etiketiran kao gost, unatoč tome što je taj isti prostor obogatio mnogim svojim odličnim knjigama. Kao pravi primjer odnosa prema Horozoviću, ali ne samo njemu, možemo uzeti jednu fusnotu iz jedne od antologija fantastične proze u kojoj doslovce stoji da je Horozović izostavljen iz izbora, jer se u međuvremenu preselio u susjednu republiku (?!). Takav tip argumentacije za izostavljanje ili uvrštavanje u jedan književni prostor, nažalost, čini se da je dublje ukorijenjen kod hrvatskih književnih kritičara, antologičara i kroatista, što potvrđuje i pregled posljednjeg desetljeća. Uz Horozovića tu bi mogli stajati jednako tako i Mirko Kovač, Bora Čosić, Daša Drndić, Sead Mahmutefendić,

zatim Dubravka Ugrešić, Slavenka Drakulić, Predrag Matvejević, Slobodan Šnajder, a od mlađih Viktor Ivančić i Miljenko Jergo-

vić te neki drugi pisci koje naši videniji kritičari izbjegavaju nedvosmisleno svrstati u domaći književni prostor, iako su, što bi moglo biti zanimljivo i poticajno za raspravu, po mom skromnom sudu upravo ti ljudi, uz Gorana Tribusona i Zorana Ferića, vodeća imena suvremene hrvatske književnosti, te bi svaku priču o tome kako nam eto proza nikako ne ide od ruke pripisao ili nečitanju ili najobičnijem, primitivnom nacionalizmu.

Logika krvi i tla

Jer skanjivati se spominjati ove ljude prilikom pisanja preglednih ili znanstvenih tekstova o domaćim proznim kretanjima, prilikom organiziranja okruglih stolova te pri raznoraznim izborima, potvrđuje, čak i kod naših deklarativno kozmopolitski orientiranih kritičara, ništa drugo nego slijedenje te primitivne nacionalističke logike krvi i tla, imena te mjesta rođenja ili boravka. Bilo kakav korpus hrvatske proze, koji bi mogao biti ponuđen domaćem i inozemnom čitatelju kao kvalitetna roba i za koju bi se moglo jamčiti, nezamisliv je bez ovih pisaca, pa bih tako za uvid u ono što je dobro napisano u posljednjem desetljeću uputio kritičare, kao i čitatelje, na Jergovićeve zbirke priča, Kovačeve *Kristalne rešenje*, Čosićev *Dnevnik apatrida*, Mahmutefendićevu *Kelinovu nulu*, *Canzone di guerra* Daše Drndić, *Bilježnicu Robija K. Viktora Ivančića* i, naravno, na neke Horozovićeve knjige. Red je na onima, koji zahvaljujući domaćoj književnosti zarađuju platu ili tome duguju ugled i važnost u hrvatskoj kulturnoj sredini, da se prihvate posla i da nam kao ipak nekakvi ozbiljni ljudi više ne nude argumente poput onih da je Jergović Bosanac, da su Kovač i Čosić ma na kakvom jeziku pisali, ma gdje objavljivali, ipak samo srpski pisi, Ugrešić, Drakulić i Matvejević oni koji ne stanuju ovdje, Daša Drndić ona koja je živjela u Beogradu, a Radaković, Horozović i Mahmutefendić ljudi s krvim imenima. Kada pišem o ovakvim stvarima, pada mi na pamet da bi se moglo zamisliti kako bi izgle-

dala dvadesetstoljetna francuska književnost, teorija i filozofija da su se Francuzi koristili sličnim argumentima ili razlozima poput

hrvatskih kritičara, te da su one koji su dolazili s Kariba, iz Rusije, Bugarske, Rumunjske, Alžira i tko zna odakle, otpremili s vlastite književne granice, jer eto nisu pravi Francuzi, nisu rođeni u Francuskoj, nisu bijeli, nisu katolici i nemaju mjesto boravka u Francuskoj, pa ih se kao takve nije treba čitati iako dobro pišu i to na jeziku koji svaki prosječan Francuz može u potpunosti razumjeti. Tko zna, ako bi se tako nešto uopće moglo dogoditi, možda se ne bi zaustavili na tome, možda bi izbacili i homoseksualce, što bi tek bio pravi darmar, a onim što bi ostalo kao »provjereni francuski« mogla bi se izgleda samo plašiti mala djeca, kao što i naše klinče plaše s Milom Budakom i *Četveroredom*, ili im se, možemo i to zamisliti, prijeti da će, ako ne procitaju u zadanom roku *Anu Karenjinu*, morati saznati još i to kako Vronski umire kao četnik.

Bosanski pisac i hrvatska kultura

Ovo skretanje s teme te iznjevjeravanje okvira književne kritike napravio sam jer sam naprosto naišao na dobar primjer i najnoviju knjigu Irfana Horozovića *Berlinski nepoznati prolaznik* samo je povod da bi više pisao o tom zanimljivom autoru i njegovu mjestu u hrvatskoj i bosanskoj književnosti. Danas Horozović živi u Sarajevu i nedvojbeno pripada samom vrhu današnje bosanske intelektualne elite. Radi u izdavačkom poduzeću, uređuje časopise, piše nove knjige, dok mu se stare ponovno tiskaju i, ukratko, barem djelomično ima sve ono što bi netko tko je napisao skoro dvadeset knjiga i stotine stranica kvalitetne proze trebao imati. Odredivši ga jedno-

stavno kao bosanskog pisca, hrvatska kulturna sredina zaobišla je ono što joj je svojim knjigama i prisutnošću ostavio Irfan Horozović, pa se tako njegovo ime rijetko spominjalo ratnih godina, unatoč tome što su mu najnovije knjige (osim romana *Sličan čovjek*, Sarajevo, 1995) također objavljene u Zagrebu, a njih je, za proječnog hrvatskog pisca, bilo i previše. Četiri u četiri godine. Kada smisljavaju seminar tih se knjiga rijetko sjete, iako su skoro sve daleko bolje od onih u kojima se opisuju ratovanja po Velebitu, spomenuto umiranje Vronskog ili onih u kojima nam se, često bez obzira na elementarna pravila književnog zanata, objašnjava kako je to kod nas zapravo bilo zadnjih godina. Što polaznik takvog seminara može misliti o suvremenoj hrvatskoj prozi to je doista veliki upitnik, ali da na policu s hrvatskom prozom neće svraćati tako često, to mi se čini sasvim sigurnim.

Berlinski nepoznati prolaznik roman je u kojem se autor, uz zbirke priča *Prognani grad* (1994) i *Bosanski palimpsest* (1995), *Sličan čovjek te Knjiga mrtvog pjesnika* (Zagreb, 1997; prošireno izdanje Sarajevo, 1998), upušta u još jedno književno ispitivanje svega onoga što se s Bosnom i njezinim ljudima događalo u domovini i svijetu svih ovih godina. Ovog puta pripovjedač se u romanu otkriva kao izbjeglica iz Bosne, koji se privremeno našao u Berlinu i u njega donosi svoje progonstvo, svoj nestali grad (Banja Luka), svoje košmarne snove, svoja prividjenja i ludilo te debatu s vlastitim krvnicima. Berlin postaje dobra pozadina (»Berlin — raskomadani čovjek koji se ponovno uspravlja«) za vlastito uspravljanje i dijalog te se grad nudi kao pozornica koja će se ispuniti osobnim demonima.

Šetnje i snovi

Šetnje kroz Berlin, posjeti muzejima, vožnja metroom, čine samo temelj pokusa da se kroz snove i prividjenja posjeti vlastiti grad, sačuvaju sudbine ljudi kojih više nema, zadrži prošlost ostavljena bez materijalnih dokaza. Roman je strukturiran kao niz fragmenata nejednake duljine, ponekad i od samo jedne riječi ili, na primjer, od nekoliko koncnih rečenica, sve do dužih opisa snova i umišljaja, koji zastaju na pragu novelističkog oblikovanja. To je struktura slična dnevniku nekoga za koga snovi, mašta i vlastito pamćenje predstavljaju jednu realnost, realnost koja je u strašnom raskoraku sa svakodnevicom grada kojim junak nepoznato prolazi. Na taj način, bez mogućnosti da se uskoči u neke

osnovne oblike fantastične književnosti, bića koja pripovjedač proizvodi za svoje sugovornike ili oponente ostaju činjenice samo unutarnjeg doživljaja. Njegov je glavni berlinski sugovornik netko prozvan *Nepoznatim prolaznikom*, drugo je pripovjedač i vjerni pratitelj, koji se pojavljuje u ogledalu, na ulici, s kojim se vozi u podzemnoj željezničici, s kojim se probija kroz masu u kojoj je izgubljen. On je pravi stanovnik njegovih snova na javi, pokazatelj duševnog stanja i tumač misli te naposljetku jedini poznanik (»Ja sam čovjek izgubljenog pojedinca u gomili«). San je postavljen kao nadmoćna sila, kao nužnost čovjeka koji nema doma i zapravo je nevidljiv (»Ne možeš sanjati ono što želiš. San je iznad tebe. I izvan.«). Još jedan lik pokazuje se važnim u ovom snovitom berlinskom lutanju, a to je lik čije ime u sebi sadrži sam Berlin, lik Beorraine Brandenburg, utisnut svuda kuda prolazi i na predmetima koje dotiče onaj koji priča: imaginarna žena, predmet žudnje, kao Beatrice koja vodi bosanskog prognanika kroz vlastiti zemaljski pakao.

Horozović je lik pripovjedača zacrtao već na razini forme, izbravši fragment bez jasne koherencije, nizanje kaotičnih odločaka i fabulu bez putanje te izbjegavši svaku poentiranost, jer se roman iznenada bliži završetku rečenicama »Noć se prepovoljila. Posljednja moja noć u Berlinu«, koje nam tek na kraju daju okvir pripovjedačeva boravka u tom gradu, bez prethodne najeve, bez približavanja logičnom kraju bilo kakve priče jer se priča nije niti uspjela jasnije ubličiti, što držim i najvećim nedostatkom romana. Tako je čitatelj doveden u situaciju da nužno postavlja mnoga pitanja ili, na nekim mjestima, čak zbumjeno vrti glavom. Djelomično i zbog toga *Berlinski nepoznati prolaznik* poziva na čitanje cjelokupnog Horozovićeva ratnog ciklusa. Samo na taj način priča o jednom nestalom gradu, nestalim stanovnicima i njihovu piscu, koju Horozović ispisuje posljednjih godina, može biti zaokružena, a ovaj roman, kao njezin dio, na najbolji način shvaćen.

Što se samog Irfana Horozovića tiče i njegova mjeseta u suvremenoj hrvatskoj književnosti, u kontekstu onoga o čemu sam govorio na početku, vrijedi još jedino dodati da sam uvjeren da svaki čitatelj koji se vrati nekim ranijim djelima ovog pisca, kao i pojedinim prozama iz devedesetih, neće imati suviše dvojbi: do sadašnjeg prolaznika svakako treba zadržati. □

Priopćenje za tisk

Republika Hrvatska
Nacionalno vijeće za visoku naobrazbu
10000 Zagreb, Amruševa 4,
Tel. +385-01-45 94 185,
Fax. +385-01-45 94 189

N a svojoj 21. (izvanrednoj) sjednici od 14. veljače 2000. g. u prisustvu 16 od 19 njegovih članova, Nacionalno vijeće za visoku naobrazbu

(NVVN) je upoznato s izjavama o radu tog tijela i njegovih predsjednika, koje je ministar znanosti i tehnologije, prof. dr. sc. Hr-

voje Kraljević dao u javnosti, te drži da te izjave i popratni novinski komentari nisu činjenično utemeljeni.

NVVN je ocijenilo da je radio u skladu s najboljim hrvatskim akademskim tradicijama i s preporukama Vijeća Europe, kojeg je Hrvatska članica, držeći se slova i duha zakona. O prekorčenju zakonskog roka za vredno-

vanje visokih učilišta zbog njegove neusklađenosti sa stvarnim opsegom i uvjetima za provođenje posla, NVVN je uredno izvijestilo Hrvatski državni sabor.

Početkom 1999. g., djelomično su osigurani kadrovske i materijalne uvjeti za vrednovanje postojećih visokih učilišta. NVVN je tada pristupilo složenom poslu vrednovanja, koji u pravilu traje pet godina, pa je uz posebni napor do sada vrednovalo oko polovice hrvatskog sustava visokog školstva. Zato napose ne odgovara činjenicama ministrova izjave da NVVN nije ništa napravilo na vrednovanju visokih učilišta i predlagaju njihove nove mreže.

NVVN se odlučilo odmah obratiti Hrvatskom državnom saboru i Vladi Republike Hrvatske pismom u kojem se iscrpno, stručno i s pozivom na dokumentirane činjenice otklanjaju javno izrečeni prigovori Ministra znanosti i tehnologije i neki novinski komentari. Visoko cijenjeni izjavu Ministra na sjednici NVVN-a, da će se upoznati s detaljnom argumentacijom NVVN-a, Vijeće je zadužilo svog Predsjednika da Ministru podastre dokumentaciju potrebnu za razjašnjenje nastale situacije. Ujedno je odlučeno da se pismo Vladi RH i Hrvatskom državnom saboru stavi na uvid sva-

kom hrvatskom građaninu, zainteresiranom za detaljna, prvenstveno stručna objašnjenja. Pismo je dostupno u sjedisti NVVN-a, Zagreb, Amruševa 4.

Konačno, odlučeno je da se Hrvatskom državnom saboru u najkraćem roku dostave iscrpni podaci o radu NVVN-a na svim problemima kojima se to tijelo bavilo, kako bi se u argumentiranoj i dokumentiranoj raspravi uklonile i posljednje nedoumice javnosti o radu NVVN-a.

Zagreb, 17.02.2000.

Akademik Slaven Barišić, predsjednik Nacionalno vijeće za visoku naobrazbu

reagirajte

Masto-dontsko sveučilište — monopol

Uz intervju ministra znanosti Hrova Kraljevića objavljen u Vjesniku 19. veljače

Kruno Zakarija

Nakon adrenalinskog udara koji je kod mene izazvao intervju Ministra znanosti dr. Hrova Kraljevića (Vjesnik, sloboda 19. veljače), kineska mudrost o odgodenoj reakciji navela me da odustanem od oštijenih kritičkih ispada (poštovat ću dakle načelo 100-dnevnog uzdržavanja od javnog suda o djelovanju Vlade), ali ne mogu se suzdržati da ostanem tek pri šutljivome očekivanju raspleta rašomonske situacije u sferi sveučilišta i znanosti.

Ovom prilikom htio bih samo ukazati na nešto što je već davno trebalo uočiti. Ministra Kraljevića, kako pokazuje u intervjuu, smeta da se filozofija može studirati na tri fakulteta. On naime očito misli da je toliko množina studija nešto itekako previše. Prijedjimo se mjestu gdje se filozofija može studirati: Filozofski fakultet Družbe Isusove, Filozofski fakultet, Hrvatski studiji, a ona se također u nezanemarivoj kolici može upoznati i na Fakultetu političkih znanosti, a izvan Zagrebačkog sveučilišta postoji još, premda bitno zapušteniji od ostalih u zemlji, studij u Zadru, a sada se, nadajmo se, otvara i studij filozofije u Rijeci.

Ispada tako da je tu previše istih katedri (kao da je tu riječ o studijskim disciplinama i katedrami poput matematike ili fizike, kojih zapravo ima na gotovo svakom fakultetu, a ni na jednoj katedri to nisu sasvim identični programi jer je svaka katedra za sebe ustanovila potrebnu razinu znanja i ipak se tu može govoriti o različitom shvaćanju predmeta) te Ministar tvrdi da je to preseban, tj. da nečega takvoga u svijetu nema.

Mislim ipak da se g. Ministar malo zaletio, ili se nije baš sasvim dobro informirao, a i poznavanje problematike filozofije u Hrvata i u svijetu nije mu baš osobito jaka osobina.

No kad bi sve što g. Ministar kaže i bilo točno, mislim da problemi množine studija filozofije uopće nisu glavni problemi na Zagrebačkom sveučilištu kao ni na drugim hrvatskim sveučilištima, bez obzira na tektonsku buku koju su još davno proizvele izvjesne jogurt-metode u provođenju nekih zamisli na Sveučilištu. Izgleda mi, pak, da je previše onih koji se ponovo hoće poslužiti nedopuštenom brzinom baš sada — u razdoblju naglih političkih promjena. Tako sama činjenica da je jedan studij nezakonito pokrenut navodi njegove protivnike da ga na brzinu (opet nezakonito, ali i nepravedno) ugase. Sa studijem filozofije u Hrvata zapravo nigdje stvari nisu u najboljem redu, točnije, na svim učilištima filozofije stanje studija je nedopustivo ispod dopuštene i, što je važnije, moguće razine. U svakom slučaju, mislim da za Hrvatsku i nije baš nikakvo veliko rasipanje novaca ako bude imala pet malih, ali konceptualno

različitih studija filozofije. Nakon izvjesnog vremena političkog neupletanja u ustrojavanje svih tih studija na spomenutim fakultetima proizašla bi i potrebna kvaliteta. Dakako, na fakultetima naših sveučilišta studiji filozofije svugdje su tako jedan segment u ukupnoj lepezi studijā. Kako god situacija sa studijima filozofije nije baš bajna, druge studijske grupe pokazuju još slabiju razinu, tako da među njima filozofija još ostavlja dojam patinastog sjaja.

No s druge strane, htio bih istaknuti nešto što mi se čini kudikamo većim i težim problemom. Pogledajmo malo, ne bi li nas zapravo daleko više trebale zabrinuti činjenice da se npr. pravo i ekonomija, pa i neki drugi studiji, mogu tobože studirati, a da studenti nemaju nikakva osobnog kontakta s ljudima koji bi ih trebali obrazovati, te su, prema tome, takvi studiji potpuno depersonalizirani, tako da studenti imaju osjećaj da se nalaze na psihijatrijskoj ustanovi, a ne na fakultetu ili sveučilištu te da se taj osjećaj stječe već kod polaganja prijemnih ispit i ostaje sve do diplomiranja.

Pitam se, poštovani čitatelji, jeste li ikad čuli o tome priču studenata spomenutih fakulteta? Pitam se, nadalje, kako to da nas ta priča nikad nije zabrinula te navela na razmišljanje i, konačno, na javnu reakciju? Nije li već toliko očito da su npr. studiji prava u Rijeci, Osijeku, pa možda i u Splitu, višestruko bolji od onoga u Zagrebu, a da to ne vide samo ideološki sljepci ili monopolisti koji zagovaraju jedinstvenost Zagrebačkog sveučilišta?

Učinimo sada još i malu digresiju te pogledajmo npr. razinu javnih relacija u upravi i pravosuđu i u privrednoj sferi. Pored tukve količine birokratske nadmornosti i kafkijanskog odnosa prema poslu i javnosti, izgleda nam da bahatosti pravničkoga ceha nema kraja. Njihove minimalne plaće od šest tisuća kuna tek su im neuljudni bakšiš dok, nasuprot njima, prosvjetni djelatnici, ljudi koji su studirali humanističke ili prirodnjačke discipline, dake ljudi iste razine obrazovanja, takve plaće ne mogu sanjati ni u najljepšim snovima. Za usporedbu, od bahatih i neuljudnih u prosvjeti vidjet ćete tek pokoje ravnatelja ili ravnateljicu (nemojte ih pitati za stranačku pripadnost jer to znate) i jednu sindikalnu aktivistku. Ili, pak, pogledajte naš menadžment i njihove tajkunske ugovore i poslove. Ne navedi li vas to na zaključak kako je razina, tj. standard sadašnjih studija na Zagrebačkom sveučilištu zapravo istodobno razina, tj. mjeru naše javne komunikacije u upravi, pravosuđu, privredi, zdravstvu i medijima?

S druge strane, što je jednak tako zabrinjavajuće, a pred čime se, otkad znamo za sebe, nojevski gurala glava u pjesak, monopol u *vrednovanju znanstvenog rada* i monopol u *odlučivanju o napredovanju* znanstvenika ne samo na provincijskim fakultetima nego, u prvom redu, na Zagrebačkom sveučilištu — takav je da je to, prema mojoj uvjerenju, zapravo glavni razlog za odlazak perspektivnih znanstvenika u inozemstvo, tj. za odljev mozgova. Ne čini li vam se, dragi čitatelji, da se o tome rječito birokratski šuti i da je zapravo pitanje — želi li itko u tome vidjeti problem? S druge strane, naša intelektualna javnost za zabavu stalno dobiva kukavičje jaje s filozofima kao

glavnim akterima u igri kulturnih nepodopština.

Otvaramo ovu raspravu (kojoj je iznošenje Ministrovih misli bilo tek povodom) o stanju na Sveučilištu, zaključio bih da mi se čini kako je herojsko doba Zagrebačkog sveučilišta konačno iza nas (Bogu hvala i na tome daru) i kako nove okolnosti navode na ozbiljno razmišljanje i otvaranje mogućnosti za osnutak barem još jednog zagrebačkog sveučilišta. A zapravo se postavlja i pitanje bi li to novo sveučilište uopće bilo dostatno za zadovoljavanje potreba. Naravno, pri tome ne mislim da bi postojeće Sveučilište trebalo ostati sveta krava. Za to bi, kako uče neki ekolozi, bio primjer izraz: »maleno je lijepo«. Mastodontsko sveučilište, jednako kao nekadašnji Suvarovi mastodontski srednjoškolski centri, sigurno nije previše usrećilo narod u kojem se formiralo. □

Sumnja u vjerodo-stojnost iskaza

Uz razgovor Ive Maroevića pod nazivom *Ništa nije nepovratno uništeno*, Zarez, br. 25, 17. veljače

Nada Vrklijan Križić, muzejski savjetnik (voditelj priprema izrade muzeološke concepcije MSU-a) i Tihomir Milovac, viši kustos (urednik muzeološke concepcije MSU-a)

U svrhu objektivnog izvještavanja javnosti odgovaramo na dijelove teksta iz razgovora dr. Ive Maroevića i vaše novinarke Katarine Luketić u Zarezu br. 25 od 17. veljače 2000. objavljen pod nazivom *Ništa nije nepovratno uništeno*.

Nije istina da je kolega dr. Ivo Maroević upoznat s muzeološkom concepcijom *Muzeja suvremene umjetnosti u Zagrebu* tek kada je završena njegova izrada, kako je izjavio u razgovoru (citat: »Ljudi iz Muzeja suvremene umjetnosti kontaktirali su me kada je napravljen muzeološki program«).

Istina je da je kao konzultant na izradi muzeološke concepcije MSU-a dr. Maroević bio uključen znatno prije i da je sudjelovao gotovo u svim fazama njegove izrade o čemu postoji iscrpna dokumentacija.

Gospodin Ivo Maroević je pozivan i sudjelovao je na više pripremnih sastanaka zajedno s drugim konzultantima. Uz njegovu dozvolu korišteni su dijelovi njegove studije načinjene kao muzeološki program *Centralne čuvaonice* svih zagrebačkih muzeja. Tijekom pripreme u više je navrata konzultiran telefonom, kao i na neformalnim susretima.

Kao vodeći dio autorskog tima koji je pripremio muzeološku concepciju MSU-a žalimo što je gospodin Maroević, možda nenačinjeno iznoseći neistinu kod nas unio zabunu i sumnju u ozbiljnost svog profesionalnog angažmana na poslovima konzultanta na tom važnom projektu.

Jednako tako iznoseći ovu netočnost unio je ozbiljnu sumnju u vjerodostojnost drugih iskaza u objavljenom razgovoru, koji su, ovako iskazani, velikim dijelom u koliziji s općepoznatim stavom struke u konkretnim slučajevima (Cvjetni trg, Medvedgrad, Marulićev trg, Tuđmanova grobniča). □

Haideru, sram te bilo!

Što će se sutra dogoditi meni ako slučajno dam svoj glas nepodobnoj političkoj opciji?

Višeslav Kirinić

Uz Slučaj Haider, Zarez br. 25.

Slučaj Jörga Haidera postao je nova politička sapunica.

Taman kada se čovjeku učini da je na političkom prostoru koji nas okružuje nastupila makar minimalna doza ozbiljnosti, pojavi se novi debakl, nova farsa i novi napadaj sveopćeg kretenizma. Europa me ovog treća podsjeca na čovjeka koji je *putio goluba* pa si onda s gotovo akademskom ozbiljnošću postavlja pitanje što to smrdi? Pozicija što ju je službena Europa zauzela prema Haideru očitije je paradoxalnosti demokracije, a samim time i absurdnosti prevladavajućih političkih silnica. Demokracija volji naroda osigurava sveto mjesto u procesu političkog odlučivanja, a pravo glasa i volju većine uzdiže iznad svih ostalih vrijednosti. Austrijanci su iskoristili svoje pravo, izrazili svoju volju i napravili izbor koji se zove Jörg Haider, a što je učinila Europa? Što je učinila braniteljica demokratskih načela? Ona ne samo da je skočila Haideru za vrat, nego je presudila čitavom narodu sankcionirala temeljni postulat demokracije — slobodu izbora. Ali najviše od svega začuduje neobična neinteligentnost političkih poteza prema Haideru. Haider se optužuje za nemoral, netrpeljivost prema svima koji su različiti od njega te za neprihvatanje demokratskih modusa političkog ponašanja. No nije li ta ista tužiteljica Europa provela u djelu sve navodne Haiderove grjehe. Nije li Europa potpuno nemoralna kada krši svete i neosporede kodeks demokracije koju sama zagovara? Nije li Europa pokazala gotovo adolescentsku netrpeljivost prema različitim od sebe? Nije li Europa prekršila sva moguća prava demokratski orijentiranih Austrijanaca i uvrijedila sve one Austrijance koje je do sada isticala kao primjer, a sada ih odjednom prikazuje kao nenormalne i nemoralne fašiste? Dakako da jest! Ona sada trpi posljedice miješanja politike i morala.

Lijevo orijentirana politička struja koja trenutno prevladava u Europi preuzela je od desnice ono najgore što je mogla — ona sada nastoji diskreditirati i osporiti Haidera na osnovi moralnih kategorija dobra i zla. Isto su radili desničari i platili za to visoku cijenu. Haider nije ni dobar nizao. On je politički izbor. Haider nije ni bliže ni dalje od istine, nego što su to socijaldemokrati. On je odraz trenutnih političkih stremljenja naroda. Pa dobro, uzimimo kao mogućnost da su Austrijanci svi redom poremećeni. Ali njihova navodna poremećenost ni u kom slučaju ne može konkurirati poremećenosti europskih moćnika koji silom, tim sredstvom tiranije, pokušavaju izmijeniti nešto što se mijenja samo po sebi. Haider nije izabran jer je svetac. On je izabran jer nudi određeni politički, naglašavam politički program. Europski socijaldemokrati koji su se oduvi-

jeck grozili uplitana crkve u politiku sada odjednom odgovaraju svojevrsnim evandeoskim diskursom. Oni se pozivaju na moralnu podobnost, na političko pravovjerje te u maniri inkvizitora slazu lomač za austrijske heretike. Ali Europa nije ni svjesna da bi je vatra koju pali mogla opeći po prstima. Ona je pretrpila sveopću stapanje, fuziju političkih opcija koja je krajnje eksplozivna i koja nužno rezultira ovakvim prigušnim greškama u koracicima. Haider može samo profitirati od nastale situacije, a mnogi će se učvrstiti u uvjerenju da je demokratsko lice Europe porozno poput švicarskog sira (Švicarska je dobar primjer jer je perfidnim političkim igrama osigurala sadašnji status i *besprijeckorni* ugled). Bilo kako bilo, možemo konstatirati da Europa svojim moralističkim diskursom na neobično naihan način budi duhove iz prošlosti i vraća u život mrtve ideološke konstrukte.

Jörg Haider nije prijetnja demokratskom poretku, nego je on riječka prilika (koju treba objeručiti pozdraviti i cijeniti iznad svega) demokraciji da pokaže ono malo vrijednosti što je ima i da ukaže svakome na svoj samoregulativni ustroj. Haider je najveća prijetnja sam sebi i umjesto da ga se pusti da političkim sredstvima sam ukaže na vlastitu bezvrijednost i sam otpili trulu granu na kojoj sjedi, Europa mu, anatemizirajući ga, pridaže vrijednost i važnost koju on uopće nema. Drugačije rečeno, Europa stvara Haidera (pri čemu nije isključeno da ga stvara na svoju sliku). Jer politika je odavno prestala funkcionirati na način na koji to danas čini Europa. Onog časa kada su ideologije bačene u ropotarnicu povijesti, politika je ustupila mjesto ekonomiji i pravu. No postavlja se pitanje nije li to na pomolu neka nova ideologija ili možda *prodemokratska tiranija*. Pa možda demokratska tiranija i nije oksimoron budući da je formalni karakter demokracije pao na ispit u kod profesora Haidera. Europa nije intervenirala kad je gorilo, kad je šklijala krv i kada su se na sve strane kršili pravni i moralni kodeksi, a sada odjednom svim silama nastoji ugasiti umišljeni požar, pri čemu valja istaknuti da je ta intervencija latentno raspirivanje neželjenih događaja.

Europa je pokazala dva zabrinjavajuća momenta: prije svega pokazala je neobičnu neinteligenciju u rješavanju problema (čija je zbiljnost u najmanju ruku upitna), dok je, s druge strane, nesvesno ili svjesno nasrnula na ostatke demokracije i dovela time u pitanje temelje na kojima je i sama sazdana. Svatko tko ima imalo soli u glavi zapitati će se: Što će se sutra dogoditi meni ako slučajno dam svoj glas nepodobnoj političkoj opciji? Hoću li i ja tripti sankcije zbog svojeg demokratskog prava izbora? Da li se prostor političkog izbora i odlučivanja uistinu proširio stupanjem demokracije na tron ili se on zapravo maksimalno suzio? To su ključna pitanja što ih je iznjedrlila europska politika od kad su poduzeti koraci prema Haideru i tace pitanja ostati visiti poput klatna nad demokratskim kapitelom Europe. Europski politički kružovi prave se da ne znaju da je politika u osnovi amoralna. Ona ne treba biti ni moralna ni nemovalna, nego samo i jedino ekonomski plodonosna i pravno utemeljena, i to je sve. □

Otvoreno pismo Josifu Brodskom

Povodom »sovjetsko-ruskih« polemika u proteklih osam brojeva Zareza

Dragi prijatelju,
Pišem Ti, naravno, *nikako s ljubavlju* ili na posve nepoznatu adresu, ali znajući da ćeš poruku dobiti u onom ludom zrcalu u kojem je ja još uvijek jasno čujem. Tvoj glas te u kojem iz međusobne igre odraza nije izbrisiva ni jedna jedina ikada izgovorena riječ. Tema je provjereno kafkijanska: zašto u slobodi izbora i slobodi izgovaranja pitanja prepoznavajem slobodu dragovoljnog izgvanstva iz konvencija kulturne zajednice u kojoj živim; zašto mi je stanica u pustinji egzila neusporedivo draža od toplog ljetemjerja Zone Neupitnog Pripadanja trenutnim autoritetima. Ista zona, Tvojim riječima: *Draga, pa nema nikakvih / nesretnika! Nema ni mrtvih, a ni živih. / Sve je samo pti suglasnika / na nožicama krivim.* // Pišem Ti, nadalje, iz zemlje u kojoj još uvijek nisi postao dio sveučilišnih ni istraživačkih programa (posve si nevin od kontradikcija interpretacije), a takav status, naslućuješ, nije mogla promijeniti ni dodijeljena Ti Nobelova nagrada, ni, recimo, konkretna leksikografska obrada Tvoj opusa unutar »Enciklopedije Britannice«, gdje si, kako sigurno znaš, karakteriziran kao jedan od najznačajnijih ruskih pisaca druge polovice dvadesetog stoljeća. Buštu se nadoa da prostori besmrtnosti čuvaju pristup barem dnevnim novinama, ali meni se Borgesov pristup »zagrobne knjižnice« čini mnogo realniji: mogu se, dakle, nadati da enciklopedijama ne oskudjevaš. U Hrvatskoj, međutim, još uvijek diskurzivno ne postojiš, jer te ovdje poznaju samo čitatelji *Vodenog žiga* te stihova u prijevodu Irene Lukšić, dok je neizbjegno utjecajna akademска zajednica znatno sklonija govoriti o autorima literarne generacije Tvojih očeva. I to »herojskom terminologijom« tzv. književnosti *avangarde*. Kao što si jednom napisao Havel: iza velikih kategorija (čiji je naziv obično preuzet iz stranog jezika; ovdje: *iz vojne terminologije stranog jezika*) obično se krije mnogo sitnih poslušnika, sretnih što ne moraju razmišljati o njijama i iznimkama, već se mogu orijentirati prema paroli dana. Moram Te odmah upozoriti da je grandioznu ideju razdoblja ruske avangarde u nas razvio Aleksandar Flaker, objasnivši avangardizam ovako: *Središnji datum u tom razdoblju nedovjedno je dan oktobarske revolucije 1917. godine, pa je ovim zbijanjem od svjetskopoljivog značenja i cijelo povijesno razdoblje označeno — kao revolucionarno razdoblje u povijesti Rusije i čovječanstva* (cit. prema *Ruska avangarda*, 1984: 15). Princip ideologijske revolucionarnosti s Flakerom je tako preslikan na umjetničko stvaralaštvo, zbog

čega su u isti koš »dehijerarhiziranja« i »antiformalizma« tzv. »avangarde« svrstani i Majakovski i Jesenjin i Mandeljštam —

prikovani uz postelju upravo nastradali i Blok i Hlebnikov. No Roman Jakobson je, za razliku od Flakera, i tada i kasnije IMAO iz-

sti koja se »cijeni na Zapadu« (dakle emigrantskoj književnosti) izjaviti: *Traži se književnost koja ima odbačeni socijalistički znak — sprda se s prošlim vremenom. To ima produ na Zapadu!* A tu je generacija koja je stupila na poprište: Jevgenij Popov, Sorovkin. Popov — sibirski dečko, seljak sa svojim oporom jezikom — piše male kratke novelice. Doista uspješan. Ali, to je spraćina sa prošlošću, ne sa sadašnjosti! Tu je i Jerofejev — Ruska ljepotica — malo seksa, malo erosa, što ruska književnost nije poznavala. I eto prodora na Zapad! Odmah se vidi da je jedini kriterij uspješnosti i Istoka i Zapada u nas (a narocito pred samim sobom) bio i ostao jedino Aleksandar Flaker; on je nekoć, baš kao i danas, TOČNO, paće i preskriptivno, znao što vrijedi, a što ne valja. Po Flakeru, »zapadna književnost« jednostavno je još u posljednjoj godini XX. stoljeća stigla biti karakterizirana kao smetlište gdje bogati paraziti pišu o seksu; Jerofejev čak (mrcina!) i o opijanju. Stvarno odvratno. No optimistično je što se, izgleda, i u našim krajevima, pod podjednako totalitarnim i jednostranačkim uvjetima marxističkog socijalizma, poneko usudio misliti i mimo diktata »avangardističke« podobnosti: predrasude o »dekadentnom« Zapadu sasvim je učinkovito raskrinkala spomenuta Solarova studija. Time je svakako još jednom načeta naša tema *slobode izbora*, ali izbora koji ponovno vodi usamljenosti; unutarnjem egzilu. Ne smijem Ti zaboraviti spomenuti opus pjesnika Slavka Mihaljevića, koji je, u punom jeku socijalističkog kolektivizma, 1956. godine zapisao: *Kakva svečanost / Jedan po jedan svi su me napustili / Najteže je bilo onima zadnjima / Toliko su patili zbog sebe.* //

II.
Muči me još jedna retrogradna sitničica. Što misliš, kako je moguće da u isto vrijeme na istom mjestu, osim Aleksandra Flakera, temu tzv. »avangardizma« u književnosti načinje još jedan hrvatski intelektualac, Milivoj Solar, ali tretirajući je mnogo bliže Tvojemu shvaćanju avangarde kao *vojne prethodnice* (dakle doslovno prijevoda pojma), to jest kao militantnog MITA. Prepričat ē Ti stoga i Solarov pristup (usp. *Mit o avangardi i mit o dekadenciji*, 1985): pojmovi »avangarde« i »dekadencije« nisu nastali kao rezultat znanstvenog proučavanja književnosti, jer se nikakvom analizom umjetničkom djelu ne može dokazati izraz »novih vrijednosti budućnosti« niti »unutarnji raspad starih«. Književnost ne može »propadati«, jer nikada nije bila »zdrava« niti književnost može dekadentno »umrijeti«, pa se ponovno roditi kao »avangarda«. U osnovi je ovih mitoloških opreka arhetip religioznog *pada* (dekadencija) i *uskršnja* (avangarda). Moram Ti priznati da me tješi Solarova analitička trezvenost, u istoj mjeri u kojoj mi je pojmovnik monumentalnosti lomnjave pa dogmatičnog preslagivanja svijeta industrijskim alatima tzv. sovjetske »avangarde« oduvijek izazivao grčenje trbušnog mišića. Možda zato jer sam osim lijeve propagande SSSR-a čitala i dnevnik Andreja Tarkovskog — s naglaskom na stranice u kojima Tarkovski objašnjava vlastitu mučninu s obzirom na etikete »bespotrebni« i »parazitizma« koje su umjetnosti prilijepili partijski funkcionari. Fascinantne tragove iste logike nalazimo i dan-danas u Hrvatskoj: primjerice, u intervjuu Gordani Igrec za *Slobodnu Dalmaciju* 1999. godine, Aleksandar Flaker će o ruskoj književno-

sti zapravo čini *znanstvenog poltrona?* Očito ne radikalnost. Poltroni doista nisu ničiji apologeti; ne zanimaju ih ekstremi. Poltron nije zaokupljen strašnim posljedicama moralnog izbora te kategoričkim imperativom Imanuela Kanta, već sračunatim ekvilibriranjem oko političkog centra: kako pokazuje primjer Flakerova opusa, plodan i »pravovjeren« autor može *istodobno* svoju poslušnost ideologiskoj matrici pred vlastitom savješću opravdavati povremenim »švercanjem« pokojeg nepoželjnog autora ili prijevoda, ali nikada *toliko* rizičnog da u pitanje bude dovezen visoki akademski ili politički položaj dotičnog poltrona. Zato će ispod jednog od podnaslova Flakerove studije iz 1988. godine, konkretno: *Na književnoj i umjetničkoj ljevici* (usp. knjigu *Nomadi ljebove*), biti bez kritičkog komentara obznanjeno mišljenje Riste Ratkovića: »ni jedna objektivna akcija, makar i ne bila politička, ne može više postojati van terena klasne borbe« (str. 195), a par stranica kasnije i Flakerovo mišljenje o »nezdravim odnosima na ljevici« (str. 203). U oba slučaja, ljevica nije dovedena u pitanje — samo su sugerirane njezine amplitude. Ako to i nije poltronstvo, svakako je kronični nedostatak oporbenja; igranje na sigurno. O rušenju državotvorne paradigmne nema niti govora. Stoga ē ponovno posegnuti za Tvojim riječima: *Samu nesigurnost čini individualca opreznim, bivajući pri tom i općenito lišena krvožednosti. Naravno, nesigurnost nas povremeno*

baca i u očaj. Ali bolje je makar i agonizirati nego organizirati. Posebno ako su u pitanju organizirana čitavih katedri nekog fakulteta. Ne bi vjerovao, dragi prijatelju, ali organizirati se može i akademski nerad: Flakerovi sveučilišni nasljednici, prema internacionalnim standardima objavljuvanja, zasigurno spadaju u najmanje produktivne akademiske rukavce svijeta. Opet u skladu s Tvojom netom izrečenom mišlju: pritom su isti toliko dobro organizirani da ih ništa ne može natjerati na agoniziranje, pa onda ni na povećavanje produktivnosti.

IV.

Na vratima mog zubara izvješen je natpis: *Ako nešto radite trideset godina, pa samim time u tome imate poprilično iskustvo, to još uviјek ne znači da to radite i ispravno.* Poenta: moguće je da imate *ogromno*, ali *pogrešno* iskustvo. Ovom jednostavnom i točnom objašnjenju sklona sam dodati i perspektivu Edwarda Saida, dakle tečevine kritičke škole pod nazivom »postkolonijalizam«. Moraš shvatiti da su u nas ljudi dakako čuli za postkolonijalizam, ali misle da su ga i apsolvirali citiranjem Saida, Georgea Lamminga, Frantza Fanona, Hommi Bhabhe et comp. Opće je mišljenje kako se postkolonijalizam u nas nema na *koga/što* primijeniti: hrvatsku kulturu navodno u posljednjih par stoljeća nitko nije ideološki kolonizirao. Naši autori bijahu *dragovoljni* ljevičari do 1991. godine, a potom *dragovoljni* desničari, pri čemu se ni jedna od ovih ideoloških orijentacija u njihovim radovima »nije vidjela«. Recimo, u Sedlarovu *Četveroredu* nitko živ ni za milijun godina »ne bi mogao« naslutiti da ga je radio HDZ-ovski aparatčik, baš kao što se ni *Bitka na Sutjesci* ni po čemu »ne može« prepoznati kao komunistička propaganda. U svjetlu iste činjenice, zamisljivo je promotriti i danas utjecajan opus već spomenutog rusističkog autoriteta Aleksandra Flakera: od najranijih članaka do recentnih izdanja devedesetih godina, Flaker pokušava Tvoju književnost, dakle književnost u opusu od Gogolja do Limonova ili od Puškina do Boimove, protumačiti *preučivanjem* značajnijeg dijela emigrantskog opusa ruskih književnika (dakle i Limonova i Boimove). Iskorijenjnost ruske kulture s ruskog tla, transkulturnaciju autora najvećih imena svjetske književnosti XX. stoljeća — koji na Zapad dospješe vrlo bolnim napuštanjem sovjetske Rusije — poput Nabokova ili Aksjonova, Flakerova škola nije se usudivala komentirati s obzirom na raskid s ljevim poetikama SSSR-a, dakle na rez nesumnjivo i *etički i estetički* vrlo bitan po spomenute autore (tematiziran na razini opusa), već isključivo kao tobože izolirane »stilističke činjenice«. To je oopriličike kao da zaboravite prokomentirati činjenicu egzila Salmana Rushdića, ali marljivo pišete o njegovu »baroknom stilu«. Ili, kao da se dosjetite spomenuti Krležin manirizam, ali zaboravite spomenuti da je Krleža u značajnom dijelu svog opusa nastupao i kao agitatorski ljevičar, potom pak kao ljevičarski disident. Flaker, doduše, nikada nije zaboravio spomenuti da je Krleža odani jugoslavenski ljevičar (o Fritzovu disidentstvu nema ni govora); jedino je zaboravio spomenuti da

je tekst Krležina *Izleta u Rusiju* (1926) u SSSR-u bio do 1998. godine zabranjeno i neobjavljeno štivo: pogadate, zbog nemilosrđne kritike Lenjinova mita. Dok Krleža piše o Lenjinovoj grimasi državnog mrtvaca koji se piscu načigled pretvara u posve antirevolucionarnog sveca/mučenika, Flaker (1984: 438) isti tekst ovako komentira: *Jer svijest o tome »da je čovjek kompleks vedrine, modrib perspektiva u proljetno popodne i gibanja u vremenu, što ne znači drugo nego neprekidni slikopad i suravanje boja i mirisa i glasova«, projicirana u budućnost, Krležina je sadašnjost i njegov oblikovni postupak u impresiji o revolucionarnom gradu koja i jest napisana kao »neprekidni slikopad i suravanje boja i mirisa i glasova«, ali ne u »ništa više«, nego u trajnost jednog od Krležinib tekstova. [...] Distopija je tako zapravo prevladana estetizacijom s pučkim izvoristima.* Poltron uvijek nalazi razloga za zatvaranje očiju pred »odveć kritičkim«, da ne velimo previše »distopičnim« mišljenjima i tekstovima. U dobroj staroj tradiciji sofizma, poltron odlično zna kako ne talasati poredak, već mu služiti i eventualno ga ogovarati iz sigurnog prikrajka. Poltron je »dobro prilagođen«. U novoj i promijenjenoj političkoj situaciji, on se poziva na »kritičke« mrvice u kojima je nekoć *dao naslutiti* i nepodobnja viđenja, ali pritom svjesno ignorira zamašnu *glavninu* svoje podobne bibliografije. Stoga je baš prilikom poltronova »okretanja kaputa« najjasnije kako se radi o odjeći *podjednako si voj* s obje strane.

V.

Odlučila sam Te malo i nasmijati; vidim da ovo pismo po prima sve sumorniji ton. Zapravo je velika sreća što Te hrvatska rusistika još nije stigla književno-analitički opisati; zamisli samo što se dogodilo Marini Cvetajević: Flaker je za nju iskovao sintagmu *pobunjenog eroza* (1984: 319-329), pa ju je dalje motrio kao protofeminističku »ekspresiju ženske strasti«. Umjesto vrlo komplikirane metafizičke palete ove bezdomne egzilantice i više nego rječite protivnice sovjetskog režima, hrvatski je autor radije govorio o njezinoj »aktivnoj ulozi« u erotskoj igri! Po istoj bi logici vesele *misiinterpretacije* trageve Tvoj stihopisa zacijelo motrio kao »pritajenu homoseksualnost«: em si se dopisivao s Horacijem, pa s Ovidijem, pa si izmjerenjivao nježnosti s Johnom Donneom, pa si noći provodio raspravlajući o pocjiji s Derekom Walcottom, za moto knjiga preuzimao si Audeneove stihove. Moraš znati da je u nas književna reputacija tako često rezultat nesporazumā što frojdističke, što lakanovske amateristike. Dakle osobnih ukusa i *ad hoc* procjena, a ne profesionalnih kriterija. Jedna od stvari koje me ozbiljno nerviraju (oprости на emocionalnosti), tiče se baš te ne-podnošljive lakoće i paušalnosti uvriježenog stava kako je književnost neka vrsta konfesionalne neuroze, dokolice ili prigodničarstva. Ako još makar i *deset* generacija hrvatskih studenata rusistike o Cvetajevu na Fakultetu sazna kako se u njezinim djelima tobože radi o »pobunjenom erozu«, jamčim Ti da se nitko među poodraslijim intelektualcima hrvatskog kulturnog kruga oko toga neće previše nervirati. Ti si pisao kako književnost uči ljudi *suptilitosti i moralu*; no ovdje bi bilo

točnije reći da se književnost na prostu NE uči. Uči se strukovni konformizam. Ako ga netko i odbací, ostaje mu tek metoda preživljavanja po uzoru na Vladimira Nabokova: *Svaki autor emigrira u svoju vlastitu umjetnost i ondje ostaje za vijke vjejkova.* Ovaj izbor barem isključuje usamljenost: bavljenje umjetnošću neminovno vodi na prometna područja upoznavanja kolega.

VI.

Glavni razlog zbog koga Ti se obraćam tiče se ipak potrebe da, govoreći u nekoliko nastavaka Zareza o hiperideologiziranoj epohi hrvatske rusistike, također i o načinima na koje je sustavno podecenjivan i minoriziran glas Irene Lukšić (zato jer u svojim radovima nije priznavala Flakerov prosovjetski pojam »avangardizma«), kao sugovornike nemam samo ljudi koji dobro uvježbano autoritarnom retorikom pozivaju na moje *cenzuriranje*, nego i nekoga tko je svoj nepristanak na kulturnu korupciju bio spreman platiti i *samizdat* tekstovima i radnim logorom i emigracijom, ali nije bio spreman na poltronstvo. Tvojim rječima: *Najvažnije od svega jest vježbati kako reći NE sramotnoj realnosti.* Rječima Edwarda Saida: *Egzil bi trebao biti uzor baš onom intelektualcu koji bi mnogo radije pao u iskušenje dobrog položaja, potvrđnog klimanja glave autoritetima, ubljebljenja.* Po tvoruću koncepta »otvorenog društva« te vatrenom zagovorniku znanstvenog integriteta, Karlu Popperu, prirodoznanstveni kao i humanistički intelektualac morao bi se držati barem ovih elementarnih principa: stava da *autoriteti ne postoje*, zatim spoznaje da je *nemoGUĆE izbjegći znanstvene pogreške*, ali ih je svakako dužnost *priznati* (kada ih postanemo svjesni), potom i iz njih sa zahvalnošću *učiti*. Ne bi nam smjelo biti »normalno« zažimiriti pred nepravdom za koju *znamo*. Zamisli samo totalnu profesionalnu trulež stanja u kojem nitko od hrvatskih književnih slavista nije sklon javno priznati ikakve svoje pogreške (pa čak ni tridesetak godina monokromatski »avangardističke« teorijske orijentacije — kao da rusko devetnaesto stoljeće nije ni postojalo, baš kao što nije postojao ni Tvoj rad u dvadesetom stoljeću), ali zato svi složno i absolutno vjeruju u *autoritet Aleksandra Flakera i njegov interpretativni artefakt: tzv. stilsku formaciju »avangarde« — na čelu s mitski i zauvijek mladim, dehijerarhizirajuće nasmijanim Majakovskim.* Pada mi na pamet argumentacija Hannah Arendt: oni koji se osjećaju »posve nevinima« (oni koji su »samo« izvršavali zapovijedi), sigurno su strahovito krivi, jer ako posjedujete makar i minimalni tračak savjesti, onda jako dobro znate da ste u mnogo situaciji mogli učiniti i bolje; dakle nipošto niste »posve nevinii«. Ne misliš li da »posvemašnja nevinost« hrvatskih slavista u kombinaciji s trajno poslušničkom orijentacijom prema sada već arhaičnoj, ali svejedno neupitnoj ideologiskoj *misiinterpretaciji čitave jedne kulture*, ruši demokratski kredibilitet svih nas koji u ovoj sredini išta čitamo i pišemo?! Što je s onim glasovima koji u svijetu, ali ne i u Hrvatskoj, već dekadama svjedoče o izmjerenosti *ruske književnosti iz sovjetskih literarnih tekovina* Oktobarske revolucije? Čujmo još jednog uglednog ruskog emi-

granta. Vladislav Hodasevič (1938), o sovjetskoj književnosti: *Ako je danas, dvadeset jednu godinu nakon Listopadske revolucije, narod sačuvao još dosta starih pojnova, to se nikako ne može reći za književnost: ona je potpuno boljevizišana, i ne treba misliti da je to samo zbog straha: ne, i zbog savjesti. Naravno, dio »neprikladnog elementa u njoj je ili uništen (ubijen, umro) ili je potisnut u emigraciju, ili je prisiljen na šutnju. A drugi se, mnogobrojniji dio, podvrgao dubokom predogoju.*

*Na kraju, treba se sjetiti da su se književni kadrovi u ta dva desetljeća uspjeli popuniti mlađeži koja još nije imala nikakvu jasniju predodžbu ni o kakvu pogledu na svijet osim sovjetskog. A u hrvatskoj znanosti o sovjetskoj književnosti stvar se nije promijenila ni osamdesetak godina nakon Oktobarske revolucije. I to ne zato jer znanstvenici »nisu imali izbora«, nego zato jer su posve hotimice i pri punoj svijesti *odabirali pogrešno.* U pogovoru romana *Majstor i Margarita*, Aleksandar Flaker usputnom frazom spominje »borbu za puki opstanak« Mihaila Bulgakova, jedino ne spominje tko je to i kako ugrožavao goli život pisca: prevedeni roman radije je protumačen politički više oportunom optikom »književne fantastike«, bez ulaska u probleme sovjetske represije, sovjetske birokracije i lijevog mitotvorstva, koje maestralno kritizira sâm — ubijeni — Bulgakov. Time dolazimo do zaključka kako je i Bulgakov *imao izbora*, a čuvenu rečenicu »kukavičluk je najgori grijeh« autor *Majstora i Margarite* možda je čak napisao kako bismo bili slobodni primjeniti je na sva vremena i na sve njihove protagoniste — naročito one s pravom tumačenja svijeta. Za njih bi, ako za nikoga drugoga, rječ koja svjedoči o nepravdi doista trebala biti sveta. Tu riječ o sovjetskoj književnosti u zemlji iz koje Ti pišem još uvijek nismo čuli. Flakerova demagogija »avangarde« progutala je gotovo pola stoljeća domaće slavistike. Tek 1988. godine, u novom predgovoru ponovljenog izdanja *Heretika i sanjara*, u koje i dalje nisu uključeni ni »kontroverznii« sovjetski, a ni »nepodobni« emigrantski tekstovi (na primjer, umjesto izvatača iz orvelovskog Zamjatinova romana *Mi*, uvrštena je Zamjatinova himna revoluciji, odakle citiram: *Revolucija je svugdje, u svemu; ona je beskrajna, posljednje revolucije nema, nema posljednjeg broja*), Flaker priznaje da je sovjetska faza ruske književnosti uzrokovala »krizu« i »stagnaciju« umjetnosti, ali još uvijek se — do danas — nije spreman odreći pojma »avangarde« niti emigrantske tekstove ruskih autora smatrati ruskom književnošću. Zanimaju ga prvenstveno sovjetski i postsovjetski autori. No usporedimo li djela te status *russkih emigranata* s djelima i statusom primjerice *kubanskih književnih emigranata*, vidjet ćemo da postkolonijalna kritika ova literarna korpusa tretira kao *virtualno mjesto* na kojem je nastavljena i tradicija ruske i tradicija kubanske književnosti (nasilno prekinuta u matičnim zemljama). Egzil je postao istinska domovina očuvanja umjetničkih kriterija. Još jedan egzilant, Samuel Beckett, tu je virtualnu zonu smatrao jedinim mogućim načinom preživljavanja: *Ja zovem svetistem ono što psibjatri zovu egzilom.* Misliš da bi ovo neprestano i do danas prisutno forsiranje sovjetske paradigmе*

u nas naprsto trebalo prepustiti zaboravu? Ne; podsjećaš me na Cicerona: *Ne znati ništa o onome što se dogodilo prije no što si se rodio znači zauvijek ostati djetetom.* Pred mojim, pak, očima iskršava ne-davna izjava Aleksandra Flakera (za Vjenac 25. 2. 1999): *Ne želim se vraćati u vlastitu prošlost.* Da; prošlost onih koji nemaju izbora doista je kompromitirajuća. I na to imaš odgovor: *Ruševine su ubačno uporan stil arhitekture.*

VII.

Znam da je samosažaljenje jedna od stvari koje do kraja prezireš. Ako ikako možete, rekao si, sjetite se da samoproglašenje statusa »žrtve« uvelike pojačava i moći i neodgovornost demagoga čija vas je tiranija u biti i povrijedila. Ništa nije u toj mjeri destruktivno i paralizirajuće kao pristanak na status žrtve. Posebno žrtve koja se od silnog straha navikla na poslušnost autoriteta. Kako reče Vjeran Katunarić, prepričavajući Adorna: *Autoritarna osoba boji se vlasti i zato je podržava, a izražava agresivnost prema slabijima i nezaštićenima. Da bi opravdala takvo svoje držanje, autoritarna osoba nagnje cinizmu i potencijirajući drugih ljudi.* Autoritarna osoba ili žrtva u svim je režimima čvrsto uvjerenja kako nikavog izbora NEMA i NEĆE ga ni biti. Ne znam zašto je Aleksandru Flakera desetljeće za desetljećem bilo toliko stalo formirati sliku ruske kulture mjerilima sovjetske avangarde, ali znam da je slika koju većina mojih kolega (zahvaljujući plodnom Flakerovu radu) ima o ruskoj umjetnosti užasno uska i ideologiski iskrivena. Slažem se s Tobom da to još uvijek ne znači da je za sve interpretativne manipulacije sovjetskom književnošću (dakako neizbjegljivo) odgovoran jedino i samo Aleksandar Flaker, ali mislim da moja generacija nema apsolutno nikakvu namjeru zaustaviti se na statusu »žrtve« svojih učitelja. Još jednom ču Te citirati: *Bez obzira na to kako vas jedno stanje zateklo, nemojte za to kriviti ama baš nikoga i ništa: ni povijest ni državu ni svoje nadredene ni rasu ni*

roditelje ni mjeseceve faze ni djetinjstvo ni način na koji su vas privukivali na tvrdnu stolicu. Jelovnik mogućib krivaca toliko je obiman i jednolican da bi već i sama ta obimnost i jednoljčnost bila dostatna za uvredu ma čije inteligencije. Onog trena kad smjestite krivnju negdje drugdje, podrovali ste svoju odlučnost da sami nešto promijenite. Aleksandar Flaker, zaključimo, nije kriv ni za što, ali svatko tko nekriticke preuzima njegove (ili bilo čije) teze kriv je za žrtvovanje profesionalnosti; za strukovnu plitkost i površnost — dakle za dosta ozbiljne i dugoročne kognitivne orijentacije.

VIII.

Književnost je, tvrdi postkolonijalni kritičar Echevarría, naličje pisanja i zakona i zapovijedi. Dok se vlast i crkva podjednako služe jezikom, pretvarajući se da njime obuhvaćaju i sistematiziraju čitavu stvarnost, književnost je svjedočno antitotalitarna. Nju zanima zapisati složenost iznimke. Zanima je posebna vrsta mimetičkog ugovora, prema kojem Don Quijote raskrinkava jedan po jedan klišej svog vremena: od onih političkih i vjerskih, do onih ljubavnih i putopisnih. Književnost se dakle može okrenuti i protiv sebe same (kada je književnici upregnu u opća mjesta i zapovijedne forme). Ruska emigrantska književnost na isti se način okrenula protiv sovjetske mitologije. Trenutak je da se tom okretu (lat. *versus*) konačno posvetimo i ovdje; pod *Zastavama Krleže*. Ali bez straha od autoriteta. Pamtim Tvoje stihove: *Slamanje jaja čini me ogorčenim, ali od pravitelja omleta upravo mi se povraća.* Možda neka druga kuhinja? Preporučam zvijeri pripravljene *ala vild*.

Uvijek Tvoja,

Nataša Govedić

Mogu se stidjeti mnogi

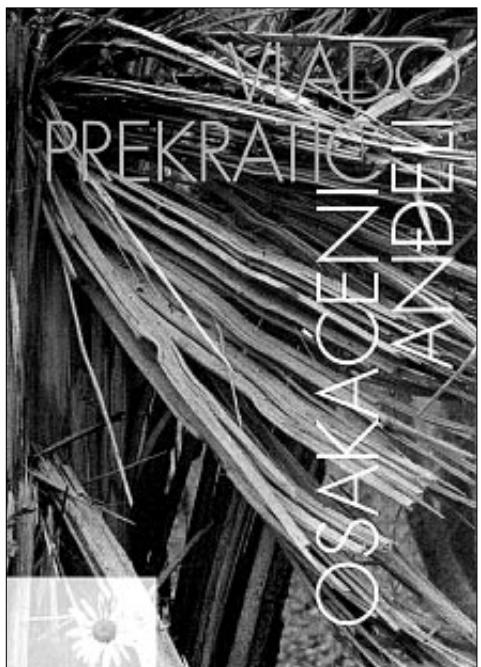
Uz razgovor Dušanke Profete s Nenadom Popovićem (Zarez, br. 22, 3. siječnja 2000)

Neven Lončarić

U Zarezu od 3. siječnja 2000. godine objavljen je razgovor D. Profeta s Nenadom Popovićem (*Važno je zvati se Ijbomir*) iz kojeg razabiremo da gospodin Popović nije poseve upućen u događaje o kojima govori, pa vas i vaše čitatelje želim upoznati sa sljedećim: novinar I. Lasić pisao je u *Tjedniku* o uništavanju knjiga, ali je te postupke problematizirao, oštro kritizirao i osudio filozof Milan Kangrga. Vodio je i polemiku s akademikom D. Brozovićem, jer je i Leksikografski zavod sudjelovao u toj prljavoj raboti i u rezalihu uništavao brojne primjerke enciklopedija. Zbog tih kritika tužen je profesor Kangrga i *Feral Tribune* koji je kritike objavio. Općinski sud u Zagrebu, sudac Zoran Kaleb, osudio je Kangrgu. Na Županijskom sudu, kome se Kangrga žalio, nije poništena sramna presuda, već je spor vraćen na ponovnu raspravu Općinskom sudu. Iako je nepobitno dokazano da je profesor Kangrga iznosio istinu, sudi mu se već dvije godine za klevetu i »navlači« ga se i »razvlači« po sudovima kao kriminalca. I tko zna do kada?

Ni vaš tjednik, kao niti bilo koji književnik, izdavač, kulturni radnik, umjetnik, novinar, nije javno stao u obranu M. Kangrage, što vama i njima ne služi na čast. Zbog te »hrvatske šutnje« (koja, međutim, u slučaju V. Makovića nije bila na djelu) mogu se stidjeti mnogi, a ne služi na čast ni gospodinu Popoviću da o tome ništa ne zna. Ili možda zna, ali prešueće iz samo njemu znanih razloga. Jer, veli da je o uništavanju i spaljivanju knjiga pisao, eto, samo I. Lasić. **¶**

ukratko
Poezija

Vlado Prekratić, *Osakačeni anđeli*, Biblioteka INA, INA, KUD INA, Zagreb 1999.

Rade Jarak

Vlado Prekratić, pjesnik i pripovjedač, objavio je već nekoliko djela, a ova je poduža poema nastala u devedesetima i vidljivo je da ju je autor pisao potresen užasom rata. Riječ je o prilično rizičnom postupku koji želi dotaći srž dokumentarnoga kako bi posvjedočio o jadima i strahotama koje su nas pogodile. Taj je postupak, paradoksalno, vrlo blizu onome koji mu važi — nametnutog ili ne — ideološkog neprijatelja: soorealizmu.

Riječ je o pismu koje nastoji opisati rat, nudeći nam sve njegove strahote. To pismo *melje* bez milosti, mazohistički ustrajno. U svijetu koji gradi, iluziju kojeg stvara, ne postoji ni najmanji djelič nade u bolje. Međutim, to se pismo razlikuje od hladne racionalnosti orvelovskog tipa. Ono ne pronalazi nikakve formule koje bi objasnile razlog rata, već prilično iracionalno, metaforički, tumači uzroke nesreće. Primjerice, krivo je *divlje kopito s istoka* itd. Stoga rezultat nije orvelovski racionalizirani pakao na zemlji, nego odredena neogotička iracionalna vizija pakla.

Autor unutar djela isprepleće nekoliko priča, nekoliko narativnih struja, prelomljennih u formu stiha, koje montira u složenu romanesknu strukturu. Ta je struktura smjela i ambiciozna s primjesom postmodernističkog ludizma, jer autor nastoji posegnuti u povijest i uspostaviti stanovite povijesne paralele. Pisac se solidno uspijeva održati u tako zamršenoj i slojevitoj strukturi. Ipak on kao da ne nudi nikakva rješenja, osim beskrajnog kruga patnji i svojevrsnog »magičnog realizma« koji iz toga očaja proizlazi.

Možda sam ipak malo prestrogo ocijenio Prekratićev uradak, ali ovaj će pisac još sigurno morati poraditi na stilu. Kritika tim više stoji jer je Prekratić prilično ambiciozno *zagrabilo* unutar hrvatske svakodnevnicе devedesetih. Trebao bi svakako zauzeti oštiri stav prema kolektivnoj mitologiji, *kolektivnoj semantici*, jer znamo da pisce uglavnom karakteriziraju usamljene pozicije koje vlastitom *ekscentričnošću* privlače čitatelje i nude specifična, autorska viđenja.

Zbornici

Liberalizam i katolicizam u Hrvatskoj, II dio, priredio Hans-Georg Fleck, uredila Grozdana Cvitan, Friedrich-Naumann-Stiftung, Zagreb, 1999.

Dušanka Profeta

U organizaciji Zaklade Friedrich Naumann u dva se navrata raspravljalo na temu liberalizma i katolicizma u Hrvatskoj, prvi put u Splitu 1998. godine, a potom u Brezovici u ožujku prošle godine. U drugom dijelu zbornika objavljeni su radovi sa skupa u Brezovici zajedno s raspravama koje su uslijedile nakon izlaganja. O pitajućem odnosa liberalizma i katolicizma razgovaralo se iz očista teologije, pravnih znanosti, eko-

nomije, povijesti, sociologije, politologije i filozofije, često u kontekstu širem od stanja u Hrvatskoj. Autori objavljenih rasprava su: Zlatko Matijević, Mario Streha, Jure Krišto, Elvio Baccarini, Anne Marie Grünfleder, Tihomil Radja, Darko Polšek, Ivan Padijan, Alan Uzelac, Stjepan Kušar, Franjo Zenko, Žarko Puhovski, Dinka Marinović Jerolimov, Ankica Marinović Bobinac, Branko Sbutega, Miomir Matulović, Nikola Skledar i Željko Mardešić. Liberalna politika i katolicizam u svakodnevnim se raspravama oko nekih pitanja (zabrana pobačaja, vjeronauk u školama) čine potpuno oprečnim sustavima mišljenja, pa je zanimljivo

mjena klimatskih prilika, onečišćenje zraka, razgradnja stratosferskog ozona, brz rast svjetskog stanovništva i sve manja raspoloživost prirodnih dobara neki su od problema koji se više ne mogu rješavati lokalno, već jedino uz tjesnu međunarodnu suradnju. Prvi je važniji poticaj za takvu suradnju Konferencija za okoliš i razvoj Ujedinjenih naroda održana 1992. godine u Rio de Janeiru, i na njoj je donesena *Agenda 21* (supotpisnica je i Hrvatska) u kojoj su postavljene smjernice za redukciju štetnih djelatnosti u zemljama koje opterećuju okoliš.

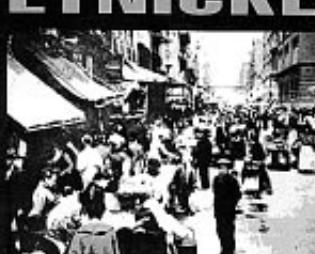
Kao glavne uzroke globalnih promjena autor knjige navodi rast svjetskog stanovništva (do 2050. godine planet će imati gotovo deset milijardi stanovnika), nekontroliranu urbanizaciju (u idućih dvadesetak godina u gradovima će živjeti čak pet milijardi ljudi, a Mexico City će imati čak 40 milijuna stanovnika), te onečišćavanje atmosfere i zagadenje hrane (konzervansi, pesticidi, genetički inženjering). Štete na okolišu koje treba ukloniti ili sanirati mogu se podijeliti na lokalne, regionalne i globalne i stoga se trebaju rješavati na tri odvojene razine. Prva je razina domena svakog pojedinca u kojem on može (i treba) razviti ekološku svijest; na regionalnoj razini mogući su vidljiviji pomaci, ali i oni ovise o državnim institucijama i volji dotičnih da se upuste u rješavanje tih problema. Najteže je donijeti obvezujuće odluke i propise na globalnoj razini, upravo zbog trajnih interesnih sukoba u nacionalnim i globalnim razmjerima — interesi multinacionalnih koncerna i svjetski tokovi kapitala umnogome koče i blokiraju međunarodnu suradnju. Stoga je smisao ovakvih konferencija kao i *Agende 21* (lat. *to što treba učiniti*) ne samo u donošenju zaključaka i postavljanju etičkih principa, već i u otvaranju prostora za konkretno djelovanje i za pravnu primudu kojom bi se utjecalo na protivnike procesa.

Takav novi pristup, tj. svjetonazor trebao bi ujediniti gospodarske, socijalne i ekološke potrebe, uskladiti interes kapitala sa zaštitom okoliša i ekosustava, a kako nijedan narod to ne može postići sam, trajno održivi razvijat moguće je postići samo u zajedničkoj suradnji. Globalna je ekologija multidisciplinarna znanost koja ukazuje na međusobnu ovisnost žive i nežive prirode, ljudskog društva i njegova okoliša, te je polazišna točka svake politike istinskog društvenog napretka. Stoga su smanjenje rasta svjetskog stanovništva, zaštita okoliša, kvalitetno gospodarenje prirodnim dobrima, korištenje solarne energije, smanjenje društvenih razlika te poboljšanje životnih uvjeta u nerazvijenim zemljama ne samo središnji projekti u 21. stoljeću, već i globalni imperativi koje treba ostvariti zajedničkom suradnjom.

Eseji

BRANKA KALOGJERA

ETNIČKE

TEME

Branka Kalogjera, *Etničke teme*, Hrvatsko filološko društvo, Rijeka, 1999.

Mirna Šolić

Etničke teme zbirka su eseja prvotno objavljenih ponavljaju u časopisu *Riječ* s namjerom da se prikaže na koji su način autori različitih etničkih zajednica svojim specifičnostima formirali sliku američkog multikulturalnog društva, odnosno na koji način te zajednice funkcioniraju s obzirom na razapetost između amerikanizacije te vlastitih povijesnih i kulturnih osobitosti. Okosnica koja povezuje eseje principi su

po kojima se određuju osobine etničke književnosti, na koji način ona prikazuje iskustva, tko su njeni autori i recipijenti te, na kraju, na kojem je jeziku pisana. Poticaj za njeni iščitavanje je i poziv da se neki od najvećih autora američke književnosti počnu sagledavati i s etničke strane, kao što je to Philip Roth koji je dao iscrpnu analizu života unutar raznolike židovske zajednice, ironično se osvrnući ne samo na problematiku odnosa između Amerikanaca i Židova, već i između Židova samih, iskustava jednih koji su preživjeli holokaust i drugih koji su već generacijski prisutni u Americi (*Odgovor Philipa Rotha konzervativu multietničke Amerike*). Važnost etničke književnosti često je i njezina dokumentarnost i povijesnost, opis nastojanja da se očuva identitet, pa makar i lažni, kakvu je tendenciju u svojih zemljaka — koji su svi dolaskom u Ameriku postajali plemići burne prošlosti — sarkastično pokazao ruski pisac Jeleznov (*Etničke teme ruskog-američkih pisaca*). Da taj identitet nije nešto stabilno i zatvoreno, već prije proces urastanja u homogeno američko društvo i istodobna autonomija, pokazuje povijest književnosti pojedinih etničkih skupina, a tematske mijene potiču i mijene žanrova, kao što je to u slučaju ruske, slovenske i hrvatske književnosti, kada se od kalendara, almanaha, memoarske sentimentalne proze i nostalgičarskih članaka počinje profilirati istinska umjetnička književnost, kao što je to slučaj Edwarda Ifkovića ili Viktora Vojvodića, koji se ipak nužno ne definiraju samo kao pisci etničke problematike, već i prelaze granice takvog identiteta (*Književno stvaralaštvo Hrvata u Sjedinjenim Američkim Državama*). Etničke teme mogu tako poslužiti kao pregled povijesti »malih priča« o nastanku moderne Amerike, o otkrivanju njenih granica, ne samo u smislu kakav daje jedan od Hrvata Antun Mazzanovich pišući romaniziranu biografiju o lovu na legendarnog poglavica Geronima, već i u otkrivanju granica tolerancije i pitanju koliko je američko društvo u biti »amerikanizirano«.

Časopisi

FAMA, zajedničko izdanje magazina za izvedene umjetnosti hrvatske *Frakcije*, glavni urednik Goran Sergej Pistaš i slovenske *Miske*, glavni urednik Aljoša Milohnić, Akademija dramske umjetnosti i Centar za dramsku umjetnost, broj I, veljača 2000.

Filip Krenus

Prvi zajednički broj *Frakcije* i *Miske* objavljen je u suradnji sa 7. međunarodnim festivalom suvremenog plesa u Münchenu *DANCE*. Tekstovi ovog dvojezičnog izdanja na engleskom i njemačkom jeziku usredotočuju se na problem interkulturnosti, odnosno, kako se navodi u uvodniku, na različite aspekte *razlike iz lokalnih perspektiva* i njihove globalne implikacije.

Pored tekstova Milohnića, Nataše Hrasnik i Marine Gržinić, koji se bave etnološkim i antropološkim pitanjima, ovdje možete pročitati i intervju s organizatoricom festivala *DANCE* 2000, Gabriele Naumann te tekstove Andréa Lepeckog, Hansa-Thiesa Lehmanna, Yacouba Konate, Trinh T. Minh-haa, Ong Keng Sena, Rustoma Bharuche, Olua Oguibea i Guillermo Gomeza-Peña. Na kraju valja izdvojiti tekst Mary Duffy *Stories of a Body* koji progovara iz perspektive hendihepirane osobe čime se zaočrujuje cjelina prvog broja *FAME* u cijelosti posvećenog tjelesnom i *nadjtelesnom* kulturnom izričaju.

Film

Nelagoda savršenosti

Profesionalni pristup, stilski dosljednost i autorska mizantropija hladna kao frižider

Tonči Valentić

Eyes Wide Shut, V. Britanija, 1999, red. Stanley Kubrick, gl. uloge Tom Cruise i Nicole Kidman

Dobrostojeći liječnik Bill Harford (Tom Cruise) i njegova žena (Nicole Kidman) spremaju se za božićnu zabavu koju organizira netko od njihovih prijatelja iz visokog njujorškog društva. Oboje se dobro zabavljaju, ali ne sa svojim bračnim partnerom; nakon što mu sutradan žena prizna da i nije bila posve vjerna, te ispriča svoje seksualne fantazije, ugledni se liječnik umalo uplete u vezu s kćerijevim pacijentom, a zatim besciljno luta gradom tražeći bilo kakvu zabavu i prostitutku. U noćnom klubu nailazi na svojeg prijatelja Nicka Nightingalea (Todd Field) od kojeg doznaće za privatnu kostimiranu zabavu velegradskog jet-seta i moli ga da mu da adresu. Od tajanstvenog prodavača Milića (Rade Šerbedžija) unajmljuje kostim i ubrzo shvaća da je zabava poput nekog tajnog masonskega obreda (lozinka — *fidelio!*) u kojem sudionici u čudnovatom ritualu iživljavaju svoje seksualne fantazije. Postaje svjestan da se, onako nepozvan, uvalio u velike nevolje — brak mu se raspada, a stižu i tajanstvene prijetnje njegovoj obitelji...

Intrigantino, ali ne i spektakularno; stoga je glavno pitanje — zbog čega je posljednji film glasovitog Stanleyja Kubricka izazvao toliko kontroverzi i dezinformaciju, zbog čega je dotični sve informacije o filmu brižljivo skrivao kao da se radi o državnoj tajni (javnosti je bio dostupan samo jednominutni isječak), te zašto je glumce i čitavu ekipu kinjio i terorizirao kao da su na specijalističkoj vojnoj obuci? Dakako da je legendarni Stanley, jedan od posljednjih diktatora režisera i autohtonimizantrop, i prije bio poznat po eskapadama perfekcionizma (no ipak nije svoje glumce gađao nožem kao Peckinpah), ali je ovde bilo mnogo toga u igri, ponajviše zato što je ovo trebao biti redateljev *testament*, posljednje djelo o kojem je godina razmišljao. Ako potencijalne gledatelje zanima je li ova obrada (prema djelu Arthura Schnitzlera) zaista uspjela, odmah ćemo reći: radi se o filmu kojem malo nedostaje pa da bude remek-djelo! Osnovni je problem scenarij (koscenarist je sam Kubrick) koji je prilično zbrkan i skrojen zbrda-zdola, previše se pažnje poklanja nepotrebnim dijelovima, neki likovi nisu dobro razrađeni, a neki naprosto nestaju, radnja se zadržava na nekim manje bitnim epizodama i sl. Osim toga premalo je toga rečeno u 160 minuta — sam završetak je iznenadan i prilično čudan, a dijalozi su izrazito razvučeni.

Nemogućnost komunikacije

Međutim, stvar je upravo u tome — Kubrick je uvijek bio majstor u stvaranju atmosfere, a ovdje je ona naglašena savršenom montažom, koncentriranim dijalozima u kojima dominira zaista perfekcionistička gluma (neke su scene ponavljanje i pedesetak puta!) te, nadasve, iznimno stiliziranom fotografijom koja nikoga ne ostavlja ravnodušnim. Upravo je takva perfekcionistička fotografija (koja u nekim scenama izgleda kao da je rađena tehnikom *visokog ključa*) glavno obilježje filma — unatoč kristalnoj vizualnoj jasnoći, ostavlja dojam neke mračne hladnoće i nelagode. Sve seksualne scene (ipak nema niti jedne eksplicitne) doimaju se nevjerojatno hladne, gotovo sterilne, a u prizorima para Cruise/Kidman pokazuju koliko zapravo Kubrick prezire svoje likove — u scenari-

ju se njima poigrava poput velikog kombinatora i psihanalitičkog međstra koji je u stanju i najintimnije dijaloge i prizore prikazati zastrašujuće hladno i odbojno. Ono što fascinira ponajprije je dosljednost u tehnikama što rabi: scenarij mu nije bitan, već gluma i atmosfera koju postiže fotografijom, do savršenstva razrađenim i krajnje funkcionalnim pokretima kamere, kao i muzikom koja varira od Šostakovića i Mozarta do Ligetija.

Jednom su Kubrickovo vjerojatno najbolje ostvarenje *Paklenu naranču* pokušali interpretirati uvodeći u analizu Waltera Benjamina i *Dijalektiku prosvjetiteljstva*, a teza je bila jednostavna — ondje je riječ o svojevrsnoj estetizaciji nasilja koje se postiže kontrapunktnom koreografijom, gotovo hiperrealnom scenografijom uz vrlo efektivno korištenje muzike. U ovom se filmu

pak radi o hiper-estetizaciji seksualnih prizora i dijaloga; Kubrick, kao i uvijek, prikazuje svoje likove s distance, pa se rijetko koji gledatelj može uživjeti u role uvijek oblubljenog Cruisea ili zaobljene Kidmanice. U najboljoj sekvenci filma — čudesnom i uistinu fascinantnom prizoru tajnog obreda kojem prisustvuje glavni junak — kamera kruži oko dvorane pokazujući svu maštovitost kostima i dojteranost redateljskog postupka što u gledatelja unosi ne samo strah, već i jezu; estetska stilizacija ne samo ovog, već i ostalih prizora u filmu doista je srž Kubrickova opusa u cjelini — film ne pokazuje bračnu svadbu ili kostimiranu melodramu sa zamjenama identiteta, kao što nam se čini na početku, već samu temeljnu nemogućnost međuljudske komunikacije uopće. Pojedine su sekvene doslovce jezovite, iako u njima nema nikakvih elemenata horora — čak i bezazlena vožnja kamere unatrag (kad prati Cruisea u hodu), ona izrazito sugestivna jednominutna sekvenca (s muzikom Chrisa Isaaka) ili razgovor Cruisea i razdjevene Kidmanice o njihovim fantazijama nose u sebi neku nelagodu i naporno se gledaju, a zbog spore i gotovo artificijelne dijaloske postave nalikuju na sekvence kod Lynch ili Atoma Egoyana — normalne situacije prikazane na začudan način. Sve je savršeno, improvizacijama ovde nije mjesto.

jenim stavovima. Izostavljajući sav uobičajeni repertoar fusnotu, citata i uskostručnih termina te zanemarujući detaljnu argumentaciju i jezičnu preciznost, Ma-

roević je ispisao lako prohodno i zanimljivo štivo koje se čita u *dabu*, a čini se da je upravo tako i nastalo (jer, riječima autora, knjiga je napisana u četrdesetak dana bez korištenja ikakve druge literature o Zagrebu).

Polazeći od postavke da »Zagreb kao rijetko koji grad ima cijelovitu fizionomiju«, autor homogenu urbanu strukturu u knjizi razgradije na njezine povijesno konstituirane dijelove. Tako svakome, uvjetno rečeno, povijesnom razdoblju grada pridružuje određeni naziv, pa će srednjovjekovnu gradsku strukturu Gradeca i Kaptola nazvati *dvojni grad*, zbog njihove fizičke odvojenosti i različitosti funkcija (jedan je slobodni kraljevski, a drugi bisupski grad). Donji grad koji se pak razvio u podnožju tih brežuljaka svoju pravu fizionomiju dobiva tek u 19. stoljeću, u vrijeme, riječima Maroevića, »u kome se hrvatska nacija utemeljila kao moderna, a Zagreb kao njezina metropola u prostornom smislu«, pa će stoga on i dobiti ime *utemeljiteljski grad*. Daljnje širenje prema jugu na neko je vrijeme odgodila zapreka željezničke pruge (do danas sa svim neprivedena u urbanističkom smislu), pa se grad u prvoj polovini 20. stoljeća prvenstveno razvijao u širinu (*izduženi grad*), a tek kasnije *prešavši* prugu i

High-tech proizvod

Iako *Eyes wide shut* nije art-film, nalikuje na neke artističke filmove, a u Kubrickovu opusu ne predstavlja neki značajniji pomak — sve smo to i očekivali. Pa ako su najzanimljiviji filmovi upravo oni oko kojih se spore gledatelji i kritika te unutar obiju kategorija postoje mišljenja različita kao nebo i zemlja, sigurno se radi o djelcu koje ne treba propustiti. Naravno da široke *narodne mase* neće pokazati neki osobiti interes za dvoipolsatno estetsko mrvarene s učitanim etičkim implikacijama, ali za ponekog pažljivijeg gledatelja ovaj filmič itekako može biti zanimljiv (ne samo zbog zaista odličnog Šerbedžije). Tim više zbog toga što je Kubrick, u eri slatkastih komedija u kojima sve vrvi od topline, publici ponudio *high-tech* proizvod kojim bi uz svoj profesionalni pristup, stilsku dotjeranost i autorskou mizantropiju hladnu kao frižider, mogao konkurirati na natječaju za istinit prikaz i presjek jednog društva i njegovih vrednota. A upravo je tom društvu i tim lažnim vrijednostima jeftinog optimizma, hinjene topline i normativirajuće političke korektnosti Kubrick i ne zanjući pljunuo u lice. Sudeći prema reakcijama publike u kreatom milanskom kinu *Odeon*, gdje je autor ovih redaka pogledao film, *Eyes wide shut* mogao bi u konačnici imati velik broj gledatelja. Samo da još nekako dođe i do Hrvatske. □

Kritika

Gradski vodič kroz povijest

U nastojanju da se oblikuje *lijepa slika* o Zagrebu ipak je izbjegnut dojam zagrebocentrnosti i nekritičkog patriotskog ponosa metropolom

Katarina Luketić

Ivo Maroević, *Zagreb njim samim*, Durieux, Zagreb, 1999.

Prostorne i graditeljske osobitosti Zagreba posljednjih su godina bile predmetom više knjiga, bilo da je riječ o istraživanjima pojedinih segmenta arhitektonske ostavštine, bilo o socio-loško-povijesnim analizama zagrebačkog urbaniteta. Tako je Željka Čorak objavila vrlo hvaljenu zbirku eseja *Zagreb, pisani prostor* posvećenu raznim graditeljskim i prostornim zahvatima u 19. i 20. stoljeću, pri čemu je posebno nastojala reinterpretirati važnost Izidora Kršnjavog i Hermanna Bolléa kao jednih od najistaknutijih kreatora grada. Snješka Knežević napisala je detaljnu studiju pod naslovom *Zagrebačka zelena potkova* u kojoj je gotovo svaka kuća na tom povijesnom gradskom potezu dobila svoju *biografiju*, a Ivan Rogač Nehajev u knjizi *Tko je Zagreb* dao je, više-manje korektnu, sociološku analizu identiteta grada kroz povijest. Popis literature o Zagrebu time nije završen i premda se već iz navedenoga može činiti da je zagrebački urbani prostor sasvim dobro opisan, nova knjiga Ivo Maroevića *Zagreb njim samim* čini priličnu novinu. Naime riječ je o knjizi koja sintetizira sve najvažnije transformacije gradskog prostora u povijesti — od prvotno nastalih dvaju srednjovjekovnih gradova do (post)socijalističkoga urbanog širenja — pri čemu je znanstveni pristup zamijenjen onim esejističkim, s ponegdje vrlo izraženim subjektivnim i emotivno obo-

prema Trnju. Hibridnu urbanu strukturu Trnja Maroević definira kao *nedovršen grad*, upravo zbog nepostojanja jasne plana razvoja i uopće nedovoljne integriranosti tog prostora u okolini. Preko Save nastaje pak *socijalistički grad* kojemu — premda »nije imao u svome oblikovanju ideoloških određenja« — ubuduće valja »izbrisati onu ideološku suhoću koju je tijekom desetljeća skupljao«. Sjeverno od povijesnih gradskih jezgri nastali su pak prostori *visokog urbaniteta*, odnosno nizovi vila među kojima i nekoliko vrhunskih ostvarenja arhitekture moderne.

U tom praćenju graditeljsko-prostornog razvoja kroz povijest autor se zauzavlja na pojedinim problemima zagrebačkog urbaniteta, kao primjerice na *zagrušenosti* prostora oko katedrale i uopće temi sakralne arhitekture grada ili pak posljedicama koje je izgradnja pojedinih objekata imala na neki gradski prostor (drastičan je primjer hotel *Interkontinental*). No pomalo iznenaduje autorova suzdržanost u komentiranju devastacija grada posljednjih godina kao što su primjerice izgradnje trgovackih mastodonata u gradskom središtu, uređivanje središnjih trgova kojima je izbrisana dio identiteta, intervencije u povijesnu jezgru itd. Od aktualnih skandala Maroević spominje tek načelno devastaciju unutarnjih dvorišta centra grada, neprimjerenost oblika i smještaja HTV-ove utvrde na Savi i slučaj Marulićeva spomenika pišući pritom samo o figuri koja je pjesnika prikazala kao *sumo borca*, a ne i o njezinoj prostorijnoj smještenosti i uklopljenosti u potez *Zelene potkove*. Uz spomenuto neotkrivanje gradskog naličja i pozitivno intoniranje cijelog teksta (da li zato što autor vjeruje da je devastirane gradske prostore još moguće spasiti?), uočljiva je i mjestimična *sentimentalizacija* jezika, vjerovatno proizašla iz osjećaja pripadnosti gradu u kojemu se boravi cijeli život. No valja istaknuti da je u tom nastojanju da se oblikuje *lijepa slika* o Zagrebu ipak izbjegnut dojam zagrebocentrnosti i nekritičkog patriotskog ponosa metropolom, prije svega zbog visoke stručnosti, iznimne sposobnosti sintetiziranja građe i sugestivnosti pisanja autora. Zanemarimo li tako mjestimične nedostatke, u cjelini gledano *Zagreb njim samim* uistinu je vrijedna i preporučljiva knjiga koja se čita i kao stručna analiza, kao zbirka eseja i kao svojevrstan, obiman i poetiziran gradski vodič kroz povijest. □

Treba li u pluralnom društvu mistificirati nastavu vjeronauka?

Uz tekstove Država i vjerske zajednice, Zarez 25

Davor Banović

Uknjizi Douglasa Adamsa *Vodič kroz galaksiju za autostopere* glavnom junaku jednog dana pokuca ekipa koja ima nalog za rušenje njegove kuće. Junak se stane buniti smatrujući ove ideje suludima i neutemeljenima, no ekipa mu uruči papir na kojem jasno stoji kako je nalog za rušenje njegove kuće *izvješen* pred nekoliko mjeseci. Junak naravno nije imao pojma o toj *izvješenosti*...

Ovaj fenomenalni kritičar ljudskog društva zbija u svome popularnome romanu šale na račun ljudske gluposti. Junak je mogao imati uvida u nalog o rušenju njegove kuće nekoliko mjeseci prije njegova izvršenja. Mogao je uložiti žalbu i možda bi spasio kuću. No kako junak nije imao pojma što mu se sprema, nije stigao reagirati.

Za dokumente o uvođenju predmeta vjeronauka u hrvatske škole ne može se baš reći da su bili objavljeni u tajnim i teško dostupnim publikacijama. Objavljeni su, ako nigdje drugdje, kao dodatak *Planu i programu katoličkog vjeronauka u osnovnoj školi* (izdavač: Nacionalni katehetski ured Hrvatske biskupske konferencije i Ministarstvo prosvjete i sporta Republike Hrvatske, 1998). U tome se dodatku može iščitati geneza uvođenja vjeronauka u školski sustav početkom devedesetih.

Stvari su se počele kretati s *Promemorijom o religioznoj kulturi u školi i društvenim medijima* koju su lipnja 1990. godine uputili Komisija katehetskog vijeća Biskupske konferencije Jugoslavije i Katehetski institut Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu. Promemorija je upućena Republičkom komitetu za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu Republike Hrvatske (objavljena je u *Glasu koncila* 29 (1990), br. 33 i u još nekim publikacijama). U toj se promemoriji ističe potreba da se u novoj koncepciji cjelokupnog odgojno-obrazovnog sustava treba omogućiti učenicima stjecanje dosta religiozne kulture. Također, odmah na početku, navodi se, a iz razloga multikulturalnosti i multikonfesionalnosti našega društva, potreba da pripadnici svih vjeroispovijesti dobiju priliku čuvati i njegovati vlastiti vjerski identitet sustavno u sklopu školskog programa. Ova je promemorija, uz nekatoličkih ustanova, upućena na uvid većim vjerskim zajednicama u Hrvatskoj.

Ministarstvo prosvjete i kulture Republike Hrvatske u siječnju 1991. godine upućuje dopis svim vjerskim zajednicama u Hrvatskoj (katoličkoj, pravoslavnim, islamskoj, evangeličkoj, adventističkoj, pentekostnoj, židovskoj...) u kojem se donosi odluka Ministarstva da se u školskoj godini 1991/92. u sve osnovne i srednje škole u Republici Hrvatskoj uvede nastava vjerske pouke kao vjerski predmet. Od zajednica se u ovom dopisu tražilo mišljenje o nazivu ovoga predmeta, nacrtu okvirnog nastavnog programa, opisu stručnog profila učitelja koji bi taj predmet predavao.

U lipnju iste 1991. godine Ministarstvo, koje je tada nosilo od prosvjetnih djelatnika nikad prežaljeni naziv Ministarstvo prosvjete i kulture, donosi Upute o uvođenju vjeronauka kao izbornog predmeta u osnovne i srednje škole u Republici Hrvatskoj. Govori se i o uspostavi suradnje s pojedinim vjerskim zajednicama. Ovaj predmet je izborni, a postaje obavezan onim učenicima koji ga izaberu (u osnovnoj školi izbor moraju potpisati roditelji). Uz dopis priložen je i anketni list roditeljima koji omogućuju roditeljima izbor između katoličkog, pravoslavnog i muslimanskog vjeronauka, ili izbor nepohadanja nastave vjeronauka.

Godine 1996. Republika Hrvatska i Sveta Stolica (odn. Msgr. Giulio Einaudi i dr. Jure Radić) potpisuju famozni ugovor o suradnji na području odgoja.

Katolička crkva, dobro je poznato, poučavala je u svojoj vjeri zainteresirane od samog svog nastanka. Državno uredenje nikad katolike nije ometalo u provodenju ove zadaće. Ove godine je, uzmimo samo kao primjer, održana 27. zimska katehetska škola. Počeci joj dakle sežu u nezgodna vremena za mnoge vjeroispovijesti. Treba li Katoličkoj crkvi zamjerati što je, pozivajući se na svoju

vjersku dužnost, temeljno ljudsko pravo na vjeru i demokratske tekovine prva ponudila konkretan školski program konfesionalnog vjeronauka, konkretnie udžbenike i već imala brojne školovane učitelje koji su godinama poučavali po sakristijama i crkvama i koji su sa novim zakonima počeli predavati i u školi?

Treba li Crkvi zamjeriti što je s državom regulirala pravo na odgoj u vjeri svojih vjernika? Ukoliko zastupamo princip odvojenosti vjerskih zajednica i države, ne možemo se protiviti reguliranju položaja vjerskih zajednica.

U tekstovima Ivane Vukelić navodi se da je katolički vjeronauk jedini u Hrvatskoj i još k tome obvezatan. Međutim, to nije istina. Nije jedini, a nije ni obvezatan. Neke zajednice, od kojih sigurno pravoslavna i islamska,

poučavaju svoj konfesionalni vjeronauk. Da država i s tim zajednicama želi regulirati odnose (program vjeronaučne nastave, stručni profil vjeroučitelja, udžbenici...), jasno je iz mog dosadašnjeg govora kao i iz intervjuja s Muftijom Šefkom efendijom Omerbašićem koji je vodila spomenuta novinarka. Roditelji osnovnoškolaca, odnosno srednjoškolci sami, imaju priliku izabrati ili ne izabrat ovaj predmet u anketi koja im se nudi na početku školske godine. Školski vjeronauk tako jest obvezatan školski predmet, ali samo za one koji ga izaberu.

Ne može se Crkvi uzeti za zlo ni postojanje teološkog fakulteta. To je valjda samo po sebi razumljivo. Teološki fakultet u malom gradu Đakovu stariji je od cijelog Osječkog sveučilišta (koje usput, ne slučajno, nosi ime katoličkog biskupa).

NAGRADNA KRIŽALJKA

KOMA	KRINKA, KRABULJA	IZDUŽENI DIO SLONČEVA NOŠA	KOMA	SEBASTIAN ODMILA	GLASOVITA MARKA JUHA	"AMPER"	KOMA	MIIKA HAKKINEN I TOMMI MAKKINEN	NAŠ MINSTAR VANJSKIH POSLOVA	"INTERNATIONAL LABOUR ORGANIZATION"	BAZGA	SREDNJO-AMERIČKA BILJKA IZ PORODICE SUNOVRAĆA	KOMA	SLAVKO JURAGA	AMERIČKA SAVJEZNA DRŽAVA (TOPEKA)
"MAGISTAR"			RITAN S JAHAJKE				PLUČNA TUBER-KUZOZA						SISAK		
AMERIČKI KUDJEVNIK, CONRAD POTTER					SKUPNA ZNANOST O SVEMU ŽIVOM DOHVAT								MITSKI LETAC		
PJEVAČKI ZBOR				MOĆVARNE PTICE									DUŠIK		
AUSTRIJA		ČVRSTOČA		CIKA									PELIKAN		
ŽIG, PEČAT (TURC.)				EUROPIJ			ORESTA ODMILA						SHARON STONE		
PIJESAK ZA POSPANJE ILI POSUŠIVANJE TRITE			"NATIONAL IRANIAN OIL"				OTOKAR LEVAJ						STARI FENICKI GRAD		
KOZMETICKI POSTUPAK						SAZNATI DOGOROM							PJEVAČ ANULIC		
"SIROVINA" ZA DRAH-NJACU				ROBITI, PLJAČKATI ČAMAC IZDUBEN U DRVETU											
ZOSTAVLJANJE SLOGA U SREDINI RJEĆI				GRAD U SIBIRU			TORBA ZA NOŠENJE NAMIRNICA KREŠO GOLIK						VANADLU JUŽNO VOĆE: BLOKADA U KOŠARCI		
ANTIKNO IME VISA				SVIJETI, ZAKRV-LJENI									GLUMICA DEREK		
BOJA IGRACHI KARATA			VRC IZ KOJEGA SE PJE PIVO AM GLUMAC, SCOTT										STANOVNICI OMANA		
PLANINSKLANAC U RAN-SKOM VISOCJU (.. G.., S.) OBARKA						"ALT"	GRAD U LI-VANSKOM POLIU ZRTVA U KOHIDI								
AMERIČKA DRŽAVNA TAJNICA, MADELEINE															
KUHANO POVRĆE (MLN.)						MINOSOVA KČER (NTT) "OTOC"							PLIJAČ THORPE ORAO IZ GERMAN-SKOG MITA		
NAJŠITNIJI DJELOVNI TVARI						PRILIČNO MEKO DIVLA MACKA							UGLJIK AMERIČKA PJEVACICA (BELIEVE)		
NAVODNO DONOŠE ĐEVCU				SKUŠA IJU ORADA POVISEN TON "C"											
UJČNE KUĆICE ZA PRODAJU NOVINA I DR.						ULIRKA ODMILA NAŠ JEŽI-KOSLOVAC, VLADIMIR									
"ARMY TECHNICAL GROUP"				RIJEKA U BAVARSKOJ DIVOVSKO BILJUSKO PILEME									NAŠ POK. GLUMACI I REDATELLJ. ANDRIJA		
STAROGRČKI BOG RATA DUGOTRAJNA DUBOKA NESVJESTICA							BOJAZAN HOTEL NA PRO-METNICI								
PREDIO SPLITA				OTROV ZA MIŠEVE JUŽNO VOĆE: MOGRANJ									RIJEKA TRAPIST IJU GAUDA		
NAŠA GLUMICA, EGICA													JAPAN		
UREĐNIK HHT-ovog INFORMAT. PROGRAMA MILJENKO													PJEĆCA NUTKANJA		
GLUMICA KARIĆ				SKLA-DATELI BOLERA, MAURICE											

ODGOVORI :

AUGUST ŠENOĀ
STARINA
BRANKA
BARUN IVICA
ČUVAT SE SENJSKE RUKE
PROŠAK LUKA
KUGINA KUĆA

Kupon 5

ŠALJE :

IRA MARĐEŠIĆ
RENĐIĆEVA 3
10000 ZAGREB

Rješenja s nagradnim kuponom poslati u redakciju do 10. ožujka 2000., a ime dobitnika bit će objavljeno u sljedećem broju 16. ožujka 2000. Restoran Starina daruje pobednika večerom za dvoje.

Kupon

6

euro zarez
Srđan Rahelić/Gioia-Ana Ulrich

Austrija

Umro Hundertwasser

Austrijski umjetnik Friedensreich Hundertwasser umro je 19. veljače na brodu *Queen Elisabeth II* na putu iz Novoga Zelanda u rodnu Austriju. Sedamdesetjednogodišnji Hundertwasser, pravim imenom Friedrich Stowasser, proslavio se

kao grafičar i slikar. Njegove šarene i ornamentalne slike na kojima dominiraju vijugave linije doživjele su brojne reprodukcije. Umjetnik se također bavio ekološkom arhitekturom: planirao je i gradio stambene zgrade, postrojenja za spaljivanje smeća i djeće vrtiće. Sareni stupovi, zlatne kupole i krovovi nalik na lukovice, neravni podovi i nepravilni hodnici postali su obilježjem njegova stvaralaštva. Njegov poznati projekt *Das Hundertwasser-Haus* jedna je od najpozjećenijih građevina u Beču. U njemačkome gradu Wittenbergu prema njegovim je nacrtima preuredena gimnazija *Martin Luther*, na kojoj je osvanula bizarna, razigrana fasada s uglastim prozorima i pozlaćenim tornjevima i kopolama te krov na kojem raste trava i drveće. Sredinom sedamdesetih bavio se oblikovanjem poštanskih maraka, zastava, aviona, svilenih marama i drugog, što su mu na umjetničkoj sceni veoma zamjerili. Još za njegova života bečki mu je *Kunsthaus* na raspolaganje stavio cijelu etažu koja je rezervirana isključivo za njegovo stvaralaštvo. Poznati će umjetnik biti pokopan na svojem seoskom imanju u Novome Zelандu, u »Parku sretnih mrtvaca«. (G.-A. U.)

Umjetnici ogorčeni dolaskom krajne desnice na vlast — Haider ukinuo književnu nagradu Ingeborg Bachmann

Umjetnički direktor festivala u Salzburgu Gérard Mortier podnio je 7. veljače neopozivu ostavku kako bi iskazao zabrinutost umjetnika zbog dolaska na vlast krajne desnice u Austriji. Mortier, inače Belgijanac, tu je godišnju manifestaciju trebao voditi do 2001. godine. Ipak je izjavio da će u Austriji nastaviti djelovati na polju kulturne politike, a u suradnji sa svim demokratskim snagama u toj zemlji. Gérard nije jedini umjetnik koji je iskazao svoje ogorčenje dolaskom na vlast koalicije konzervativaca i krajne desnice optužene za ksenofobiju i netoleranciju. Slikarica Valie Export odbila je primiti austrijsku nagradu Kokoschka ocjenjujući da je ne može nagraditi vlada koja po njezinu mišljenju tolerira »diskriminaciju drugoga«. Dirigent Zubin Mehta, jedan od najvećih svjetskih dirigenata i ravnatelj Bečke filharmonije, izjavio je da će Austriju napustiti na najmanji »znak rasizma«, a dramaturginja Elfriede Jelinek također je najavila

mogući odlazak, ali je i zabranila svako izvođenje svojih djela u Austriji. Nasljednici austrijske spisateljice Ingeborg Bachmann, po kojoj je dobila ime i austrijska najpoznatija književna nagrada, zabranili su korištenje njezina imena za tu nagradu, koja se inače dodjeljivala svake godine u Koruškoj, zemlji čiji je guverner upravo Jörg Haider. Zauzvrat, Haider je nagradu ukinuo s obrazloženjem da se pretvorila u dosadnu i nepotrebnu priredbu. (S. R.)

Francuska

Pariški Salon du livre od 17. do 22. ožujka 2000.

Dvadeseti pariški književni sajam *Salon du livre* ove će godine biti u znaku portugalske književnosti. Očekuje se oko 220.000 posjetilaca, od čega oko 35.000 onih koji se profesionalno bave knjigom i izdavaštvom, između 1.500 i 2.000 autora, a na sajmu će sudjelovati 41 zemlja. Otvorit će ga francuski i portugalski predsjednik, Jacques Chirac i Jorge Sampaio. Središnje mjesto zauzimat će portugalski paviljon, a unutar njega José Saramago, dobitnik Nobelove nagrade za književnost 1998. godine. Predstavnik Francuskog sindikata nakladnika izjavio je da se uspjeh ove manifestacije potvrđuje iz godine u godinu, a jedna će od osobitih atrakcija ovogodišnjeg sajma biti prostor posvećen »elektronskoj knjizi«. Publika će tako moći otkriti elektronsku podršku knjiga budućnosti koje se razvojem Interneta, informatike i elektronike sve više dematerijaliziraju, a tekstovi se mogu čitati na mnoštvu elektronskih uređaja. Potpun sadržaj i uvid u ovogodišnji *Salon*, na kojem će se kao i uvek održati brojni susreti, rasprave, okrugli stolovi i izložbe, možete dobiti na Internet-adresi www.salonulivreparis.com. U usporedbi s Frankfurtskim sajmom knjiga, pariški je *Salon* puno manje poznat, no za razliku od frankfurtskog nije toliko rezerviran za profesionalce i otvoreniji je javnosti. (G.-A. U.)

Italija

Godina Giotta u Padovi

U Padovi će čitava 2000. godina biti u znaku slavnoga Giotta (1266-1337). Prije točno sedamsto godina trgovac Enrico Scrovegni u Padovu je doveo firentinskog umjetnika kako bi mu ocrtao obiteljsku kapelu. Grad će ovaj jubilej obilježiti nizom svečanosti, a u jesen će se održati međunarodni simpozij koji će se pozabaviti »zdravstvenim stanjem« Giottova zidnog slikarstva. Dobro očuvane freske u kapeli Arena već se restauriraju. Stoga se posjetitelji u predstojećim mjesecima moraju

pripremiti na dulja čekanja. Za vrijeme restauratorskih radova kapelu će odjednom moći posjetiti maksimalno dvadeset pet osoba, a razgledavanje će biti ograničeno na petnaest minuta. Osim toga, prije ulaska u kapelu posjetitelji će se morati zaustaviti u zasebnoj prostoriji u kojoj će im s odjeće biti odstranjena prašina i prljavština. (G.-A. U.)

Mornar star dvije tisuće godina

Arheološki muzej u Firenci na izložbi otvorenoj od 20. veljače do 14. svibnja 2000. predstavlja šesnaest brodova koji su u 1. stoljeću prije Krista potopljeni ispred Pise i koji su iskopani tijekom prošle godine. Vrhunac izložbe rekonstrukcija je jednoga mornara, čiji je potpuno neoštećen kostur pronaden prošloga ljeta ispod natovarenih amfora koje su se nalazile na brodu. Gipsana rekonstrukcija njegova tijela nastala je tehnikom koja se primjenjuje u sudskej medicini, izjavio je voditelj projekta Francesco Mallegni. (G.-A. U.)

Velika Britanija

Lennonov glasovir na Internetu

Glasovir koji je bio u vlasništvu Johna Lennona mogao bi postati jedan od najskupljih eksponata s područja pop-glazbe ikad prodanih na dražbi. Dražbovatelji se nadaju da će trideset godina stari steinway postići cijenu od milijun funti. Do dražbe koja će se održati 9. listopada, a dan Lennonova šezdesetog rođendana, glasovir će ostati izlo-

žen u Beatles-muzeju u Liverpoolu. Iza aukcijske kuće eOffer.com koja će prodati glasovir kriju se dražbovatelj Ted Owen i glazbenik Mick Fleetwood. Lennonov glasovir izrađen je 1970. godine, a slavni ga je pjevač kupio godinu dana kasnije. (G.-A. U.)

Beckettovo ufilmiranje

Britanski umjetnik Damien Hirst, koji se uz ostalo proslavio izlažući životinjske leševe u formalinu, snimit će film prema komadu Samuela Becketta, irskoga književnika i dobitnika Nobelove nagrade. Novine *London Telegraph* objavile su da će Hirst preuzeti režiju filma *Breath* — to Beckettovo djelo sastoji se samo iz jednoga vriska u trajanju od četrdeset pet sekundi. Planira se sveukupno devetnaest televizijskih produkcija Beckettovih drama. (G.-A. U.)

im pressum

zarez

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja

adresa uredništva: Hebrangova 21, Zagreb

telefon: 4855 449, 4855 451

fax: 4856 459

e-mail: zarez@zg.tel.hr

uredništvo prima: **radnim danom od 12 do 15 sati**

nakladnik: **Druga strana d.o.o.**

za nakladnika: **Boris Maruna**

poslovna direktorica: **Marcela Ivančić**

glavna i odgovorna urednica: **Andrea Zlatar**

zamjenik glavne urednice: **Dean Duda**

redaktori: **Boris Beck, Dragutin Lučić – Luce**

redakcijski kolegi:

Grozdana Cvitan, Nikica Gilić, Nataša Govedić, Giga Gračan, Agata Juniku, Pavle Kalinić, Višeslav Kirinić, Gioia-Ana Ulrich, Branimira Lazarin, Katarina Luketić, Jurica Pavičić, Iva Pleše, Dušanka Profeta, Dina Puhovski, Srđan Rahelić, Sabina Sabolović, Ana Schmidtbauer, David Šporer, Igor Štiks, Davorka Vukov Colić

grafički urednik: **Željko Zorica**

lektura: **Marko Plavić**

tajnik redakcije: **Srđan Rahelić**

priprema: **Kolumna d.o.o., Zagreb**

tiskat: **Novi list, Rijeka, Zvonimirova 20a**

Tiskanje ovog broja omogućili su
Institut Otvoreno društvo Hrvatska
Ministarstvo kulture Republike Hrvatske

zarez

Cijene oglasnog prostora

1/1 stranica	4500 kn
1/2 stranice	2500 kn
1/4 stranice	1600 kn
1/8 stranice	900 kn

PRETPLATNI LISTIĆ

izrezati i poslati na adresu:

zarez

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja

10000 Zagreb, Hebrangova 21

Želim se pretplatiti na **zarez**:

• 6 mjeseci 120,00 kn s **popustom 100,00 kn**

• 12 mjeseci 240,00 kn s **popustom 200,00 kn**

Kulturne, znanstvene i obrazovne ustanove te studenti i učenici mogu koristiti popust:

• 6 mjeseci 85,00 kn

• 12 mjeseci 170,00 kn

Za Europu godišnja pretplata 100.- DEM, za ostale kontinente 100,00 USD.

PODACI O NARUČITELJU

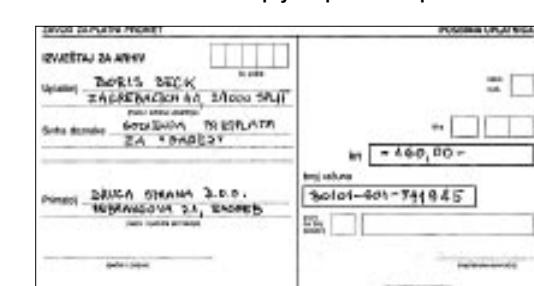
ime i prezime: _____

adresa: _____

telefon/fax: _____

vlastoručni potpis: _____

Uplate na žiro-račun kod Zagrebačke banke:
30101-601-741985. Kopiju uplatnice priložiti listiću.

Maloprodaja **Veleprodaja**

BICIKLIST

Zagreb, Ratarska 12, tel: 01 3860 904, 3861 686, fax: 01 3860 905

Zagreb, Siječanska 1 (Vrbani), tel: 01 3872 422 • I. B. Mažuranić 9 (Malešnica), tel: 01 3792 746 • Bukovačka 25 (Maksimir), tel: 01 2304 418

*Jedinstvena
ponuda u Hrvatskoj
u prodavaonicama
BICIKLIST:
preko
100 modela
bicikala
od 200,00 kn
do 20.000,00 kn.*

beskamatna kreditna prodaja na čekove i kartice

*ŠIROK IZBOR
dječjih bicikala, tricikala,
autića i dječje opreme*